

*Prof. dr Janko P. Veselinović
dr Dunja Demirović
mr Mirela Tomaš – Simin*

Mlinovi na rijeci Krupi

Mills on the Krupa river

Die Mühlen entlang des Flusses Krupa

Prof. dr Janko P. Veselinović
dr Dunja Demirović
mr Mirela Tomaš – Simin

Mlinovi na rijeci Krupi

Mills on the Krupa river

Die Mühlen entlang des Flusses Krupa

Obrovac, 2017.

Prof. dr Janko P. Veselinović
dr Dunja Demirović
mr Mirela Tomaš – Simin

Kontakt autora: veselinovic.janko@gmail.com

Recenzenti

Prof. dr Zoran Njegovan
Danko Perić
Milica Veselinović

Lektor

Danko Perić

Fotografije

Prof. dr Janko P. Veselinović

Prevod sižea

dr Elvira Veselinović, njemački jezik
mr Mirela Tomaš – Simin, engleski jezik

Tiraž

100 primjeraka

Obrovac, 2017.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Библиотека Матице српске, Нови Сад

664.73(497.5 Крупа)

ВЕСЕЛИНОВИЋ, Јанко, 1965-

Mlinovi na rijeci Krupa = Mills on the Krupa river = Die Mühlen entlang des
Flusses Krupa / Janko P. Veselinović, Dunja Demirović, Mirela Tomaš-Simin.

- Golubić (obrovački) : Udruga za povijest, suradnju i pomirenje ; Novi Sad :
Sajnos, 2017 (Novi Sad : Sajnos). - 88 str. : ilustr. ; 20 cm

Tiraž 100. - Bibliografija.

ISBN 978-86-87713-55-0

1. Демировић, Дуња, 1986- [аутор] 2. Томаш-Симин, Мирела, 1982- [аутор]

а) Млинови - Крупа (река)

COBISS.SR-ID 315139591

Izdavači

Udruga za povijest, suradnju i pomirenje, Golubić (obrovački)
Izdavanje monografije pomogla Turistička zajednica Grada Obrovca

SAJNOS, Novi Sad

SADRŽAJ

1. PREDGOVOR	5
2. Mlinovi na rijeci Krupi – siže na engleskom	7
3. Mlinovi na rijeci Krupi – siže na nemačkom	9
4. UVOD	11
5. ODAKLE POTIČE NAZIV MLIN?	13
6. EJ, MLINOVI!	14
7. DA LI ĆE IH SE NEKO SJETITI	16
8. POVIJEST MLINOVA	16
9. POVIJEST PODRUČJA U KOME SE MLINOVI NALAZE	19
10. STANOVNIŠTVO KOJE JE GRAVITIRALO MLINOVIMA NA RIJECI KRUPI	20
11. RIJEKA KRUPA – BISER NAD BISERIMA	23
12. MLINOVI PRVE “TVORNICE” HRANE U BUKOVICI	26
13. DJELOVI MLINA	29
14. MLINSKA OPREMA – PRINCIP RADA MLINOVA NA RIJECI KRUPI	32
15. UJAM	34
16. KAKO JE IZGLEDAO JEDAN DAN U MLINU?	35
17. STUPE I BUČNICE ZA PRANJE I VALJANJE BILJACA	36
18. PRIČA O MLINOVIMA I RIJECI KRUPI	37
1. MLIN MADIĆA	38
2. MLIN GUŽVICA	39
Iguman Pavle i doktor Pajo	40
3. MLIN LJUBIČIĆA	41
4. MANASTIRSKI MLIN	45
Manastir Krupa	47
Amin – Simo Matavulj (1852-1908)	49
5. MLIN NA RADOVOM BUKU	51

	Brina i njene legende	52
	Ogrlice	53
6.	MLIN KOD KUDINOG MOSTA	54
	Kudin most	58
7.	MLIN NA SEDRAMA	60
	Panin kuk i Vratolum	60
8.	DRAGIČEVIĆA MLIN	61
	Babin grad	62
	Kako stići do Babina grada?	63
19.	MLINOVI OBLIK DIONIČARSTVA I PORODIČNOG ZANATSTVA	64
20.	MLINSKI RED	65
21.	OSVRT NA MLINOVE NA ZRMANJI U KOJU SE KRUPA ULIVA	68
22.	A KAD SE SAMELJE	71
	Kruv ispod peke	72
	O puli	72
	Kako se vari pula?	72
	Kako se i sa čim jede pula?	73
	Cicvara	73
	Kako se sprema cicvara?	73
	Presnac	73
	Kako se sprema presnac?	74
23.	KANJON KRUPE I TURIZAM	74
	Kanjon Krupe i mlinovi – dio Parka prirode Velebit	75
	Obilazak rijeke Krupe – za planinare i izletnike (Pješačenje kanjonom Krupe, do Manastira, Krnjeze)	75
	Uređena staza do Kudina mosta	77
	Vidikovac i informativni panoi	77
	Kanjon Krupe	78
	Krnjeza	80
	Izvor Krnjeze – podzemni raj i lijepota	81
	Suvaja – sestra Krnjeze?	82
	Ostaci starih građevina	83
	Koze i kanjon Krupe	85
	Vučari po Momi Kaporu	85
24.	LITERATURA	87

PREDGOVOR

Monografija koju imate u ruci pisana je iz ljubavi prema kanjonu Krupe i iz uvjerenja da mlinovi na Krupi nisu samo svjedok prošlosti već jedan od značajnih potencijala razvoja turizma u ovom kraju.

Ona bi trebala da, barem malo, osvjetli značaj ovih mlinova za stanovnike Krupe i Golubića, ali i šireg obrovačkog i bukovačkog kraja kroz vijekove. Bilo nam je važno da ukažemo na značaj zaštite ruralnog graditeljskog naslijeđa a i tehničkog naslijeđa, ali i onih drugih, nematerijalnih vrijednosti vezanih za hranu koja se pripremala od brašna brižljivo prikupljenog ispod mlinskog kamena.

Mlinski kamen postao je jedan od simbola zdrave ishrane i organskih proizvoda, pa neka i ova monografija bude jedan korak bliže prirodi.

Neka ona bude i nekoliko koraka ka obnovi i zaštiti mlinova na rijeci Krupi, što je bio jedan od ciljeva prilikom pisanje monografije. Bilo bi nam drago da ova monografija bude poziv vlasnicima mlinova ali i vlastima da se na nekoj novoj Mlinskoj stazi uz rijeku Krupu mlinovi ubuduće takmiče u ljepoti, a ne, kao sada da su potpuno sakriveni šibljem i drvećem koja iz njih izrastaju.

Zahvaljujem se saradnicima na pomoći u pripremi monografije, a posebno se zahvaljujem kolegi Zoranu Njegovanu i Centru za agrarnu istoriju Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu na podršci prilikom sklapanja mozaika o mlinovima i na saradnji na naučnim radovima na ovu temu. Posebno hvala Danku Periću koji je, kao i kod moje prve knjige o Golubiću, izmjerio svaku riječ teksta. Imajući u vidu nedostatka pisanih tragova moglo bi se reći da ove monografije ne bi bilo da kazivači Đuro Veselinović (Đuro Pardija) i Milan Veselinović (Mićina) nisu svjedočili o vremenu kada su mlinovi radili. Posebna zahvalnost za ljubav prema mlinu i naporu da se posljednji mlin na rijeci Krupi ne ugasi posljednjem mlinaru Vinku Ljubičiću dugujemo najviše zahvalnosti za pomoć i kazivanje o krupskim mlinima.

Ova monografija ostala bi u nekoj fijoci da pomoć oko štampanja nije pružila Turistička zajednica Grada Obrovca na čemu im se neizmerno zahvaljujemo.

Prof. dr Janko P. Veselinović

Mills on the Krupa river

The River Krupa, with a total length of 11km, has driven the wheels of stone mills along its flow for centuries. Its power from the source to the mouth into Zrmanja river turned the grains of corn, wheat and rye into flour, which was a diet for many generations of people in Krupa and Golubić or other Bukovica people, turning their hard work into life-giving grain when they brought it to the mill on the river Krupa. Before the Second World War there were eight mills on Krupa river, while today there is only one. The first three are strung three hundred meters after the source the Krupa, at intervals not bigger than two hundred meters. These are: Mandić mill, mill Gužvica and Ljubičić mill. The last in the series – the Ljubičić mill – is still active, and according to available information, it is the only active mill with a stone mill stone in the Zadar County. The following mill is the monastery mill, at the Krupa monastery. The downstream mills are those belonging to Golubić, on the Radov watherfall or Joškanov mill, the mill at Kudin bridge, Sedar mill and the last before casting Krupa into Zrmanja, near Babin grad is Dragičevića mill. Although they are not evenly arranged, it could be said that every kilometer and a half of river belongs to one mill. The story of the mills would not be complete without a story about the Krupa canyon, its natural beauty, and tales of mighty Bukovica men and women, as well as legends that were developed through the ages in the canyon of Krupa, named Brina. There is no getting around the story of the Krupa monastery built in 1317, with the oldest existing mill in the area, mentioned by the writer Simo Matavulj in his narratives.

The Mills on Krupa river are records of life on the river in this part of the Dalmatian hinterland. Travertine and stone mills have something mystical in themselves. They bring to life mystery and imagination, because each combination of water with a mill spatula, the turn of each heavy stone, every “oka” of milled flour, are stories about life in the Bukovica rocks, in which only the stone and gale, and the mighty power of the river are everlasting. The darkness and the noise of the mill wheels, that force you to shout, are also stories about life, which is left in understatement that continues in the flow of water. That’s the story about the history of this area where the big Empires not remain, because their subjects in this area felt redundant towards the heights of Velebit, the canyon depths of Krupa and Krnjeza and the disobedient highlanders of Bukovica. Because of untamed nature or humans, this region was most often no man’s land throughout history, although many people draw it on their Empire Stat cards. Their boot did not fit to sharp stone, nor did their horsemen easily gain access to gorges that were known only to people with a rifle. That wild beauty kept Canyon Krupa almost intact until the present day. In addition to building mills, human hand protect the fertile land along the river building heavy stone walls, for which today one might wonder how they were made. Almost along the entire river the stonewalls are strung as if the river were crowned by human hands. They merged with the river so much that one is able to think that they were always there. The firm hands of Bukovica highlanders determined the place of the stones, and the Dalmatian sun, rain and wind washed and tamed them.

Everyone visiting Canyon Krupa and its mills, or the beauty of Krnjeza river and monastery Krupa, will wish to come back again. Above the canyon of Krupa in the village of Golubić, there is a holiday house „Kanjon“ which provides accommodation, and upon request also serves local food

Die Mühlen entlang des Flusses Krupa

Der Fluss Krupa hat entlang seiner 11 km Gesamtlänge schon seit Jahrhunderten steinerne Mühlräder angetrieben. Von der Quelle bis zur Mündung in die Zrmanja hat der Fluss mit seiner Kraft die Körner von Mais, Weizen und Roggen in Mehl verwandelt, von dem sich viele Generationen Einwohner von Krupa und Golubić, aber auch aus anderen Teilen der Bukovica ernährten, nachdem sie die lebenspendenden Früchte ihrer schweren Arbeit zu den Mühlen entlang des Flusses Krupa gebracht hatten. Vor dem zweiten Weltkrieg gab es acht aktive Mühlen entlang des Flusslaufs der Krupa, von denen heute nur noch eine aktiv ist. Die ersten drei aufgezählten befinden sich etwa dreihundert Meter hinter der Quelle der Krupa, in einem Abstand von jeweils nicht mehr als zweihundert Metern. Das sind die Mühlen Mandić, Gužvica und Ljubičić. Die letzte in der Reihe – die Ljubičić-Mühle, ist heute noch in Betrieb und gemäß den verfügbaren Angaben die einzige aktive Mühle mit steinernem Mühlrad in der ganzen Gespanschaft Zadar. Die nächste ist die Klostermühle, die Mühle beim Kloster Krupa. Weiter flussabwärts finden sich die zu Golubić gehörenden Mühlen, Radov buk oder Joškans Mühle, die Mühle bei der Brücke Kudin most, die Sedre-Mühle und die letzte Mühle vor der Mündung der Krupa in die Zrmanja, in der Nähe von Babin grad – die Dragičević-Mühle. Obwohl sie nicht in genau gleichem Abstand angeordnet sind lässt sich sagen, dass auf jeweils anderthalb Kilometer Fluss eine Mühle kommt. Die Geschichte der Mühlen wäre nicht vollständig, wäre da nicht auch die Geschichte über die Schlucht der Krupa, ihre Naturschönheiten, aber auch die Werke der Karstbewohner und Legenden, wie sie im Canyon der Krupa, der von den Einheimischen Brina genannt wird, über die Jahrhunderte entstanden sind. Um die Geschichte des 1317 erbauten Klosters Krupa, innerhalb dessen die älteste Mühle in dieser Gegend in Betrieb war, kommt man nicht herum. Diese wird auch vom Schriftsteller Simo Matavulj in dessen Erzählungen erwähnt.

Die Mühlen an der Krupa stellen Aufzeichnungen über das Leben in diesem Teil des dalmatinischen Hinterlandes dar. Die Mühlen aus Stein und Travertin haben etwas Mystisches in sich. Sie wecken das Geheimnisvolle und regen die Phantasie an, denn jede Zusammenkunft des Wassers mit der Schaufel des Wasserrades, jede Umdrehung des schweren Steins, jeder Scheffel des gemahlene Mehls sind eine Geschichte vom Leben im Stein der Bukovica, in der nur der Stein, der Wind und die Kraft des Flusses mächtig und unvergänglich sind. Das Halbdunkel der Mühle und der Lärm der steinernen Mühlräder, bei dem man sich anschreien muss, sind auch eine Geschichte über das Leben, in der immer etwas unausgesprochen bleibt und sich im Wasser verliert, das stetig weiterfließt. Es ist die Geschichte dieser Gegend, in der sich selbst größere Weltreiche nie länger aufgehalten haben, da sich deren Untertanen hier überflüssig und schwach vorkamen gegenüber den Höhenzügen des Velebit und den Tiefen der Schluchten von Krupa und Krnjeza, aber auch gegenüber den kriegslustigen und unbeugsamen Gebirgsbewohnern. Wegen seiner ungezähmten Natur, aber auch wegen der Leute in dieser Gegend war dieses Land meist ein Niemandsland, obwohl

viele Imperien es auf ihren Landkarten verzeichneten. Deren Stiefel passten nicht zum spitzen Stein der Bukovica, noch war es für ihre Reiter einfach, in den Schluchten Wasserstellen für ihre Pferde zu finden, da diese nur den Einheimischen bekannt waren, die sich mit ihrem Gewehr schlafen legten. Diese wilde Schönheit hat den Canyon der Krupa bis heute fast unberührt erhalten. Außer durch die Erbauung von Mühlen hat die Menschenhand den fruchtbaren Boden am Fluss auch durch schwere Steinmauern geschützt, bei denen man sich heute noch fragt, wie sie erbaut worden sind. Fast entlang des ganzen Flusses gibt es solche Steinmauern, sie bilden einen durch Menschenhand erbauten Kranz. Sie sind derart gut mit dem Flusslauf verschmolzen, dass man meinen möchte, sie seien schon immer hier gewesen. Die feste Hand der Karstbewohner hat den Standort dieser Steine bestimmt, die heiße dalmatinische Sonne, der Regen und der Wind haben sie gewaschen und gezähmt.

Jeder, der die Schlucht der Krupa und ihre Mühlen besucht, aber auch alle anderen Schönheiten des Flusses Krnjeza und des Klosters Krupa, wird gerne wiederkommen. Über dem Canyon der Krupa im Zentrum des Dorfes Golubić befindet sich das Ferienhaus "Kanjon", in dem man Unterkunft buchen und bei Bedarf auch hausgemachtes Essen bestellen kann.

UVOD

Rijeka Krupa vijekovima pokreće kamene točkove mlinova cijelim svojim tokom. Svoju snagu od samog izvora do ušća u Zrmanju, pretvara u okretaje teških kamenih točkova koja su se mljela zrna kukuruza, pšenice, raži pretvarajući ih dragocjeno brašno. Tako su prehranila puno generacija Krupljana i Golubićana ali i drugih Bukovčana, koji su rezultate svoga teškog rada pretvorenog u zrno koje život znači, donosili u mlinove na rijeci Krupi. Pred sam Drugi svjetski rat, bilo ih je osam. (slika – karta 1.) Prva tri nanizana su tristotinjak metara poslije izvora Krupe, u razmacima ne većim od dvjesto metara. To su Mlin Mandića, Mlin Gužvica i Mlin Ljubičića. Mlin Ljubičića je i danas aktivan, i prema dostupnim informacijama, to je jedini aktivni mlin sa kamenim

1. Karta sa rijekom Krupom i oznakama za mlinove i stupe
A map of the Krupa river and symbols for watermills and fulling mills
Landkarte mit dem Fluss Krupa und den gekennzeichneten Mühlen und Waschtrögen

1.1. Mlin Mandića –
Mandića watermill
Mandić-Mühle

1.2. Mlin Gužvica – Gužvica
watermill
Gužvica-Mühle

1.3. Mlin Ljubičića –
Ljubičića watermill
Ljubičić-Mühle

1.4. Manastirski mlin –
Monastery watermill
Klostermühle

1.5. Ostaci mlina u Rado-
vom buku – Remains of
the watermill at the Radov
waterfall – Reste der Mühle
in Radov buk

1.6. Mlin kod Kudina mosta
– Watermill near Kude's
bridge
Die Mühle bei der Brücke
Kudin most

1.7. Mjesto gdje je bio smješten Mlin kod Sedara – A place
where the Watermill at Tufas once stood
Standort der Sedre-Mühle

1.8. Dragičevića mlin – Dragičevića watermill
Dragičević-Mühle

mlinskim točkom u Zadarskoj županiji. Slijedeći, četvrti mlin je Manastirski mlin, mlin kod manastira Krupe. Nizvodno su još mlinovi na Radovom buku ili Joškanov mlin, Mlin kod Kudina mosta, Mlin kod Sedara i posljednji mlin prije ulivanja Krupe u Zrmanju, u blizini Babina grada je Dragičevića mlin. Iako nisu raspoređeni na istom razmaku, moglo bi se reći da svakom kilometru i po rijeke pripada jedan mlin. (slika 1.1- 1.8)

Priča o mlinovima ne bi bila potpuna ako tu ne bi bila i priča o kanjonu Krupe, njenim prirodnim ljepotama, ali i dijelima kršnih Bukovčana i legendama koje su u kanjonu Krupe, zvanom Brina, nastajali kroz vijekove. Nezaobilazna je i priča o manastiru Krupa koji je sagrađen 1317. godine. U okviru manastira je radio najstariji mlin na ovom području. Njega spominje i naš poznati pisac Simo Matavulj, u svojim pripovjerkama.

O mlinovima na rijeci Krupi ima veoma malo dostupnih pisanih tragova kroz povijest, tako da se najvećim dijelom oslanjamo na kazivače, mada mnogi koji pamte “zlatna vremena” ovih mlinova više nisu među živima.

Priča o mlinovima na rijeci Krupi je priča o ruralnom graditeljstvu, gospodarskoj prošlosti bukovačkog kraja, ali i o potrebi zaštite tih objekata kao kulturnih dobara.

Cilj ove monografije je da se probudi interesovanje za mlinove na rijeci Krupi, ali ne samo na ovoj rijeci, da se zaštite od propadanja, ali i da oni jednog dana budu na turističkoj “mlinskoj cesti” ili za njihovu poziciju bolje rečeno – “mlinskoj stazi”. Ona bi značila obilazak kanjona Krupe, u kojem bi mlinovi bili dio turističke ponude.

ODAKLE POTIČE NAZIV MLIN?

Najčešći nazivi koji se koriste za ovu vrstu tradicionalnog privrednog objekata su: vodenica, mlin ili mlinica. Na kraškim područjima, češće se upotrebljava naziv “**mlin**” ili “**mlinica**”. Mlin je pak izvedenica od glagola **mlje-ti**, ikavski **mliti**, ekavski **mleti**, što je nastalo od sveslavenskog i praslavenskog **melti**. **Mlin** je naziv za **spravu** za mljevenje žitarica, plodova maslina, mesa, ruda itd., a mlin je i **zgrada** u kojoj se melju najčešće žita, koja se takođe naziva **mlinica**, **vodenica**, **suvača** (mlin koji pokreću životinje) i **vjetrenjača** (mlin kojeg pogoni snaga vjetra).

Imenica **mlin** slično glasi i u nekim drugim jezicima: ruski **mlin**, poljski **mlyn**, staronjemački **mulin**, novonjemački **Mehl**, francuski **moulen**, latinski **molinum**, mađarski **moln**, albanski **mullini**, itd. Treba imati u vidu da je u čakavskom govornom području još u 13 vijeku upotrebljavan i naziv **malin** sa značenjem **mlina**. Neki autori polaze od latinskog termina **molinum**, kao osnove ovog naziva. No, bez obzira na porijeklo riječi, proizlazi da je ovo jedna od rijetkih riječi, koja u većini svjetskih “živih” i “neživih” jezika ima istu osnovu. Nesporno je to, da je mljevenje žita bio osnov za opstanak civilizacija, i da je komunikacija sa tom rječju bila široka. Ako se govori o Dalmaciji i šire, mlinovi su bili i geografski orijentiri, pa su tako i mjesta dobivala imena po njima. Primjeri za mjesta su: **Malinska** (Krk), **Malino** (Slavonski Brod), **Malinci** (Ozalj), otok **Mljet** itd.

U Bukovici, Dalmaciji, kroz vijekove se koristio termin **mlin**. I zvanični nazivi pojedinih mlinova sebi sadrže riječ “**mlin**” (“Ljubičića **mlin**”, “Mandića **mlin**”). U novije vreme, pojavljuje se termin mlinica, mada u Bukovici nije udomaćen. Teško je utvrditi razliku između ova dva termina, osim što je mlin imenica muškog, a mlinica ženskog roda. Takođe, u pojedinim krajevima se koristi i termin vodenica, ali on u Bukovici, a ni u Dalmaciji, nije korišćen.

EJ, MLINOVI!

O mlinovima i rijeci Krupi pričaćemo uporedo. Idući od izvora, svrat ćemo do svakog od osam mlinova i uz put, opisati ovu predivnu rijeku. Nećemo to moći učiniti na takav način kao kada biste tu ljepotu sami doživjeli, ali ova monografija i služi da vam približimo jednu od najljepših rijeka i kanjona u Hrvatskoj, i tako vas pozovemo da je posjetite.

Mlinovi rijeci daju život. Generacijama su mlinovi značili život jer je pula, (slika 1.9) nastala od samljevenog brašna, predstavljalo sigurnost za mnogočlane porodične zadruge na obroncima Velebita. Oni govore o kroćenju moći ove zeleno-modre ljepotice, koja putujući ka Zrmanji i Jadranskom moru, postaje sve snažnija i zanosnija. U mlinovima, voda uz pomoć kamena postaje vatra, a obrtaji mlinskog kamena stvaraju zvuk koji je pored cvrkuta ptica i huka rijeke, čini najljepšu rapsodiju. Mlinovi na Krupi su zapisi života na rijeci u ovom dijelu Dalmatinske Zagore. Kameni i sedreni mlinovi u sebi imaju nešto mistično. (slika 2. i 3) Oni

2. Mistika spolja – Ljubičića mlin – Mystical exterior – Ljubičića watermill
Mystik von außen – Ljubičić-Mühle

bude tajanstvenost i maštu, jer svaki spoj vode sa mlinskom lopaticom, svaki okret teškog kamena, svaka oka samljevenog brašna, priča su o životu na bukovačkom kamenjaru u kome su samo kamen, vjetar – bura i snaga rijeke moćni i neprolazni. Mlinska polutama i buka kamenih mlinskih točkova koji traže nadvikivanje, ujedno su priča o životu koja uvijek ostavlja nedorečenost i gubi se sa vodom koja nastavlja dalje. To je priča i o povijesti ovog kraja u kome se ni velike carevine nisu previše zadržavale. Njihovi podanici u ovom kraju su osjećali suvišni i slabi prema visinama Velebita, dubinama kanjona Krupe i Krnjeze ali i ratobornim i nepokornim bukovačkim gorštacima.

1.9. Pula – zbog nje su građeni – Pula – the reason for buliding Maisbrei (Polenta) – seinetwegen wurden sie gebaut

3. Mistika iznutra – Ljubičića mlin – Mystical interior – Ljubičića watermill
Mystik von innen – Ljubičić-Mühle

4. Podzidak kako voda ne bi odnjela dragocjenu zemlju – oranice prema Radovu buku

Wall preventing the water to wash off the precious soil – ploughlands in the direction of Radov waterfall
Untermauerung, damit das Wasser die wertvolle Erde nicht wegspült – Ackerflächen Richtung Radov buk

Zbog neukroćene prirode ali i ljudi u ovom kraju, kroz povijest je to najčešće bila ničija zemlja, iako su je mnogi crtali na kartama svojih imperija. Njihova čizma nije pristajala uz oštar bukovički kamen, niti su njihovi konjanici mogli lako da napoje konje na klancima koji su bili znani samo ljudima koji su s puškom i lijegali i ustajali. Ta divlja ljepota do sada, gotovo netaknutim, čuvala kanjon Krupe. Ljudska ruka je štitila i plodnu zemlju uz rijeku koju je stvarala vađenjem i obziđivanjem teškim kamenjem, za koji bismo se danas mogli pitati kako je tu složen. Gotovo duž cijele rijeke nanizani su kameni “podzidci” (slika 4) koji su ljudskom rukom ovjenčali rijeku. Tako su stopljeni sa rijekom, pa bi se moglo pomisliti da su oduvijek tu. Čvrste ruke bukovačkih gorštaka odredile su mjesto tom kamenu, a vrelo dalmatinsko sunce, kiša i bura, umili su ga i učinili ga krotkijim.

Danas, uglavnom oronuli mlinovi su priča o prolaznosti života ali i o nekom novom načinu života, novim navikama, koje promovišu “instant” i brzinu. Kamene gromade od kojih su ovi mlinovi sazidani, otesana sedra koja im je dala oblik i moćni kameni točkovi, stoje nepomično naspram jurnjave koja se događa u velikim gradovima u kojima su minute i sekunde vremenske odrednice. Mlinovi na rijeci Krupi ne mare za minute, sate, dane. Oni grabe vijekove. Međutim, imaju i oni svoju patnju. Boli ih nemar i žile drveća koje probijaju njihove zidove. Boli ih nemar svoga, ne drugoga. Boli ih nebriga onih koji su trebali samo da ih čuvaju, za blagodet onima koji su ih gradili, podizali. (slika 5. i 6) Boli ih nemar onih koje su uzgajali i u svijet ih ispraćali. Ali ne zamjeraju, samo opominju! Nije im po svaku cijenu ni da budu zaštićeno državno kulturno dobro jer računaju da

5. Boli nas nebriga – Mandića mlin – The lack of concern hurts – Manića watermill

Uns kümmert die Sorglosigkeit – Mandić-Mühle

6. Boli nas što su nas zaboravili naši – Dragičevića mlin

Being forgotten by one's own hurts – Dragičevića watermill

Es schmerzt uns, dass wir vergessen worden sind – Dragičević-Mühle

su oni grubi i ponekad neotesani (to možda i ne ide uz kulturu)... Ali ne bi oni pvc krovove i prozore. Treba im koji kamen i obrađeno drvo, bukovačko, da mu drže krov. Znaju oni da ispred njih neće više konji rzati, dok sa podznojanih konjskih pleća Krupljani i Golubićani budu istovarali pune vreće kukuruza i pšenice. Znaju da su naftne zamijenile konjske snage i da se po njima samo zovu, ali znaju isto tako da nema pule, ni cicvare bez njihovog kamenog točka pokrenutog snagom Krupe. Znaju ove starine da ima onih koji još nisu zaboravili ugođaj varenja pule od tek istovarenog brašna, pristiglog na Vrancu. Znaju da djeca mlinova sa Krupe i sada gundaju kada im umesto pule iz Golubića i Krupe, za ručak radi "čišćenja" organizma od brze i nezdrave hrane, istresu vrećicu kukuruznih krupica ili griza. Teško im je kada pored njih prolaze kao da ih ne vide. Nije im toliko zbog turista. Znaju da njih ljepota Krupe više privlači od "običnih" zidina. Žao im zbog svojih, onih koji su ih naslijedili i zovu se po njima. Ali vele, sjetite se, imaju zasad drugog, prečeg posla.

7. Ipak se okreće – Ljubičića mlin – And yet it moves – Ljubičića watermill – Und sie dreht sich doch – Ljubičić-Mühle

8. Posljednji mlinar – Vinko Ljubičić u svom mlinu (cjela strana) – The last miller – Vinko Ljubičić in his watermill – Der letzte Müller – Vinko Ljubičić in seiner Mühle (ganze Seite)

DA LI ĆE IH SE NEKO SJETITI?

I tako mlinovi nanizani na Krupi šalju jedni drugima pozdrave, razgovaraju, jadaju se. Nekada se prisjete i ljepših dana. Kada su bili mlađi, puni života, tajni i obećanja. Znaju oni da ćute ali povere se kada im padne krov, kad im se uruši zid, nakrivi točak, kada im zub vremena otme pamćenje, kada ih zaborave. Ipak, dignu glavu kada ih vrelo dalmatinsko sunce pomiluje i kada čuju da se još jedan točak okreće (slika 7) u Mlinu Ljubičića i kako škripe njegova vrata jer su se bukovačka djeca zaželjela pule samljevene snagom Krupe i težinom kamena. (slika 8)

POVIJEST MLINOVA

Nastanak i povijest mlinova počinje sa starim Grcima. Oni su izmislili dva najvažnija djela od značaja za mlinove: mlinsko kolo i zupčasti preno-

snik. Postoje svjedočenja o prvim mlinovima sa horizontalnim mlinskim kolom u grčkoj koloniji *Bysantium*. Dokazi o mlinskom kolu koji je pokretala voda se nalaze u mjestu *Perahora*. Njih je opisao *Filon iz Bizanta* 280 – 220. godine prije nove ere. Ove, grčke mlinove sa horizontalnim kolom i njihov nastanak i princip rada, pored arapskih interpretacija, opisao je i objavio britanski povijesničar tehnologije *M. J. T. Lewis* (Lewis, 1997).

U najranije zapise o mlinovima se ubraja i zapis iz I vijeka prije nove ere koji je napravio *Antipata* iz Soluna. On je navodio da postoji unapređeno mlinsko kolo koje omogućava redukciju radne snage, i to vezuje za period između 20-te godine prije nove ere i 10. godine nove ere. Takođe, grčki geograf *Strabon* je u svojoj "*Geografiji*" napisao da su mlinovi za mljevenje žita postojali još 71. godine prije nove ere, u Aziji Minor, u mjestu *Cabira* (Wikander, 1985). Pored Grčke, poznat je i model rimskog mlina koji je opisao autor *Vitruvius*, i koja je na osnovu njegovog zapisa rekonstruisana, slika. (slika 9)

Od svog nastanka pa nadalje, mlinovi su bili veoma značajni s obzirom na mogućnost različite njihove upotrebe. Stoga su, nešto kasnije, bili uobičajeni prizor u Evropi tokom srednjeg vijeka, praktično sve do početka Industrijske revolucije, a negdje i dalje. Prema podacima, oko 1000-te godine se bilježi da je npr. u Engleskoj bilo 5.624 mlinova. Ovaj broj se samo za 200 godina povećao čak na oko 10.000-15.000. Nešto kasnije, od VIII vijeka pa nadalje, mlinovi, kako oni sa vertikalnim tako i oni sa horizontalnim kolom, šire se i po Njemačkoj. Treba reći da su se pored mljevenja žita i pojedinih povrtnih vrsta, mlinovi koristili kao pogonska snaga za upravljanje mehaničkim pogonima kao što su točila, čekićanje, kovanje, zakucavanje, ali i u pilanama za rezanje stabala. Njihova primjena je bila široka: za mljevenje žita, sječenje drveta, za različite postupke obrade metala...

Kada se promatraju prostori bivše Jugoslavije (područje nešto šire od Balkanskog poluotoka), nisu poznati konkretniji podaci o ranom – predfeudalnom periodu podizanja mlinova, mada je gotovo sigurno da ih je tada bilo. Međutim, ocjenjuje se da su mlinovi za mljevenje žita, uz ručni žrvanj i tzv. suvače sa pogonom uz korišćenje životinja (slika 10), bili veoma rasprostranjeni zbog mnoštva rjeka i potoka koji su bili u stanju da pokreću njihov pogonski točak sa lopaticama.

Mlinovi su imali veliki ekonomski značaj i vlasnicima su najčešće donosili prirodne priloge u vidu brašna ili krupice, a lokalnom stanovništvu su omogućavali usluge mljevenja, odnosno bolju ishranu i kvalitetniji život. Takođe, oni su bili i značajan izvor poreza za feudalce i državu.

Postoje tragovi koji ukazuju da su se mlinovi na našem tlu razvijali počev od kasnog srednjeg vijeka, i da su bili česti sve do kraja 60-tih godina XX vijeka, praktično do procesa elektrifikacije, a u značajno manjem broju i dalje. Razvoj novih pogonskih tehnologija (parni stroj, električna energija, motori sa unutrašnjim sagorevanjem), učinili su mlinove nekonkurentnom u odnosu na paromlin, električni mlin ili mlin na kakav drugi pogon. Stoga su danas mnogi mlinovi napušteni. Oni koji su preostali eventualno se koriste i kao svjedoci jednog prošlog vre-

9. Kopija rimskog – Vitruvijevog mlina (rekonstrukcija) – A copy of the Vitruvius' Roman watermill (reconstruction) – Kopie einer römischen Mühle – Mühle des Vitruvius (Rekonstruktion)

10. Suvaca ili mlin koji je pokretala stoka (nekad i konji, magarci, mule) – Suvaca, a mill run by horses (or sometimes, donkeys and mules) – Trockenmühle, die von Ochsen (manchmal auch Pferden, Eseln, Maultieren) angetrieben wurde

mena. U njima se uglavnom melje na tradicionalan način, potencirajući eko aspekt meljavina.

U tursko vrijeme na području sjeverne Dalmacije, naplaćivao se tzv. „resm – i asijab“ na mlin – porez na mlin u iznosu od 40 akči godišnje.

U nešto novijoj povjesti, bilježi se da su mlinari za vrijeme prve austrijske uprave u Dalmaciji (1797-1805), kao uostalom i u prethodnom periodu, plaćali rentu državnoj blagajni. Renta se plaćala u novcu ili u naturi. Pri tom su postojala dva načina sakupljanja poreza: 1) kao godišnji porez (tzv. kanona), i 2) kao procenat od meljave koji je država uzimala posredstvom zakupnika desetine.

U periodu 1805 – 1813. godine, kratkotrajna francuska vladavina na pomenutom prostoru Dalmacije, nije donijela veće promene u uspostavljanju i gradnji novih mlinskih postrojenja koja su se koristila za mljevenja žita.

Popis mlinova u Dalmaciji je napravljen tek početkom druge Austrijske uprave do sredine XIX stoljeća. Ustanovljeno je postojanje 97 mlinova za žita na rijekama Krki i Zrmanji. To je mnogo manje od broja mlinova koji se može pratiti na osnovu povijesnih izvora (Gaurina, Zaninović, 2007). Naime, vlast je želeći da unapredi privredne prilike, podsticala gradnju novih mlinova i obnovu starih, uključujući ukupno mlinsko postrojenje. Tako je 1839. godine, u Dalmaciji bilo aktivanih 541 mlin (Peričić, 1992). Postojala su 353 mlina sa 727 mlinskih kola na koje se plaćao porez.

Početkom XX vijeka (1902), na prostoru Dalmacije su bila 403 mlina sa čak 687 mlinara i njihovih pomoćnika. Pri tom nije jasno da li

je taj podatak odražavao broj mlinova ili mlinskih kola (Peričić, 1992).

Tačno vrijeme kada su se pojavili prvi mlinovi na području rijeke Krupe, nije poznato. Arheološki ostaci rimskih mlinova na Krupi do danas nisu pronađeni. Također, ni iz perioda srednjeg vijeka nema materijalnih ostataka mlinova. Međutim, ne treba isključiti da su zbog svoje lokacije u odnosu na potencijalne korisnike i količine raspoložive vode, mlinovi na Krupi postojali i mnogo ranije, i na onim mjestima gde se neki i danas nalaze.

Za mlinove koje su konkretno predmet našeg proučavanja, također nema tačnih podataka kada su sagrađeni. Prema izvorima, najstariji mlin je kod manastira Krupa. Sam manastir je sagrađen 1317. godine, ali nema tačnih podataka o gradnji mlina. Međutim, treba uzeti u obzir da je manastir imao velike zemljišne posjede i da u blizini nije bilo drugih mlinova, pa se može pretpostaviti da je mlin na današnjem mjestu ili možda na nekoj lokaciji u blizini, sagrađen nedugo nakon gradnje manastira. Ostali mlinovi, prema kazivanjima naših savremenika, uglavnom su građeni krajem XIX i početkom XX vijeka posmatrano prema konstrukciji i principu rada, radi se o tzv. grčkim mlinovima, odnosno, mlinovima sa horizontalnim kolom. Oni su bili podignuti za potrebe stanovnika dva sela Golubića i Krupe.

POVIJEST PODRUČJA U KOME SE MLINOVI NALAZE

Područje na kome su sagrađeni mlinovi na rijeci Krupi, imalo je burnu povijest. Bilo je pod vlašću velikih imperija ali često i na njihovim granicama. Ovo područje su poslije ilirskih plemena koja su ga naseljavala, zaposjeli Rimljani i dugo se vremena nalazilo u rimskoj provinciji Dalmacija koja se protezala i u dijelove teritorije današnje Bosne.

Treba reći da su se politički, društveni i privredni uticaji tokom povijesti međusobno preplitali pa smo bez želje da ulazimo u detalje, u nastavku istakli samo najznačajnija prelamanja. Tako se poslije podjele Rimskog carstva, Dalmacija nalazila u sastavu Zapadnog rimskog carstva. Po propasti carstva u VI vijeku, ovim područjem vladaju neko vrijeme germanska plemena Ostrogoti, da bi potom ova teritorija potpala pod vlast vizantijskog carstva – Istočnog rimskog carstva. Početkom VII vijeka, bilježi se u Dalmaciji i naseljavanje Slavena. Ova oblast je u srednjem vijeku bila određeno vrijeme u sastavu hrvatske srednjovjekovne države koja je krajem XI vijeka pala pod mađarsku vlast. Prije konačne propasti Istočnog rimskog carstva (Vizantije) 1453. godine ovo područje pada pod vlast bosanskog bana.

Prema Ivanu Lučiću (1604-1679), piscu dalmatinske i hrvatske povijesti, Srbi iz Bosne su krajem XIII vijeka počeli da se doseljavaju u Dalmaciju. Sjeverna Dalmacija a time i Golubić i Krupa, u drugoj polovini XIV vijeka ušli su u sastav države bosanskog bana, a potom kralja Tvrtka. Od sredine XV vijeka, na ovom području vodio se rat Mletačke Republike i Ugarske sa Turskom.

Bez obzira kako su se odvijali ratovi i tko je u određenom trenutku vladao ovim krajevima, područje kanjona Krupe je kroz vijekove bilo na tromedi tri države. U nešto novijoj povijesti, kako Gerasim Zelić u svom „Žitiju“ kaže: „*Tromeđa je jošte dobro poznato ime u Iliriku, prije bivše, sirječ, ograničje Republike Mljetačke, Cesarevine Avstrijske i Turske, sile Osmanske.*“ Naime, sve do upada Turaka, primorski krajevi bili su pod vlašću Mletačke Republike, dok je Dalmatinska Zagora pa time i Bukovica, pripadala Ugarima.

U kronici manastira Krupe se spominje da su ga 1502. godine opljačkali Turci što dokazuje njihovu prisutnost u ovim krajevima, ali i njihovu bezobzirnost. Turska je ovaj kraj konačno zauzela padom Klisa 1537. godine. Tada je cijela Dalmacija do rijeke Neretve potpala pod jurisdikciju Turske imperije. Grad Obrovac su Turci zauzeli još ranije, 1527. godine.

Ilija Janković je 1671. godine sa 6.000 ratnika sa ovog područja, protjerao Turke iz Obrovca i okolnih mjesta. Osmanlije su bile sabijene u kninsku tvrđavu, 1687. se u spisima spominje kao godina trajnog protjerivanja Turaka s ovog prostora.

Pored ratova u kojima su ljudi gubili živote, bilo je i bolesti koje su djelovale kao pošasti. Tako je kuga koja je stizala sa turskih teritorija, pokosila mnoge u tom periodu. Od nje se kažu umiralo više nego u borbama.

Ipak su ova pogranična područja, sve do Karlovačkog mira (1699) i Požarevačkog mira (1718), bila stjecišta borbe Mlečana i Turaka, a potom ponovo pripadaju Mletačkoj Republici. Područje kanjona Krupe se poslije Požarevačkog mira nalazi na granici Mletačke Republike. Granica je išla iznad manastira Krupa pa na padine Velebita (dakle iznad Golubića – na Crno- pac) do iznad Obrovca koji je također bio pod mletačkom vlašću. Ova granica fiksirana je mnogo kasnije (1792) tek pet godina prije propasti Mletačke Republike. (slika 11)

11. Burna povijest – Obrovačka tvrđava – Turbulent history – The Obrovac fortress
Stürmische Geschichte – die Festung von Obrovac

Ovi krajevi su Londonskim ugovorom iz 1915. godine, pripali Italiji a okupacione italijanske trupe zaposjele su Dalmaciju krajem 1918. godine. Nakon Prvog svjetskog rata, poslije 1921. godine, ovaj prostor kao i cijela današnja Dalmacija su bile u sastavu novoformirane Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca (SHS). Rapalskim ugovorom koji su potpisale Kraljevina SHS i Italija, Zadar je uz još neke krajeve ostao u okviru Italije.

Dalmacija je od 1939. godine bila u sastavu Banovine Hrvatske kao federalne jedinice Kraljevine Jugoslavije.

U Drugom svjetskom ratu, kanjon Krupe je bio na području tzv. NDH, na samoj granici s italijanskim okupacionim vojnim područjem. Granicu je činila rijeka Zrmanja. Od kraja Drugog svjetskog rata, ovo područje je bilo u sastavu Jugoslavije, odnosno njene Socijalističke Republike Hrvatske. Tokom procesa raspada Jugoslavije, ovo područje je oko četiri godine bilo pod kontrolom RSK a sa konačnim raspadom dio Republike Hrvatske, koja je danas članica Evropske unije (EU).

STANOVNIŠTVO KOJE JE GRAVITIRALO MLINOVIMA NA RIJECI KRUPI

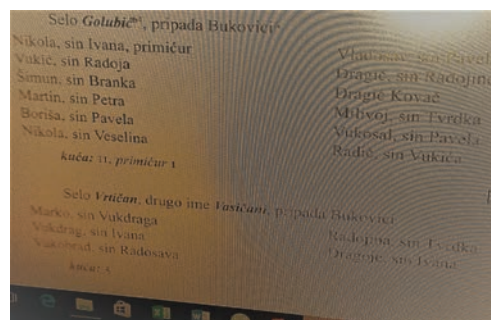
Prvi dostupni popis stanovnika Krupe i Golubića koji su pretežno gravitirali mlinovima na rijeci Krupi, sačinjen je 1550. godine. Na osnovu popisa glava porodica, može se procijeniti da je u tom periodu živjelo oko 200 ljudi. Riječ je o popisu obveznika poreza za vrijeme Otomanske imperije. U tom periodu, Golubić se nalazio u okviru Obrovačke (Bukovačke) nahije i Kliškog sandžaka. Taj popis je, za sada, najstariji pronađeni dokument u kome se pominje Golubić („Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1950. godine”). U istom popisnom dokumentu kaže se da su u okviru posljednje nahije novog carskog hasa, upisana dva dženameta sa dva primićura. Pored

Golubića, tu su još Bogatnik sa 19 kuća, Kruševo 18 kuća (Selo Gornje i Donje Kruševo, mezra Brštan, mezra Novosel, mezra Duplišin Ribnica, mezra Krtičić Polača u blizini tvrđave Obrovac i selo Vrtičan (drugo ime Vasičani), 5 kuća.

Manastir Krupa se u ovom popisu ne spominje možda i iz razloga jer su Hatišerifom odnosi prema njemu bili posebno uređeni. Postoji devet turskih pisama kojima se utvrđuje manastirski posjed i oslobođenje od danka.

Golubić je, prema tom popisu, imao 12 porodica koje su imale obvezu plaćanja poreza. U selu je, kako se kaže u popisu, bio i prvi čovjek sela primičura Nikola, sin Ivana. Vidi se da je selo tada imalo i jednog zanatliju i to kovača, po imenu Dragić. Svaka kuća je plaćala po 150 kejla, dok je ukupna filurija¹ kao pristojba za Bukovačku nahiju bila još 7.200. Filuriju su plaćale porodice koje se nisu bavile zemljoradnjom već stočarstvom. Prema tadašnjoj veličini porodica, može se pretpostaviti da je sredinom XVI vijeka, u Golubiću živjelo preko 200 ljudi. Međutim, stanovništvo Krupe nije popisano jer ga nije tada nije ni bilo pošto je odbjeglo pred Osmanlijama. U popisu stoji: “Krupa, pripada Zrmanji. U starom defteru je upisano sljedeće: *Raja spomenutog sela je odbjegla, a oni koji obrađuju njihove zemlje plaćaju ušur i salariju. Sada kada je vršena kontrola ustanovljeno je da je raja stvarno davno odbjegla. U novi defter upisano da oni koji obrađuju tu zemlju plaćaju ušrove i salariju. Prihod: pšenica, 2 kejla – iznos 44, ječam, 2 kejla – iznos 30, proso 2 kejla – iznos 30, zob, 3 kejla – iznos 27, ušur od lana – 19, Svega – 150*”. Iz popisa je vidljivo nekoliko bitnih podataka. Osnovno je to, da je veći dio stanovništva “odbjegao” pred Turcima. Odbjegli su svi stanovnici Krupe ali se ne zna koliko ih je prije dolaska Turaka bilo u ovom selu i da li su odbjegli i neki stanovnici Golubića. Osim toga, jasno je da su Golubićani plaćali obavezu po kući a ljudi koji su obrađivali krupsku zemlju, imali su propisanu obavezu prema vrsti usjeva. (slika 12. i 13)

¹ Filurija (tur. *resmi filuri, resmi filori*), naziv za porez koji su u balkanskim i nekim drugim zemljama pod osmanskom vlašću plaćali porezni obveznici, obično Vlasi, bez obzira na to jesu li bili polunomadski stočari ili su se već bavili poljodjelstvom. Filurija je plaćana po kući, a ne poput harača po glavi (glavarina) i nominalno je iznosila dukat (tal.-lat. *florenus, florinus*), ali stvarni iznos u akćama određivao je sultan sukladno vrijednosti dukata. »Vlaški dukat« plaćan je o Jurjevu i imao je isti iznos bez obzira na bogatstvo kuće i broj odraslih ljudi u njoj. Osim »vlaškoga dukata« postojao je i tzv. mađarski dukat (*macar filuris*), koji su umjesto harača plaćali o Mitrovdanu seljaci u bivšim ugarskim zemljama i u XVI. st. iznosio je 50 do 60 akća, a mogao je iznositi također dvostruko i trostruko više, ako je pokretni imetak bio dva i tri puta viši od predviđene stope.

12. Popis za Golubić iz 1550. godine – „Opširni popis Kliškog sandžaka“

A census overview of Golubić, dating back to 1550 – “A detailed survey of the Sanjak of Klis” – Volkszählung für Golubić aus dem Jahre 1550 – “Eine ausführliche Aufzeichnung über den Sandžak von Klis”

	Svega:
Ušur od sjena	30
Svega:	250
Prihod:	
pšenica, 2 kejla, iznos	44
ječam, 2 kejla, iznos	30
proso, 2 kejla, iznos	30
zob, 3 kejla, iznos	27
ušur od lana	19
Svega:	150

13. „Raja je odbjegla“ – opis stanja u Krupi po turskom popisu – „People ran away“ – a description of the situation in Krupa, according to the Turkish survey – “Das Volk ist geflohen” – Beschreibung der Zustände in Krupa gemäß der türkischen Volkszählung

Možda su najznačajniji za našu temu podaci o tome šta se sredinom XVI vijeka uzgajalo u tom kraju. Spominju se pšenica, ječam, proso, zob i lan. To pokazuje i potrebu za mlinovima ali iz ovog popisa se ne vidi da li oni postoje. Očito je da mlinovi ako ih je bilo, pa time i onaj kod manastira Krupe, uslijed činjenice da je došlo do napuštanja sela i manastira, nisu radili. U ovom popisu se za neke mlinove, mimo Bukovačke nahije, spominje obaveza od 40 akči godišnje kao “resm – i asijab” – porez na mlin. Na osnovu toga se može pretpostaviti da su mlinovi u tom periodu postojali u širem području, pa samim tim da je postojao i u posjedu manastira Krupa.

Period popisa se događa u vrijeme kada su Turci padom Klisa 1537. godine, zauzeli cijelu Dalmaciju do rijeke Neretve (osim mletačkih i primorskih gradova). Tek je 1617. godine Ilija Janković sa 6.000 ratnika protjerao Turke sa obrovačkog područja.

Slijedeći popis stanovnika, odnosno parohijana iz 1808. godine ukazuje da Golubić i Krupa zajedno imaju 882 stanovnika. Riječ je o dokumentu koji se zvao “Novi omeđavanje parohija u Dalmaciji...” (Dalmatinski sinod, Zadar, 19.12.1808).

Prvi kasniji službeni popis je bio iz 1854. godine. On pokazuje da je na tom području živjelo 865 stanovnika, a u 1900. godini se bilježi 1.322 stanovnika. Ovo je period kada se ukazuje ozbiljna potreba za izgradnjom više mlinova na rijeci Krupi. Pretpostavlja se da je do tada, pored manastirskog mlina, bio izgrađen i mlin kod Kudina mosta. Valja napomenuti da je u mlinove na izvoru Krupe, kao i u manastirskom mlinu, često mljeo i dio mještana Ervenika koji nisu imali sopstvene mlinove zbog niskog vodostaja Zrmanje. Slična preprostavka se može napraviti i za dio stanovnika mjesta prema Kistanjama, pa čak i iz Biovčina Sela. U Krupu su dolazili i pojedini stanovnici velikog susjednog sela Žegar jer imajući u vidu veličinu sela, nije bilo dovoljno kapaciteta za veliki broj onih koji su trebali da melju svoje žito. U ovim mjestima je u to vrijeme živjelo oko 4.000 stanovnika. Može se reći da je u jednom periodu, posebno početkom XX vijeka, postojala značajna potreba za svim ovim mlinovima.

Izgradnja mlinova u tom periodu je rezultat demografske ekspanzije u poljoprivrednom stočarskom kraju i zbog toga, naraslih potreba. Promatrano s druge strane, postojala je prometna izolovanost ovog područja, pa su ovi mlinovi zatvarali lanac opstanka na tom području. Tri mlina u Krupi kao i manastirski mlin, bili su pristupačniji za veći broj okolnog stanovništva. Četiri preostala golubićka mlina su bila locirana u samom kanjonu i njih je koristilo uglavnom lokalno stanovništvo. Pri tom, s obzirom da je rijeka Krupa bila bogatija vodom od Zrmanje, mlinovi na Krupi su uvijek radili. Nekada i danonoćno.

Trideset godina kasnije (1931) u Krupi i Golubiću je živjelo 1.599 stanovnika, a 1948. godine je u ova dva sela živjelo 1.601 stanovnik. Broj stanovnika je nakon toga blago opadao, da bi u vrijeme raspada Jugoslavije na tom području živjelo 890 stanovnika. Godina 1995. život u ova dva mjesta se gotovo ugasio. Ostalo je svega 10-

Godina	Naselje		Ukupno
	Krupa	Golubić	
1857.	508	357	865
1869.	569	428	997
1880.	564	483	1047
1890.	580	489	1069
1900.	749	573	1.322
1910.	860	682	1.542
1921.	883	639	1.522
1931.	879	720	1.599
1948.	948	663	1.611
1953.	893	704	1.597
1961.	839	674	1.513
1971.	656	595	1.251
1981.	484	505	989
1991.	412	478	890
2001.	57	36	93

14. Popis za Golubić i Krupu od 1857. do 2001. godine – A survey of Golubić and Krupa, from 1857 to 2001 – Volkszählung für Obrovac und Krupa von 1857 bis 2001

tak stanovnika. Nešto kasnije, prema popisu 2001., je bilo 93 stanovnika. U vrijeme pisanja ove monografije (2017), ima ih oko 150 koji stalno žive u ova dva sela. Toliko je i onih koji tokom godine dolaze i duže (više od jednog mjeseca) ostaju u ovim mjestima. Vidljiv je povratak stanovništva ali je to ipak manje od sedmine stanovništva iz predratnog perioda. (slika – tabela 14, 15, 16)

RIJEKA KRUPA – BISER NAD BISERIMA

Priča o mlinovima na rijeci Krupi je priča i o samoj rijeci. Krupa je jedna od najljepših rijeka, sa kanjonom koji je nada- leko čuven i koga posećuju ne samo domaći već i inozemni turisti. Modrozeleno ljepotica je pitka i bespriječno čista cijelim svojim tokom što izaziva posebnu ljubitelja prirode.

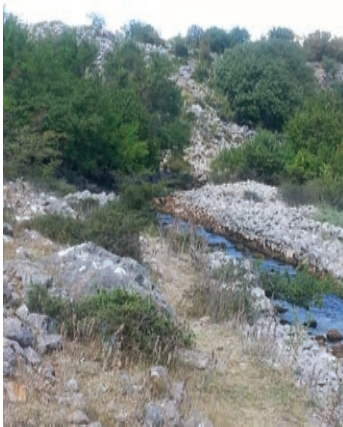
Rijeka Krupa izvire podno južnih obronaka planine Ve- lebit, u obrovačkom selu Krupa nedaleko od zaseoka Mandi- či, iz dva tipično kraška vrela. (slika 17) Ona se ulijeva u Zr- manju kod Sastavaka i tako zajedno “putuju” do mora. Bolje je reći da se Krupa sjedinjuje sa Zrmanjom. Zapravo, Krupa je čak i veća rijeka ali Zrmanja je duža od Krupe pa njeno ime opstaje a Krupino nestaje. Promatrano geografski, rijeka Krupa pripada Bukovici i Dalmaciji. Duga je 11 kilometara i gotovo cijelim tokom prilično duboka (5-6 m) a na nekim di- jelovima i dublja. U svom toku Krupa preko slapova savladava visinsku razliku od preko 110 m. Najveći dio rijeke je zarobljen

16. Usporedni popis mjesta u obrovačkoj općini od 1857. do 2001. godine – A comparative survey of places in the Obrovac municipality, from 1857 to 2001 – Parallele Volkszählung für die Orte in der Gemeinde Obrovac von 1857 bis 2001

Godina	Naselje			Ukupno
	Krupa	Golubić	Žegar	
1857.	508	357	1.315	2.180
1869.	569	428	1.323	2.320
1880.	564	483	1.373	2.420
1890.	580	489	1.341	2.410
1900.	749	573	1.645	2.967
1910.	860	682	1.817	3.359
1921.	883	639	1.832	3.354
1931.	879	720	2.026	3.625
1948.	948	663	2.328	3.939
1953.	893	704	2.384	3.981
1961.	839	674	2.406	3.919
1971.	656	595	2.243	3.494
1981.	484	505	2.129	3.118
1991.	412	478	2.057	2.947
2001.	57	36	182	275

15. Popis za Golubić, Krupu i Žegar od 1857. do 2001. godine – A survey of Golubić, Krupa and Žegar from 1857 to 2001 – Volkszählung für Golubić, Krupa und Žegar von 1857 bis 2001

Settlement	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.
Bilišane	884	952	956	1,045	1,249	1,332	1,009	1,315	1,064	1,127	1,146	1,008	928	857	29
Golubić	357	428	483	489	573	682	639	720	663	704	674	595	505	478	36
Gornji Karin	1,040	1,146	1,234	1,235	1,415	1,655	1,541	1,637	1,001	1,123	1,175	1,089	949	876	859
Jasenice	725	741	815	942	1,127	1,376	1,216	1,331	1,318	1,373	1,537	1,658	1,344	1,308	1,224
Krupa	508	569	564	580	749	860	883	879	948	893	839	656	484	412	57
Kruševo	1,044	1,182	1,249	1,339	1,600	1,775	1,663	1,710	1,827	2,017	2,206	2,370	1,978	1,674	1,078
Medviđa	903	999	1021	1,204	1,263	1,294	1,375	1,403	1,170	1,212	1,211	1,124	917	688	199
Muškovci	324	400	422	447	522	607	571	580	408	478	519	549	588	543	47
Obrovac	341	403	463	410	401	461	418	508	302	306	532	1,187	1,457	1,660	1,055
Zaton Obrovački	256	300	325	338	374	479	407	476	375	397	427	395	525	492	105
Zelengrad	373	411	463	522	597	625	471	717	575	664	688	624	558	512	44
Žegar	1,315	1,323	1,373	1,341	1,645	1,817	1,832	2,026	2,328	2,384	2,406	2,243	2,129	2,057	182
Total	8,070	8,854	9,368	9,892	11,515	12,963	12,025	13,302	11,979	12,678	13,360	13,498	12,362	11,557	4,915

17. Izvor rijeke Krupe u mjestu Krupa – The Spring of the Krupa river in the place called Krupa – Die Quelle der Krupa im gleichnamigen Ort

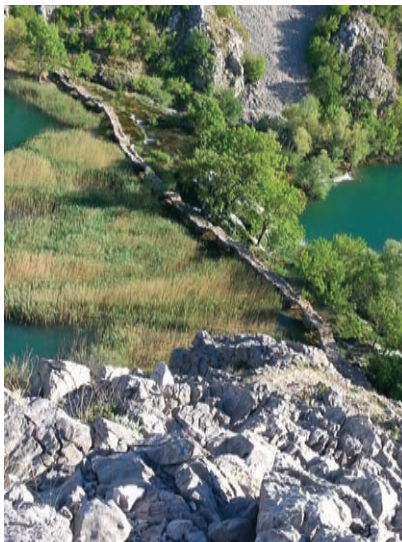
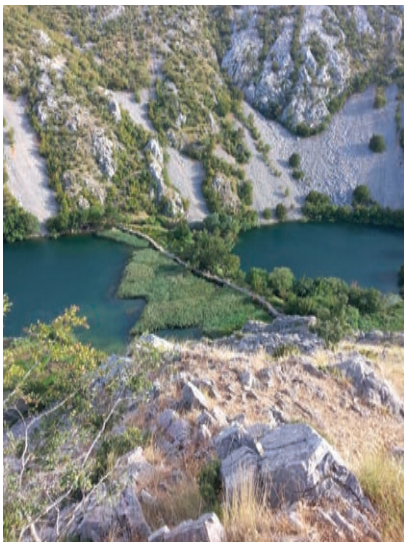
u kanjonu dubokom oko 300 m. Interesantan je kontrast okolnog kamenjara i zelenilom uokvirene bistre rijeke. U proljeće kad se otapaju snijegovi s Crnopca i velikih površina Like između Malovana i Gračaca, aktivna su bezbrojna obližnja vrela bogata vodom.

Na samom početku svoga toka, u poređenju sa bukovačkim kršem, Krupa teče pitomim dijelom. Neposredno prije kanjona, u nju se ulijeva pritoka Orovača nakon čega Krupa teče dubokim i strmim kanjonom. Na nešto više od 1,5 kilometara od izvora, kanjon opet prerasta u zelenu oazu u kojoj se smjestio i pravoslavni manastir Krupa sagrađen prije sedam vijekova (1317). Otprilike na polovici cjelokupnog toka ove predivne rijeke, u nju se ulijeva pritoka Krnježa. Nizvodno od utoka Krnježe, stiješnjeni kanjon Krupe se odjednom otvara i pruža pogled na prostranu zatravljenu sedrenu barijeru zvanu Deveterac.

Nastavljajući priču, spominjemo da je u svom toku Krupa izgradila čak 19 slapova (računamo li kaskade Deveterca kao zasebne slapove) od kojih većina što visinom, što razvedenošću i oblikom spadaju među najljepše slapove u Hrvatskoj, a slobodno bismo mogli reći i šire. Najpoznatiji od svih je slap Deveterac. Dobio je ime po devet sedrenih kaskada koje završavaju slapom visokim 13 metara, ispod Kudina mosta.

Kudin most sagrađen prije više od dva vijeka obnovljen je 2016. godine i sada u punom sjaju prikazuje graditeljski poduhvat o kome postoji i legenda. (slika 18) Zatim slijedi Panin buk nakon kojega se kanjon, u predjelu zvanom Sedre, blago spušta ali samo nakratko. Već kod vrha Punta koji se oštro zario u rijeku primoravši je da svojim tokom opiše gotovo polovicu kruga, kanjon ponovo doseže zavidnu visinu. Tu on stišće rijeku stijenom podno Babinog grada u uzak tjesnac u kojemu su se zaredala tri slapa (jedan 12 metarski, Babin slap i 8 metara visok Dragičevića buk). Ispod Dragičevića buka, Krupa tvori slikovite izdužene sedrene pragove i pada preko još dva manja slapa, te na kraju predaje svoje vode Zrmanji.

Teško je proći i par minuta hoda kanjonom ili samim tokom rijeke a da

18. Kudin most je nastao zbog ljubavi, ali i zbog mlina – Kude's bridge was made because of love, but also because of the watermill – Die Brücke Kudin Most entstand wegen der Liebe, aber auch wegen der Mühle

se ispred vas ne otvori pogled ljepši od prethodnog, pogled za koga ste prije toga mislili da od njega nema ljepšeg. I obično taj pogled prati misao “ovo treba doživjeti, ovo se ne može opisati”. Kroz priču o mlinovima i rijeci Krupi pokušat ćemo da dočaramo sve ljepote rijeke Krupe i njenog kanjona. (slika 19)

Prvi mlin je neposredno uz izvor rijeke Krupe, a posljednji pred njeno ulivanje u Zrmanju. Ostali su raspoređeni duž cijele rijeke. Uz to, postavljeni su u najljepšim dijelovima kanjona, od izvora, manastira Krupe, Radova buka, Devertca i Kudina mosta, do Babina grada.

Krupa protiče kroz istoimeno mjesto, dok jedan kilometar nizvodno od manastira Krupe čini prirodnu granicu između mjesta Golubić (obrovački) i Žegar. Kako je rijeka Krupa bliže zaseocima Golubića, stanovništvo ovog sela je kroz povijest živjelo uz rijeku i od rijeke. Najplodnije obradive površine koje posjeduju Krupljani i Golubićani su uz rijeku Krupu. Čak je i zemljište s druge strane rijeke Krupe, između Golubića i Žegara, u vlasništvu Golubićana. Kanjon Krupe je pored dvije velike zelene oaze plodne zemlje, tzv. Manastirsko polje pored manastira Krupa i Luku ispod Kudina mosta, većinom cijelog toka nanizan plodnim livadama. Može se, uglavnom, reći da se između strmih litica kanjona i rijeke nalazi plodna obradiva zemlja. Moglo bi se reći da je gotovo 2/3 kanjona takvo, dok je u ostalom dijelu kanjon zaronio u vodu. (slika 20, 21. i 22)

U tom dijelu se za prolaz koriste samo tzv. kozje staze. Njih su u novije vreme obilježila planinarska društva. Tako je, ukoliko se prate uputstva postavljena duž staze, cijela sjeverna strana kanjona prohodna. To se ne odnosi na dio nizvodno od Kudina mosta, gdje je nekoliko stotina metara potrebno ići južnim dijelom kanjona.

19. Kanjon Krupe – The canyon of Krupa – Canyon der Krupa

20, 21, 22. Kanjon Krupe – The canyon of Krupa – Canyon der Krupa

Rijeka Krupa je oduvijek značila život za stanovništvo u tom kraju. Uz rijeku su sijali pšenicu, kukuruz, ječam, raž, zob. Sadili su i kupus, a u novije vrijeme i povrće. Oni bliže vodu, lovili su ribu a ponekad od tog ulova i živjeli. Danas se zemljišne površine uz vodu manje obrađuju. Osim manastirskog polja, rijetkost je videti obrađene površine. One uglavnom služe kao livade na kojima se napasaju koze, ovce i goveda.

U rijeci Krupi od izvora do Radova Buka od ribe ima pastrve, a od Radova buka nizvodno ima još i mrena, klena, pardača i ugora. Do 1970-tih godina, Krupa je bila puna riječnih rakova, ali, kako kazuju mještani, poslije toga su nestali. Prema nekim tumačenjima, uzrok ovome su boje koje su stavljane u ponornice u Lici kako bi se istražila njihova veza sa izvorima u Dalmaciji. No, treba istaći da je cijelim svojim tokom rijeka veoma čista, tako da se voda može i piti.

Od Golubića do Žegara postoji staza koja ide preko Kudina mosta. Nju je lokalno stanovništvo vijekovima koristilo kao vezu ova dva mijesta. Dugo su poslije Drugog svjetskog rata tom stazom djeca iz Golubića išla u više razrede osnovne škole u Žegar (oko 5 kilometara u jednom pravcu). To je bio i pravac kojim se pješačilo za druge potrebe, a tom stazom "gunjene" (lokalizam p.a. J.V.) su i koze, jarad i drugo za prodaju na čuvenom stočnom pijacu u Žegararu. Sada ta staza više služi za turističke svrhe i eventualno za preostale čobane s tog područja.

Tri ključne pozicije pristupa ako izuzmemo sam izvor rijeke su: manastir Krupa, Golubić (oko 500 metara južno od centra sela, od osamljene kuće iznad samog kanjona do koje vodi asfaltni put od centra sela) i Ravni Golubić do koga također ima asfaltni put. Osim toga, sa žegarske strane je kanjonu najjednostavnije pristupiti stazom koja vodi prema Kudinu mostu.

MLINOVI PRVE "TVORNICE" HRANE U BUKOVICI

Osnovna hrana u Bukovici bila je pula. Taj izraz je odomaćen u ovom kraju za palentu, puru. Kukuruzno brašno korišćeno je i za cicvaru i kukuruzni krv. Kukuruz se uzgajao uglavnom uz rijeku Krupu, dok su se pšenica, raž i ječam sijali u dolinama dalje od rijeke i u brdskim djelovima u ova dva sela. Najzastupljenija vrsta pšenice je bila „banica“ a kukuruz „brezovodac“. Često se pravio i ražev krv. Osim ukusa, on se prepoznao i po boji jer je bio znatno tamniji.

Ponekad su se kukuruz i ostala žita dobijala u razmjenu za stoku. Mnogi kažu da nema lijepše pule od kukuruza „brezovodca“. Najbolji kukuruz uspijevao je u Lukama (manastirsko polje) u kanjonu pored rijeke Krupe koje je lokalno stanovništvo zvalo Brina. Mlinovi su podjednako mljeli i kukuruz i žito jer je pula bila ravnopravna sa krvom, moglo bi se reći i „ravnopravnija“ jer se dešavalo da je u danima oskudice kruva pula mogla da prehrani porodicu.

Pošto u blizini nije bilo nikakvog "državnog" mlina, kukuruz se mljeo u Manastirskom mlinu i mlinovima na rijeci Krupi koji su često funkcionisali na principu dioničarstva. U Bukovici se govorilo „onaj koji ima mline ima sve“ a sam mlinar je smatran za bogatog i uglednog.

Mlinovi su građeni od kamena i klesane sedre. Bili su pokriveni kamenim pločama ili slamom. Neki su građeni u obliku polukruga od sedre kao onaj kod Kudina mosta. Voda je pokretala pogonsko kolo preko kašika na koje je padala. Kukuruz se sipao u drveni "kašun" iz kojeg je padao "pod mlin". Metalni dio bila je paprica.

Neke mlinove gradili su bogatiji pojedinci ili porodice, drugi su građeni u svojevrsnom obliku dioničarstva više porodica, dok je manastirski mlin bio vlasništvo manastira Krupa.

Pored toga što su se bavili i drugim poslovima za vlasnike mlinova moglo bi se reći da su prve zanatlije u selu. Nešto moćniji seljani bili su "dioničari" u mlinovima.

Pretposlavlja se da je prvi mlin na rijeci Krupi sagrađen kod manastira Krupa, (slika 23) dok je nakon toga podignut mlin kod Kudina mosta. Iako je manastir Krupa sagrađen 1317. godine nema valjanih dokaza o tome kada je sagrađen i mlin, ali je za pretpostaviti da je bilo nužno da se obezbjedi mljevenje kukuruza i pšenice, koji su uzgajani, za mjerila na tom prostoru, u ogromnim manastirskim posjedima. Mlin kod Kudina mosta, imajući u vidu vrijeme gradnje samog mosta, sagrađen je tokom XVIII vijeka (vjerojatno u drugoj polovici ili koncem). Do tada se kukuruz i žito nosilo u mlinove u susjedna mjesta. Osim Ljubičića mlina koji radi i danas, ostali mlinovi su prestali sa radom početkom 70-godina XX vijeka. Već gotovo 50 godina ne okreću se mlinski točkovi sedam preostalih mlinova na rijeci Krupi.

Kukuruz i ostala žita su se tovarile u vreće izrađene od vune. Vreće su vezivani vunanim uzicama koje su se kao i vreće izrađivale bukovačke žene. (slika 24) Kada se kući donese samljeveno brašno, ono se čuvalo u spremnicima zvanim kašun ili načve. Ključ kašuna i načava je uglavnom čuvala „majka“ ili „gazdarica“ u velikoj porodičnoj zadruzi u kakvim je živjela većina bukovačkih porodica.

Kukuruz je u mlin donošen, brašno odnošeno, uglavnom na konjima ili magarcima, a nije bila rijetkost da su "mečevi" nošeni na ljudskim leđima. (slika 25 tri spojene slike)

U krupske mlinove ljudi su dolazili da melju čak iz Like, kada u Lici budu „manje vode“. Krupa je uvijek imala dosta vode. Dešavalo se ponekad da ispred mlinova bude 10-15 konja. Tada se govorilo da je u mlinu navala (gužva). Najveće navale bile su u IX i X mjesecu.

23. Manastirski mlin, sa jažom – prvi izgrađen – The Monastery watermill with a sluice – the first to be built – Klostermühle mit Graben – als erste erbaut

24. Vreće za brašno pletene su ručno – Flour sacks were hand-woven – Die Mehlsäcke wurden von Hand gewebt

25. Konji slikani kod mlina Gužvica i magarac u Golubiću – čekaju li samar i tovar za mlin? – Horses photographed near the Gužvica watermill and a donkey in Golubić – are they waiting for a pack saddle and a watermill-bound load? – Pferde bei der Gužvica-Mühle und ein Esel Golubić – werden sie gleich gesattelt oder für den Weg zur Mühle beladen?

Ljudi su čekali da se ono što su donijeli u tovarima samelje ali su ponekad ostavljali meče (vreće) pa su dolazili po brašno poslije 2-3 dana. Ponekad se kod mlina i noćivalo jer se „nije isplatilo“ ići kući i opet se vraćati. Vodilo se računa o redu i nije se išlo preko reda. Išli su i žene i muškarci, ponekad i mlađi članovi porodice.

Mlinovi nisu bili samo mjesto gde se melje pšenica i kukuruz. Dok su čekali da dođu na red i da mljevenje bude gotovo, seljaci su vodili razgovore. To je, na neki način, bila jedina „ustanova“ koja je u to vrijeme u selu funkcionirala. Ako nešto treba da se dogovori ili da se netko „oćakula“, mlin i njegova okolica bili su pravo mjesto. Kako se dan za mlin izdvajao samo za taj posao, neki su, da bi došli što prije na red, poranili prije sunca. Po riječima kazivača u mlin se išlo sat vremena prije svitanja ili uvečer prije spavanja. Gledalo se i da se ne ide u radne dane, ako nije nužda, „da se ne bi dangubilo“. U vrijeme velikih „navala“ na mlin nije se moglo „valati“ u to jer se moralo ići kada ima manje „navale“. Pričalo se i to, da su mlinari bili „opasni“ za žene. Po selu su se o mlinovima i mlinarima ispredale razne priče. (slika 26)

Tradicija mlinara se prenosila sa koljena na koljeno. Najčešće su se znali „komitenti“ – tko kod koga ide da melje, mada je bilo „jednokratnog“ prelaska zbog gužve u jednom od mlinova, ali i trajnih iz nekog razloga. Odluku o tome u koji će se mlin ići zavisila je i od toga koji mlinar „manje ujimlje“ (manje uzima). Međutim, dešavalo se da je neki mlin bio u kvaru pa se išlo u drugi mlin. Kroz selo se brzo pronosila

26. Mlin kod Kudina mosta – kao da postoji oduvijek – Watermill at Kude's bridge – as if it has always stood – Die Mühle bei der Brücke Kudin most – als habe es sie schon immer gegeben

27. Ostaci zidina štale u sastavu Ljubičića mlina
Remains of the walls of a stall within the Ljubičića
watermill – Reste einer Stallmauer innerhalb der
Ljubičić-Mühle

28. Alka za vezivanje konja i magaraca na
Ljubičića mlinu – A ring for tying horses
and donkeys at Ljubičića watermill
Eisenring zum Festbinden von Pferden
und Eseln bei der Ljubičić-Mühle

vijest o tome koji je mlin u kvaru. To se naročito dešavalo u posljednjoj fazi rada mlinova na rijeci Krupi, kada su se oni slabije održavali. Tako se dešavalo da voda polomi lopatice ili se desi neki drugi kvar, pa čak i kada je pšenica, kukuruz ili nešto drugo već sipano u koš. Onda bi onaj koji je dognao ili donio da melje vadio ono što bi ostalo, da se kući ne bi vratio bez brašna, ali i bez pšenice ili kukuruza.

Kada je bila gužva, naročito u mlinovima u Krupi, ljudi su se upućivali na dva naredna mlina koja su bila u blizini. Ne treba zaboraviti da su ljudi i na sebi nosili mečeve u mlin i to po nekoliko kilometara. Neke jače „gazde“ su dolazile sa zapregama ili „kunjskim“ kolima kako su se nazivale. Najčešće su sa zapregama u krupske mlinove dolazili Erveničani. Kod njih se uzimao isti omjer za „ujam“ kao i kod onih što su dolazili sa mazgama, konjima ili magarcima. (slika 27. i 28)

Modernizacija i elektrifikacija pogasila je 60-tih godina većinu mlinova na rijeci Krupi. Od onog trenutka kada se „kod zadruga“ moglo kupiti bijelo brašno sve manje je onih koji su odlazili u mlin. Osim toga u jednom periodu nakon Drugog svjetskog rata bilo je i zabranjeno u mlinovima, poput mlinova na rijeci Krupi, mljeti pšenicu za bijelo brašno, već samo za crno brašno, za tzv. narodni kruv.

Pomalo se prestajalo i sa gajenjem pšenice i raži, a kukuruz se sve više koristi za hranjenje stoke. U međuvremenu je stigla i instant palenta, koja je zamjenila pulu. Tek moda zdrave ishrane i domaće hrane dala je nadu preostalim mlinovima. Naravno njihova turistička uloga nikad nije ni smjela da biti dovedena u pitanje.

DJELOVI MLINA

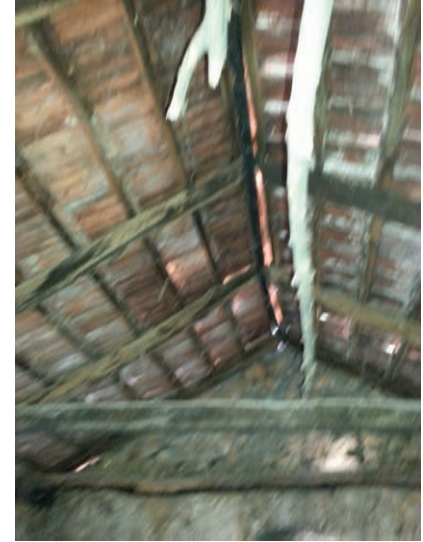
Kada kažemo mlin najčešće mislimo na građevinu u kojoj se nalazi mlinska oprema. Sama građevina je najčešće zidana kamenom. Od ukupno osam mlinova, šest ima kamene zidove. Samo mlin kod Kudina mosta ima zidove usječene i otesane u sedrenim bedemima a mlin u Sedrama je bio postavljen u pećini. Krovovi dva mlina su od sedre (Kudin mosti i Dragičevića mlin), Mlin Ljubičića je bio pokriven kamenim pločama, a kasnije je zamijenjen crijepom. Mlin u Radovu buku bio je pokriven slamom, dok je manastirski mlin bio pokriven kupom,

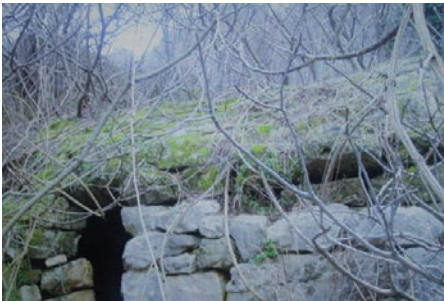
29. Većina mlinova građena je od kamena – Gužvica mlin iznutra – Most mills were built out of stone – Gužvica watermill interior – Die meisten Mühlen wurden aus Stein gebaut – Gužvica-Mühle von innen

30. Manastirski mlin, sa novim krovom – Monastery watermill with a new roof – Klostermühle mit neuem Dach

31. Kameni krov zamjenjen crepom – Ljubičića mlin – A stone roof replaces with roof tiles – Ljubičića watermill – Das Steindach wurde durch ein Ziegeldach ersetzt – Ljubičić- Mühle

32. Neki su građeni od kamena i sedre – Dragičevića mlin – Some were built of stone and tufa – Dragičevića watermill Einige sind aus Stein und Travertin gebaut – Dragičević-Mühle

33. Sedreni krov Mlina kod Kudina mosta – A tufa roof of the watermill at Kude's bridge – Das Travertin-Dach der Mühle bei Kudin most

34. Kameni pod u Ljubičića mlinu – A stone floor in the Ljubičića watermill – Steinfußboden in der Ljubičić-Mühle

35. Vrata sa kračunom u Ljubičića mlinu – Door with latch at the Ljubičića watermill

36. Zanimljivi prozorčić na mlinu kod Kudina mosta – An interesting window of the Kude's bridge
Interessantes Fenster der Mühle bei Kudin most

a sada je pokriven crijepom. Mandića mlin i Gužvica mlin su kao posljednji pokrivač imali crijep, dok nije poznato kako su prije bili pokriveni. Četiri krupska mlina su imala klasična vrata, dok su golubički mlinovi imali otvore za vrata ali nema ostataka vrata i ne znamo kako su izgledala. Svi mlinovi su imali ili jedan mali prozorčić ili otvor za svjetlost. Unutarnja površina mlinova bila je od 15 do 45 m², a pojedini mlinovi su imali i pomoćne prostorije. (slika 29 – 36)

Svaki mlin je imao svoju „jažu“ odnosno kanal kojim je voda doticala od matice rijeke do mlinskih lopatica. „Ustavom“ se regulirao dotok vode iz jaže na mlinski točak, s lopaticama. Mlinovi su postavljeni tako da nisu previše bili ugroženi od velikih vodostaja Krupe. Negdje su jaže prosto ukopavane i njima se voda vodila od matice prema mlinu. Te jaže samo su utvrđivane kamenom. Takav je slučaj sa četiri golubička mlina. Njihova širina i visina najčešće nije veća od 70 cm. Na drugim mjestima kao što je slučaj sa sva četiri krupska mlina, jaže su posebno zidane i predstavljale su prave vještačke kanale, zidane od kamena.

Neki od mlinova na rijeci Krupi imali su stupe i bučnice. (slike 37 – 39)

Sva četiri golubička mlina napravljena su uz riječne vodopade, odnosno bukove, kako se u Bukovici vodopadi nazivaju. Smješteni su pri vrhovima tih vodopada gdje je voda još „krotkija“, ali malo po strani da bi se snaga vode mogla prilagoditi potrebama mlina. U krupskom djelu toka rijeke Krupe nema većih vodopada a prva tri mlina, postavljena su neposredno nakon izvora. Tu se rjeka lagano „obrušava“ niz korito pa ju je bilo lako prilagoditi potrebama mlinova.

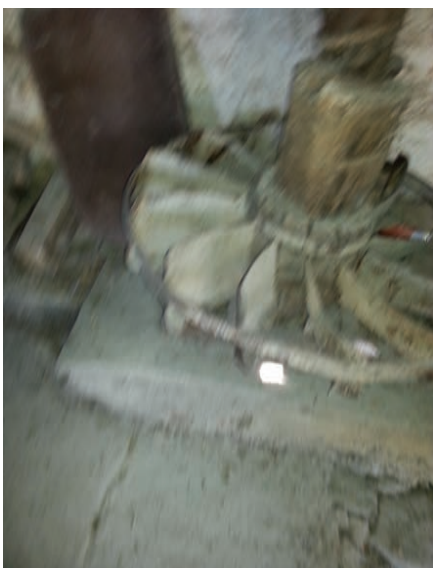
37. Ustave za vodu u Ljubičića mlinu – Sluices at the Ljubičića watermill – Schleusen in der Ljubičić-Mühle

38. Jaža između Gužvica i Ljubičića mlina – A sluice between the Gužvica and Ljubičića watermill – Der Mühlgraben zwischen den Mühlen Gužvica i Ljubičić

39. Bučnica kod Ljubičića mlina – A plunge pool at the Ljubičića watermill – Das Sturzbett bei der Ljubičić-Mühle

40. Rashodovani mlini točak sa dijelom vretena u Ljubičića mlinu
Scrapped waterwheel with a part of the spindle at the Ljubičića watermill
Ausgedientes Mühlrad mit Teil einer Spindel in der Ljubičić-Mühle

Manastirski mlin je u malom podnožju u odnosu na korito Krupe, pa je jažom voda dovedena na način da se koristi ta mala visinska razlika. Kod mlinova gdje su postojale bučnice i stupe, voda je skretana posebno prema njima, ali bi nakon toga ta voda oticala u rijeku a ne prema mlinu.

MLINSKA OPREMA – PRINCIP RADA MLINOVA NA RIJECI KRUPI

Mlinovi na Krupi pripadali su tzv “horizontalnom” tipu mlinova. Pokušaćemo da pojasnimo princip rada mlinova koji su hranili ovaj dio Bukovice. Iako se ne radi o visoko složenom stroju morala su se posjedovati određena tehnička znanja da bi se uz rijeku podigao mlin kao građevina, a posebno da bi se opremio kako bi “proizvodio” dragocjeno brašno.

Krupaje dovedena jarugama, odnosno jažama i sprovedena na kraju jaže u „žljeb“ nagiba 30-40 stupnjeva udara vode u lopatice obrtnog – pogonskog kola koje ga je mehanički pokretalo. Ovaj pogonski točak ili mlini točak (slika 40) je sistemom drvenih vretena (vratila) povezan sa mlinim kamenom koji je okretao. Ovdje je riječ o mlinom kolu koji je ličio na točak zaprežnih kola, samo je na sebi imao lopatice u koje je udarala voda.

Mlini kamen se tako okretao (rotirao) na stacionarnom kamenu dok su žita iz drvenog koša koji je bio montiran iznad kamena, polagano ulazila u sredinu između donjeg i gornjeg mlinog kamena gde se mljelo.

Mlini kamen se uvijek kreće horizontalno i direktno je povezan sa pogonskim točkom pomoću vretena.

Upoređujući mlinove sa horizontalnim pogonskim točkom u ostalim krajevima treba reći da je princip njihovog rada svuda bio gotovo isti. Razlika je eventualno u kvalitetu izrade, kao i materijalima od kojih su izgrađeni objekti i oprema.

Mlini točak ili kolo dakle pretvara energiju vode koja pada na njegove lopatice u obrtni momenat sa kojega se dalje prenosi na mlini kamen. U nastavku se prikazuje šema horizontalnih mlinova kakvi su i mlinovi na Krupi s opisom osnovnih dijelova.

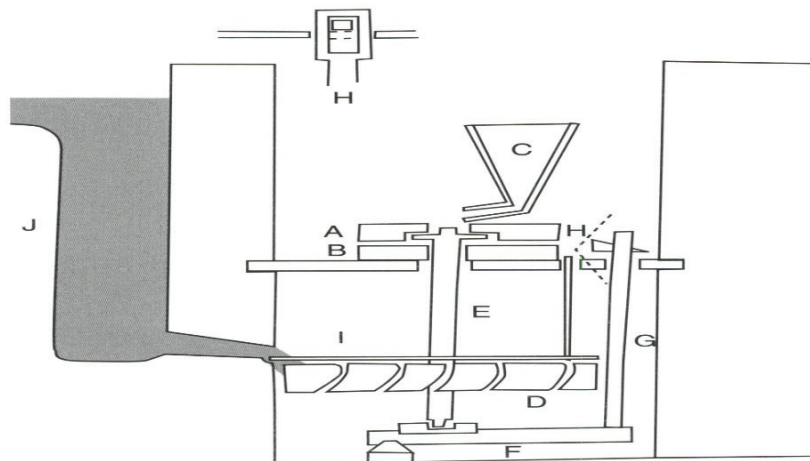

41. (41.1.) (41.2.)Aktivni točak u Ljubičića mlinu i neaktivni u mlinu kod Kudina mosta– A working wheel at the Ljubičića watermill and an inactive one at the Kude's bridge watermill – Aktives Mühlrad in der Ljubičić-Mühle und ein inaktives in der Mühle bei Kudin most

42. Kašun sa žljebom u Ljubičića mlinu – A traditional cupboard with a groove in the Ljubičića watermill – Truhe mit Beschlag in der Ljubičić-Mühle

Unutrašnjost mlina činio je jedan ili više kamenih kola, koš, kašun i druga mlinska oprema. (slika 41 dvije, 42. i 43). Kamen je najčešće bio promjera 90 cm a u sebi je imao otvor promjera 12 cm i žljeb dužine 28 cm. Kada se kamen uglača, odnosno istroši, potrebno ga je „posjecati“ željeznim „posjecalom“. Posle toga dešavalo se da se kamen kruni i da se „nađe“ u brašnu pa su mlinari morali nekada da troše 2-3 oke svog brašna da očiste kamen.

Šema horizontalnog mlinskog mehanizma kakvi se nalaze na Krupi

Legenda:

A – gornji mlinski kamen koji posjeduje otvor kroz koji se dovode žitarice za mljevenje

B – donji mlinski kamen

C – koš – nasipna kupa u koju se sipaju meljiva (uglavnom žita i kukuruz za mljevenje). Iz koša je zrnavlje “putovalo” koritašcem do mlinskog kamena. Na mlinski kamen naslonjen je i tzv. čekrk koji vodi do koritašca sa zrnavljem i laganim “kuckanjem” po kamenu, koje se prenosi na koritašce pokreće zrnavlje.

D – strojni dio – pogonsko vodeno kolo sa drvenim lopaticama

E – strojni dio – drveno vreteno kojim se ostvaruje veza pogonskog kola sa mlinskim kamenom

F i G – Podizač – drveni mehanizam za regulaciju – kontrolu brzine okretanja mlinskih kamenova – finoće mljevenja

H – mjesto na kome se sakuplja mljevono brašno (kašun)

I – dovod vode na pogonsko kolo

J – vodo – dotok, voda posebnim kanalom izvedena iz riječnog toka, često paralelan sa rječnim tokom (jaruge, jaže) kako bi se mlinu u različita godišnja doba obezbjeđivala dovoljna količina vode za pogon.

43. Podizač kojim se reguliše finoća mljevenja – A regulator of the fineness of grinding
Heber zur Regulierung der Feinheit des Mahlens

44. Metalna oka u Ljubičića mlinu
– A metal oka container
Metall-Okka in der Ljubičić-Mühle

UJAM

Usluga mljevenja se plaćala u naturi koji se zvao ujam. Kao ujam se uzimala npr. pšenica ili kukuruz koji su donijeti i to prije mljevenja. Drvena ili kasnije metalna oka su bili mjerna jedinica. Nema saglasnosti kod kazivača o tome koliko se tačno ujnilo, ali su saglasni da je to zavisilo od mlina do mlina. Saglasni su i da je taj procenat mogao biti od 2% do čak 6% od količine donijetog zrna. Ujam se, po pravilu, odlagao u mlinski kašun. To je praktično bila robna „kasa“ u koju se umjesto novca, za bukovačke prilike, stavljala najvrijednija roba – hrana. U svakom mlinu su mogla biti dva kašuna ili jedan pragrađen.

U momentu kada je samo jedan mlin ostao da radi, ujam je „dosegao“ i više oka. Međutim, prema kazivačima „bukovačka“ oka je veća od oke

45. Drvena oka – A wooden oka container
Mehlmaß aus Holz

u nekim drugim krajevima i adekvatna je 2 kg. Oka u drugim krajevima Balkana bila je od 1,25 kg do 1,5 (Crnogorska oka). Slično je i u drugim dalmatinskim krajevima. Pripovjedači su saglasni i u tome da nije bilo isto da li je posuda kojom se mjerilo bila izrađena od metala ili od drveta. (slika 44. i 45) Naime, kako su u jednom periodu postojale drvene i metalne posude za ujam dolazilo je do variranja u ujmu. Priča se da su mlinari koji su koristili metalnu posudu iste veličine kao što je bila i drvena posuda, uzimali više za ujam. Metalna posuda je imala tanje zidove i vizuelno je ujam izgledao isti kao kod drvene posude, međutim, u stvarnosti je bio veći. Po ovome se može zaključiti o imovnom stanju seljaka, s obzirom da su im i takve razlike u debljini posude za ujam, odnosile nešto više dragocenih zrna pšenice ili kukuruza.

Za mljevenje jednog osrednjog tovara bilo je potrebno oko 40 minuta. To znači da je čisto teorijski, jedan mlin sa jednim kamenim, za jedan dan mogao da samelje 36 tovara. To bi značilo da bi mlinaru ostalo najmanje 36 oka u „zrnu“. Ako je ujam bio veći „zarada“ je mogla da bude i veća. Uz to, veći mlinovi (Ljubičića i Kod Kudina mosta) imali su i bučnice i stupe, za koje su naplaćivali usluge. U ovim mlinovima se moglo prati i valjati sukno, a naknada se naplaćivala u novcu.

Treba reći da su ponekad mlinovi bili konkurenti jedni drugima, pa je neko manje „ujimao“ da bi ljudi više dolazili kod njega.

KAKO JE IZGLEDAO JEDAN DAN U MLINU?

Već u cik zore, ispred mlina bi bili zavezani mazge, konji i magarci. Čuo se udar njihovih kopita i ponekad revanje magaraca. Oni što su dognali toware kukuruza, pšenice ili raži da samelju u mlinu, divanili bi. Pitali se za zdravlje, saznawali bi šta se desilo u kom selu ili zaseoku. Ovo je bila idealna prilika da se druže jer uglavnom nije bilo drugog mjesta gdje su se viđali. Manastir Krupa, crkva u njemu, i mlinovi su bili jedina mjesta gde se vodio društveni život seljana tog područja. Odlasci u grad su bili samo u nuždi, radi suda, doktora ili da se nabavi najnužnije: so, šećer, gas, svijeće, i slično. Pričalo se o tome kako je rodilo žito, ima li vuka, čija žena je „pobjegla“ itd. Oni učeniji, prenijeli bi nešto od „velikih tema“: šta rade Mleci, `oće li biti „jope“ rata, ko je otiša` u vojsku i tako redom. Znao se red i strpljivo se čekalo.

Mlinari su hranu donosili od kuće a često se dešavalo da je podjelie i sa onima što čekaju. Nekada su čekajući morali i da noće. Ako su na red čekale žene i djevojke, one nisu dangubile. Za to vreme su prele ili plele džempere, čarape i drugo i to tako vješto da nisu morale da gledaju u preslicu, vreteno ili pleter. Svaka bi zauzela svoje mjesto, nekad i stojeći, nekada sjedeći. Govorilo se da su neke vrijednije žene odlazeći u mlin radile četiri posla. Pored osnovnog posla, „gunjenja“ da se melje, usput su plele i prele, ali su po povratku sebi na leđa natovarile drva (kukrike) za loženje, a između mečeva „u antrešelj“ bi natovarile kozlac ili drugu hranu za svinje ili brsti za jarad.

STUPE I BUČNICE ZA PRANJE I VALJANJE BILJACA

Nije se u mlinovima samo mljelo brašno. Stupe su služile za valjanje biljaca², sukanaca i drugih pokrivača od vune, a u bučnicama su se prali biljci, sukanci i vuneni pokrivači. Bučnice i stupe za pranje i valjanje biljaca, sukanaca, prostirača, sukna i drugih tkanih velikih predmeta bile su dodatne usluge mlinova. Niti je bilo veš mašina, niti bi i danas one mogle prati ogromne i teške biljce i drugu tkanu „robu“. Često su se ove dvije naprave jednom rječju nazivale stupe ili bučnice, iako se radi o dva uređaja sa različitim namjenama.

Stupe su služile za valjanje sukna od kojeg su krojena i izrađivana muška i ženska odjela, benevreci, krozeti, haljeci i ogrtači, te ženska odjeća, haljine, suknje, itd. One imaju izgled većeg korita nad kojim su bile drvene naprave sa kašikama na koje je padala voda. Na posebnoj osovini ove naprave bila su postavljena dva drvena bata. Sukna su stavljena u stupu preko koje se prelijevala voda kvaseći ga, dok je drugi dio vode pokretao kašike mehanizma na kojem su se nalazili drveni batovi a ovi se naizmjenice dizali i spuštali udarajući po mokrom suknu sve dotle dok sukno ne postane zbijeno i pusti potrebnu vlas.

Bučnice su prvenstveno služile za valjanje biljaca tj. vunениh pokrivača. One izgledaju poput veće bačve, izgrađene od drvenih, fino obrađenih elemenata. Na vrhu su otvori, radi oticanja suvišne vode. Kada se biljci stave u bučnicu, pusti se snažan mlaz vode koji je neprestalno prevrtao biljce. Biljac je uvaljan kada pusti potrebnu vlas i postane gust i mekan. Roba iz bučnica se vadila drvenom kukom, napravljenom za tu namjenu. (slika 46 – 48)

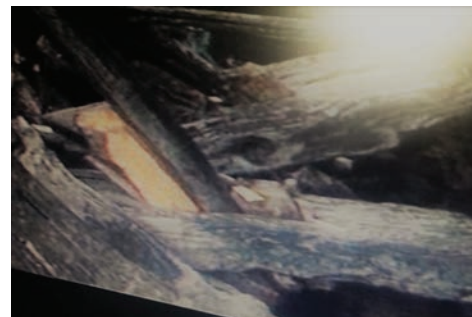
U blizini mlina vršeno je cijedenje i sušenje ove robe, tako da je oko mlinova bila prava izložba rukotvorina krupskih i golubičkih tkalja. Njihove vrijedne i spretne ruke stvarale su prava umjetnička

47. Drveni batovi stupe Todora Urukala na Zrmanji – slikano 1974. –
Wooden hammers of the fulling mill of todor Urukalo on the Zrmanja river
– Die Holzbleuel des Waschtrogs von Todor Urukalo an der Zrmanja – Foto
von 1974

² Biljac ili lička šarenica je debeli pokrivač od vune. Služio je za pokrivanje naročito u hladnim bukovačkim i ličkim zimama, a mogao se prostrti i na pod pa se po njemu hodalo ili su se na njemu djeca igrala da im bude toplije. Kad se otkla, biljac je bio grub, a da bi se omekšao valjao se u tzv. vodenim stupama. Valjanjem se izvučle vlas, pa biljac bude topliji i mekši za pokrivanje. Poznato je više vrsta biljaca. Za kićeni biljac se prilikom tkanja sjeklo predivo na komade 20-30 cm i vezivalo se za osnovu, tkalo se 5-6 redova pa se vezivalo kiće da prekrije tkanje i opet tako. Kiće se farbalo najčešće u crveno, plavo, žuto i crno, a slagale su se kocke prilikom tkanja. Kićeni biljci, a i svi drugi, tkali su se u komadima koji su se posle spajali, a spoj se nije vidio. Pupati biljac sličan je kićenom, ali se predivo nije sjeklo na kratke komade nego se provlačilo cijelo pa je kiće bilo kraće.

46. Mjesto gdje je bila stupa kod Kudina mosta (Stupa Kudina) – A place where the fulling mill at Kude's bridge once stood. – Ort, wo der Waschtrog bei Kudin most war (Stupa Kundina)

djela kojih se ne bi postidjele ni izložbene galerije, ali su one tu na kamenu predstavljale sklad stvaranja, prirode, težačkog života i umjetnosti.

PRIČA O MLINOVIMA I RIJECI KRUPI

Ovo je priča o mlinovima koji su u različita vremena bili podignuti i radili na potezu od izvora Krupe do njenog ušća u Zrmanju. Kako je već napomenuto, ukupno ih je bilo osam. Prva tri mlina dobila su naziv po krupskim porodicama koje su ih sagradile: Mandića mlin, Gužvičin mlin i Ljubičića mlin. Slijedi Manastirski mlin (kod manastira Krupe), zatim, Mlin u Radovu buku koji je dobio ime po buku kod koga se nalazi, ali su ga zvali i Joškanov mlin, po vlasinku Joškane Veselinoviću iz Golubića, sa Dolova. Šesti mlin je bio sagrađen pored Kudina mosta i on je nazivan Mlin kod Kudina mosta, a most je dobio naziv po porodici Kudić koja ga je gradila, a ona je izgradila i mlin. Treba napomenuti da Kudić nije prezime već nadimak jedne loze Veselinovića iz Golubića. Sedmi mlin je dobio ime po dijelu rijeke Krupe koji se tako zvao – Mlin na Sedrama. Posljednji mlin je bio lociran pred samo uticanje Krupe u Zrmanju i zvao se Dragičevića mlin jer su se pretežni vlasnici prezivali Dragičevići.

Vjerujemo da će ova monografija biti podsticaj da se probudi interesovanje za mlinove na rijeci Krupi i da oni budu dio turističke ponude obrovačkog kraja. Nadamo se da će se mlinovi uklopiti u turistički mozaik koji su

49. Položaj prva četiri (krupska) mlina – The position of the first four watermills (Krupa) – Standort der ersten vier Mühlen (zu Krupa)

48. Bučnica u Ljubičića mlinu – A plunge pool at the Ljubičić mill
Sturzbett in der Ljubičić-Mühle

na ovom području vijekovima stvarali priroda i čovjek. Mlin-ska staza uz rijeku Krupu bila bi zlatni, a ujedno mistični potpis, kojemu bi bilo teško odoliti.

U nastavku će biti riječi posebno o svakom mlinu, ali i najinteresantnijim detaljima vezanim za okruženje. Pratićemo tok rijeke Krupe od izvora, pa ćemo prvo opisati četiri krupska mlina, (slika 49) a nakon manastira Krupe gdje rijeka nastavlja granicom Golubića i Žegara opisaćemo četiri golubićka mlina. (slika 50)

50. Položaj druga četiri (golubička) mlina – The position of the other four watermills (Golubić) – Standort der weiteren vier (zu Golubić gehöri-gen) Mühlen

52. Zid i točak u Mandića mlinu – A wall and a wheel at the Mandića watermill
Steinmauer und Mühlrad in der Mandić-Mühle

1. MLIN MANDIĆA

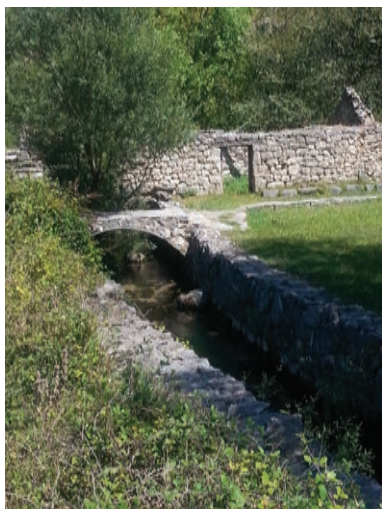
51. Kameni zid u Mandića mlinu – A stone wall at the Mandića watermill
Steinmauer in der Mandić-Mühle

Mlin Mandića (Krupa) se nalazi na sjeveru, na nekih 50 metara od samog izvora Krupe. Graditelj ovog mlina je porodica Mandić, pa je po tom prezimenu i nazvan. Iako je prvi u nizu tri mlina stisnutih u svega 500 metara posljednji je sagrađen. Vjerojatno je posao u dva nizvodna mlina, sagrađenih ranije, dobro išao pa je porodica Mandić sagrađila svoj mlin. Nasljednici graditelja mlina su braća Jovan Mandić i Aćim (ima 3 sina). Udio u mlinu imao je Bore Badža (koji ima 2 sina). Svi uglavnom žive i rade u Vojvodini. Imao je dva kamena, i u njemu se mljelo žito i kukuruz. Prema kazivanju da bi sagrađili mlin Mandići su prodali zemlju u Žegararu. Mlin je građen od kamena. Od mlina su ostali zidovi i jedan kameni točak. Drugi kamen ili je odnijet ili se ne vidi od raslinja i urušenog krova. (slika 51 – 53)

53. Točak u Mandića mlinu, sa ostacima srušenog crepa – The wheel in the Mandića watermill with the remnants of the collapsed roof tiles
– Mühlrad in der Mandić-Mühle, mit Resten eingestürzter Dachziegeln

2. MLIN GUŽVICA

54. Mlin Gužvica – The Gužvica watermill – Gužvica-Mühle

55. Sačuvan je jedan kamen – A stone preserved – Ein Stein ist noch erhalten

bi se reći da kako običan svijet, tako i žene vole vlast. Pajo Doktor, neko vrijeme vlasnik ovog mlina, nagrađen je za svoje životno djelo Nagradom grada Obrovca. O njemu postoje brojne legende, a o njemu je pisao poznati pisac Momo Kapor.

Iznad ovog mlina podignuta je tvornica vode Santa. Iz velebitskih dubina voda se pakuje i odlazi širom Hrvatske, ali i širom svijeta.

Mlin Gužvica ili Gužvičin mlin (Krupa) se nalazio 200-300 m od Mandića mlina. Sagradila ga je porodica Gužvica, iz jednog od većih zaseoka u Krupi. Naslednici su bili Đuro, zvaní Japa i Jovo Gužvica, a kasnije su mlin prodali čuvenom obrovačkom ljekaru Pavlu (Paji) Barbuloviću poznatijem kao „Pajo Doktor“, koji je imao namjeru da ga obnovi i uredi. Ratni sukobi 90-tih su ga u tome sprečili. Pajo je mlin prodao privrednom društvu „Cedar“, koje ima tvornicu vode „Santa“. Mlin je građen od kamena. Vrata su na južnoj strani, a do istoka je mali prozorčić i kameni pravougaoni „ormarić“ formiran za vreme zidanja kamenog zida. Po prirodi u njemu je stajala oka. Prostor oko

mlina je uređen, mlin je očišćen i čeka obnovu, ali još nema krova. (slika 54) (slika 55 – 57)

Imao je dva kamena. Pričalo se da su monogi rado dolazili u mlin kod Đure Gužvice – Đurice. Možda i zbog činjenice da je bio u partizanima u XIX diviziji pa su i viđenije porodice iz sela „gunile“ kod njega da melju kukuruz, pšenicu, ječam. Moglo

56. Unutrašnjost Gužvica mlina – The Gužvica watermill interior
Inneres der Gužvica-Mühle

57. Jaža na ulasku u Gužvica mlin – A sluice at the entrance to the Gužvica watermill – Mühlgraben am Eingang in die Gužvica-Mühle

Iguman Pavle i doktor Pajo

Čuveni pisac Momo Kapor, boraveći u manastiru Krupi i družeći se s igumanom Pavlom opisao je ovog dugogodišnjeg igumana u manastiru Krupa koji je bio veoma omiljen i poštovan čovjek, ne samo među pravoslavnim vjernicima već i kod mnogih rimoatolika, ali i onih koji nisu bili vjernice. Gotovo da nije bilo istaknutijeg političara u Hrvatskoj tog vremena, koji nije posjetio manastir Krupu i bio gost Oca Pavla, kako su ga najčešće oslovljavali. Kapor piše i o doktoru Paji Barbuloviću, također tadašnjoj legendi obrovačkog kraja. Doktor Pajo (slika 58) je bio neko vrijeme vlasnik Gužvičinog mlina i dobro je procijenio da mu je nužna zaštita i koliko je to značajno za očuvanje kulturne baštine, ali i tradicije. Doktor Pajo je volio rijeku Krupu i njene mlinove, ali i kukuruzno brašno od koga je često pripremao pulu. Na žalost ratni sukobi su ga osujetili u namjeri da obnovi mlin koji je kupio. Priča „Manastir Krupa“, je dio Kaporove zbirke pripovjedaka „Smrt ne boli“:

Sećam se, bilo je to pre ovog rata. U manastirskoj gostinjskoj sobi iguman Pavle sedi u čelu dugačkog stola od teške hrastovine. Pomalo odsutan, blago sanjiv, ovaj starac odnegovane bele brade i gotovo dečijeg, ružičastog tena, savršen je slušalac. Ne putuje nigde pa ga sve novosti zanimaju; zbog toga voli goste. Za stolom doktor Jovan Rašković; malo govori i gotovo ne dodiruje vino u čaši. Tu je i pokojni režiser Mario Faneli, rođen u malom ribarskom mestu San Benedetto del Tronto kod Peskare. Toliko je zavoleo Krajinu da je odlučio da ostatak života provede u njoj, u Jasenici na obali Novigradskog mora. No, mada potiče s Jadrana, sve više ga privlači Bukovica. „Ovaj pejzaž ima karaktera!“ zna da kaže sa divljenjem. Uz njega sedi legendarni doktor Paja Barbulović iz Obrovca, omalen punašan crnomanjast čovek živih očiju i pokreta, rodom iz Negotina. Na trgu u sred Obrovca poseduje mračnu konobu punu džinovske buradi sa vinom iz Negotinske krajine. Po uglovima, ispod obešenih pršuta čuva korenje iz Bukovice, koje je doteravao neki naivni vajar izvukavši iz njih nakaze i fantazmagorična bića, koje čovek i onako počinje da viđa posle treće litre crnjaka. On se brine o igumanovom zdravlju, pregleda ga i donosi potrebne lekove.

U to daleko vreme manastir je siromašan, a iguman, otac Pavle, preosetljiv da prima milodare.

Gosti, delikatni ljudi, setili su se načina kako da manastiru ostave pare, a da to ne bude upadljivo. Nagovaraju svaki put oca Pavla da posle večere zaigraju malo karata. On se nećka ali voli raub. Onda neko uvek predloži da se igra u novac, pa iguman, iako nerado, ipak pristaje. I svi igrači sem njega počinju obavezno da gube. Ako neki slučajni namernik počne da dobija, ostali ga guraju nogama ispod stola, sve dok se sam ne doseti u čemu je stvar.

Jedna zemlja može da se upozna očima, stopalima, dodirom ali i svojim posebnim ukusima.

Kao što postoje ljudi apsolutnog sluha, tako je i Doktor Paja čovek apsolutnog ukusa, što se jela i pića tiče.

Čujem ga kako dolazi kroz noć do Fanelijeve kuće na obali i prepoznajem ga dok viče i udara u kapiju. Otvaram vrata, pa se ljubimo kao što je red. Doktor Paja nosi u ruci bocu Čivasa. Iza njega, pomoćnik u naručju nosi posudu u kojoj muklo zveči led. Drugi čovek vuče svežu kozetinu, krompir, kolute ovčijeg sira i obavezno, kao štiti veliku pogaču... Ostavljaju svoj teret i nestaju poput nečujnih senki u noći koja miriše na bosioak.

Doktor Paja ne jede mnogo, tek po koji zalogaj, ali on kao da muzicira za trpezom. Poznaje sve nijanse hrane, istančane razlike među životinjama i biljkama u različitim krajevima, njihovo poreklo i najbolje načine spravljanja,

58. Doktor Pajo – Doctor Pajo – Doktor Pajo

godišnja doba kada se pojavljuje i sklad gastronomskog redosleda kojim se služe za trpezom. Kao najpoznatiji dvorski kušač jela, on govori o razlikama između svinjskog, goveđeg i jarećeg pršuta, njuši nevidljivi dim na kojem se pršut suši i nabraja imena najzabitijih sela i zaselaka gde je dimljeno meso najukusnije, osvrćući se na vatru i drvo koje je potrebno imati za sušenje, od korenja vinove loze preko grabovine do sasušanih grana murve. Krompir ili raštan, na primer, koji je Doktor koristio za sebe i za svoje goste, nije smeo da bude zasađen bliže od kilometra udaljenosti od asfaltnih puteva na kojima su kola ispuštala otrovne gasove. Čini se da je ovaj gastronomski genije morao da lično poznaje poreklo i rodoslov svakog teleta ili pileta, koje će se naći na trpezi pred prijateljima!

Uvek na putu, kao da ga mesto ne drži.... Porada žene po selima, leči od ujeda zmije, smiruje lude, previja rane, deli lekove, meri pritisak i nikom ništa ne naplaćuje... Doktor Pajina kuća na sred Obrovca, uvek je otvorena za svakog putnika namernika. U bravi njegovih vrata nikada nisam video ključ!

Proletelo je dvadeset godina i sve više mojih prijatelja nije među živima. Ipak, njihova imena i brojeve telefona čuvam u svom starom telefonskom bloku. Dok su u njemu, kao da su još uvek živi...

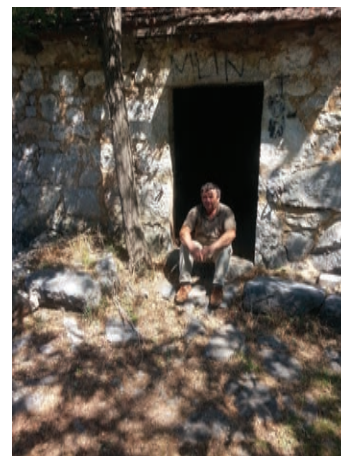
I tako, neki najskromniji obrok doktora Paje Barbulovića, tanjir paštafažola sa malo kuvanog suvog ovčijeg mesa koji nam je još u sećanju i na nepsima, pomaže nam da se odupremo invaziji svemoćne imperije brze hrane i još bržeg života.

3. MLIN LJUBIČIĆA

Mlin Ljubičića (Krupa) smješten je nizvodno 200-300 m od Gužvičinog mlina. Mlin još uvijek radi. (slika 59) Daleko je to od rada kakav je bio početkom XX vijeka kada je sagrađen, ali je sačuvan i građevinski i funkcionalno. (slika 60)

Mlin Petra Ljubičića je sagrađen 1913. godine (slika 61) i najstariji je mlin na ovom djelu rijeke, izuzimajući Manastirski mlin. Petar je bio u SAD sedam godina. Tamo je zaradio nešto dolara i donijeo ih u Krupu i uložio u mlin, koji je mnogo kukuruza i pšenice „pretvorio“ u pulu i „kruv“. U svakom slučaju američki san Petar je pretvorio u mlin i na taj način ostavio svoj zapis u povijesti svog mjesta. Možda su njegovi potomci mogli da se utope u neki veliki grad, ali bi zasigurno bili siromašniji za jedan mlin i jedan spomenik graditeljstva.

U funkciji su bila čak tri kamena, a i sada postoji bučnica za valjanje biljaca. Danas radi jedan kamen. Dugo vremena ovaj mlin se zvao Petrov mlin, po Petru Ljubičiću, prvom vlasniku. Njegovi nasljednici su Uroš, Miloš i Boško. Urošev sin Vinko danas je posljedni mlinar na rijeci Krupi. Zbog činjenice da je

59. Vinko Ljubičić, posljednji bukovački mlinar, ispred svoga mlina – Vinko Ljubičić, the last miller of Bukovica – Vinko Ljubičić, der letzte Müller der Bukovica, vor seiner Mühle

61. Uklesana 1913. godina na Ljubičića mlinu – 1913, the year carved on the Ljubičića watermill – Eingemeißelte Jahreszahl 1913 an der Ljubičić-Mühle

60. Još se osjeća miris tek samljevenog brašna i zvuk kamenog mlina
The scent of freshly-ground flour and the sound of the stone mill can still be
smelled and heard – Man vernimmt noch den Geruch des gerade gemahlenden
Mehls und das Geräusch der steinernen Mühle

Uroš najviše boravio u mlinu i bavio se mlinarskim poslom kasnije se mlin nazivao i Urošev mlin, a govorilo se “idem kod Uroša da meljem“. Uporedo se koristio i naziv Ljubičića mlin. Do mlina vodi ukročena Krupa u zidanoj jaruzi širine 2,5 i dubine 1,5 m.

U mlin su dolazili da melju ljudi iz Golubića, Ervenika, Biočina Sela, Macura, Žegara...

Spoljašnje dimenzije mlina su 8 x 5,5 m. Visina prednjeg zida je 2,4 m dok je spoljašnja visina zadnjeg zida 2,9 m. Ove visine se razlikuju zbog nagiba terena. Mlin je zidan kamenom, sa crvenom „pržinom“ (pjeskom), koji se kopao u selu. (slika 62) Mlin je okrečen gašenim krečom, koji je pravljen na „klačinama“, odnosno pečenjem kamena. U za to iskopanom rovu u zemlji stavljale su se prvo veće, pa manje grumile kamena, nakon čega bi se ložila vatra. Bile su potrebne ogromne količine drveta. Vatra se ložila minimalno 48 časova, da bi nakon toga kamen postao mekan, a njegova sadržina pogodna za „gašenje“ i pravljenje kreča, koji je služio kao vezivni materijal za zidanje ali i za krečenje ili „bijeljenje“ zidova.

Veličina većeg kamenja kojim je zidan mlin, a koje smo izmjerili je 80 x 60 x 80 cm., odnosno 130 x 45 x 35 cm. Ovo kamenje je u temeljima mlina ili nižim zidanim redovima, dok je kamenje u višim

62. Prednja strana mlina sa južnim prozorčićem – The front side of the water-mill with its southern window – Vorderseite der Mühle mit kleinem Südfenster

63. Kameni pod – Stone floor
Steinfußboden

redovima nešto manje. Veličina otvora vrata je 95 x 190. Na teškim drvenim vratima je željezni kračun dimenzije 50 cm, na kojem je rukohvat dužine 10 cm. Na mlinu su dva prozora, jedan na južnoj, a jedan na zapadnoj strani, oba dimenzije oko 50x60 cm. Nalaze se visoko iznad vode i teško su dostupni za eventualne provalnike. Na njima su i drvene škure. Mlin je dijelom iznad Krupe, na svojevstnom kanalu kojim protiče voda nakon udara u mlinske lopatice. Visina zidanog kanala je 2 m, a širina 3 m. Kada je sagrađen mlin je bio pokriven kamenim pločama. Kako su drveni nosači, uslijed zuba vremena, oštećeni, kamene ploče su poskidane, postavljena je nova drvena građa i mlin je pokriven crepom.

Mlinaru se hrana donosila od kuće jer je tu ponekad bio od jutra pa do duboko u noć. Na vratima od ormarića u zidu bio je posebno iskovan držač za lampu, koja se palila u sumrak. Držač i sada stoji u mlinu. (slika 63 – 69)

Mlin i danas radi, nema više ujma ali ljudi časte novcem. Prema kazivanju mlinara Vinka Ljubičića časte i više nego što je nekada bio ujam, jer im je bitno da pšenicu ili kukuruz samelju u ovom mlinu. Najviše dolaze iz Donjeg Zemunika. „Daju nešto kuna da bi počastili mlinara. Ljudi sada donose kukuruz i pšenicu i iz Ravnih Kotara jer ovakvih mlinova više nema. Dolaze ljudi sve i od Donjeg Zemunika, kod Zadra“ – priča posljednji mlinar u Bukovici, Vinko Ljubičić .

Zanimljivo je da je u ovom mlinu bila i svojevrsna radionica za popravku alatki, a krpljeni su šerpe, lonci i popravljane vučije za vodu. Pored mlina

64. Drvena vrata sa kračunom – Wooden door with a latch – Holztür mit Riegel

65. Unutrašnjost krova – Roof interior – Innenseite des Daches

66. Držać za lampu – Lamp holder
– Lampenhalter

67. Ormarić u zidu – Cupboard
in the wall – Schränkchen in der
Wand

je bučnica za valjanje biljaca i sukna i ona je u funkciji. Iz jaže ka njoj postoji otvor 60 x 60 cm, koji se zatvara drvenom branom, koja na sebi ima dve ručke za podizanje. Voda nakon toga utiče u kanal pravljen od drveta dužine 1,30 m i širine 50 cm. Nakon toga velikom snagom pada u drvenu okruglu stupu čiji je promjera \varnothing 50 cm. Stupa je duboka 1 m.

Pored mlina je bila još jedna kamena kuća u koju su sklanjali konje i magarce. I oni što su ih doveli ako nisu završili taj dan sa mljevenjem mogli su da prespavaju s konjima ili ako je bilo ljepše vreme pored mlina. Dimenzija ovog objekta su 9,6 x 4,5 m. Visina zida do ulaza je 2,6 m, dok je zadnji zid visok 5 m. Sa zadnjeg zida bio je postavljen kosi krov, koji je sada urušen. Na prednjoj strani bio je i mali prozor, odnosno kameni otvor dimenzije 50 x 60 cm. To je bio jedini izvor svjetlosti, mimo ulaza, na kome po svemu sudeći, nisu postojala prava vrata, već samo vrata do pola otvora. Širina zidova ovog pomoćnog objekta je 60 cm. (slika 70)

Prema priči njegovih potomaka neke siromašnije mještane je mlinar Petar Ljubičić pomagao. „Ako je djed naredio

68. Koš sa kamenim točkom – A basket
with a stone wheel – Korb mit Steinrad

69. Donji kamen – The lower stone
Unterer Stein

70. Štala pored mlina – A stall near the
watermill
Stall neben der Mühle

da se ne uzima ujam, to je bio zakon“ priča njegov nasljednik Vinko Ljubičić.

Mlin nije zaštitila država, iako su dolazili iz Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Nije bilo pomaka jer se mora razgovarati sa svim suvlasnicima, što nije uvijek lako. Prema kazivanju Vinka jedinog mlinara, samo njegov mlađi sin zna da melje, ali nije dovoljno osposobljen za popravke u mlinu.

4. MANASTIRSKI MLIN

Manastirski mlin (Krupa) (slika 71) – Pretpostavlja se da je ovo najstariji mlin na rijeci Krupi. Manastir Krupa sagrađen je davne 1317. godine i pretpostavlja se da je cijela okolina nosila da melje u mlin kod manastira. Svakako se u tom mlinu prvenstveno mljelo za potrebe brojnog bratstva. Jedno vrijeme iznad postojećeg manastira postojao je i ženski manastir, tako da je zajednica bila brojna.

Mlin kod manastir Krupa uvijek je imao dovoljno vode. Ponekad se dešavalo da je vode toliko da se kamen ne okreće. Tamo su pored okolnih sela: Golubića, Krupe i Žegara na mljevenje svoj urod donosili od Pađana, Ervenika, Bilišana, do dijelova Like. U posljednje vrijeme mlin je opsluživao Lazo Jovančević (sin Ljubana Jovančevića).

Prestao je da radi 60-tih godina kada je u prostorije mlina smještena mala hidrocentrala, koja je manastir snabdijevala strujom, sve do elektrifikacije jer je manastir bio izolovan i kasno je dobio struju. Dio električne centrale i sada je smješten u mlinu i ona predstavlja svojevrsno kulturno tehničko dobro.

U mlinu se sada nalazi jedno kameno kolo, na mjestu gdje je bio i nekad i relativno je dobro očuvan. Na mjestu drugog je motor mini-hidrocentrale.

Od razuđenog korita Krupe u tom dijelu do mlina vodi posebna jaža dugačka više od sto metara, široka 1,4 m i prosječne dubine 1 m. U međuvremenu, ona je uređena i dograđena. Na kraju nje je otvor sa mogućnošću zatvaranja.

Mlin je dimenzije 8 x 5 m. Zidan je kamenom i vapnenom žbukom, koja je mješavina gašenog kreča i pijeska. Visina mlina je 2,6 m. Na mlinu su vrata dimenzije 1,2 x 2, 0 m. Mlin na južnoj strani prednjeg zida ima prozor dimenzija 1 x 1,1 m. Iznad vrata i prozora su drvene grede, na kojima su naslagani sedreni blokovi. Krov mlina, koji je bio urušen obnovljen je. (slika 72-76)

Na mlin su naslonjena još tri objekta, od kojih je jedan, po svemu sudeći bila kovačnica, a jedna podrum u kojem je točeno i prodavano manastirsko vino.

71. Manastirski mlin – Monastery watermill – Klostermühle

U manastiru Krupa ne postoji uređena pisana građa iz koje bi se mogli saznati podaci o povijesti mlina, što zbog čestih pustošenja, što zbog činjenice da nisu vođeni manastirski dnevници nije moguće utvrditi ni kada je mlin sagrađen, niti druge činjenice vezane ovaj vjerojatno najstariji mlin na Krupi.

72. Kameno kolo sa kašunom za brašno – A stone circle with a traditional cupboard for storing flour
Steinrad mit Mehltruhe

73. Motor mini-hidrocentrale – The engine of the mini-hydropower plant – Motor des Mini-Wasserkraftwerks

Manastir Krupa

Manastir Uspenja Bogorodice – Krupa je jedan od najstarijih manastira Srpske pravoslavne crkve. (slika 77) Manastir je pojući, odnosno ima sveštenstvo, a u narednom periodu očekuje se i uvećanje bratstva. Manastir Krupa je između mjesta Krupa i Golubić na rijeci Krupi u veoma pitomom području, okružen zelenilom i plodnom zemljom. (slika 78) Na tom mjestu rijeka se račva i pravi jezera i rukavce.

Manastir je sagrađen 1317. godine kao zadužbina srpskog kralja Milutina. Nešto kasnije sagrađeni su manastir Krka (1350) i manastir Dragović (1395). Manastir Krupa je darivala i mati Angelina, srpska despotica. To je učinila 1494. godine.

U XVII i XVIII vijeku uz manastir je postojala ženska monaška kolonija. O ovom svjedoči jedan mletački dokument iz prve polovine XVIII vijeka. Krupske monahinje stanovale su u posebnoj kući sjeverno od manastira, prema Golubiću. Od manastira su ove kuće bile udaljene oko petnaest minuta hoda. U manastirsku crkvu su silazile na molitvu i radile za manastir uobičajene ženske poslove. Ostaci te kuće i danas postoje.

U XIX vijeku manastir je imao već priličan broj školovanih monaha, koji su svojom spremom uticali ne samo na opšti kulturni nivo u manastiru, već su korisno poslužili Crkvi kao visoki crkveni dostojanstvenika, profesori

74. Prozor sa malim kračunom – A window with a small latch
Fenster mit kleinem Riegel

75. Obnovljeni krov – A restored roof – Erneuertes Dach

76. Odužilo se uređenje – A lengthy renovation – Die Renovierung zieht sich hin

šibenske a kasnije zadarske Bogoslovije, i najzad kao inicijatori i dobrotvori prosvjetnog rada među dalmatinskim Srbima. U manastiru je boravio i srpski prosvjetitelj Dositej Obradović, kasnije prvi ministar prosvijete.

Manastir je više puta pljačkan, paljen, ali uvijek obnavljan i dograđivan. Nekoliko puta stradao je u mletačko – turskim ratovima, godine. Dio pisane građe nestao je i 1995. godine, mada manastir nije oštećen. Posljednje obnove su bile 2004, 2005 ali i 2015. i 2016. godine.

Jedna od najznačajnijih kulturnih vrijednosti manastira su svakako freske, djelo monaha Georgija Mitrofanovića s početka XVII vijeka. One prije svega govore o značaju koji je manastir Krupa imao vijekovima. Zidno slikarstvo u crkvi manastira nalazi se samo na zidovima stare, prvobitne građevine. Gotovo polovina fresaka je uništena prilikom neuko izvedene popravke i proširenja hrama. Ipak, životopis potkupolnog prostora još donekle ostavlja utisak jedinstveno oslikanog ansambla.

Pored fresaka vrijedne su i ikone Jovana Apake takođe s početka XVII vijeka. Apaka se pominje kao uvaženi slikar u Veneciji. Apaka je naslikao četiri ikone u Krupi i tu se posvjedočio kao majstor monumentalne forme. Manastir Krupa ima i veći broj ikona drugih autora.

Unutar lijepo uređenog manastirskog prostora postoji i stalna muzejska postavka koja čuva brojne dragocjenosti, poput 22 turska fermana, bogoslužne predmete, nabavljane tokom vijekova u umjetničkim radionicama Venecije, Zadra i drugih kulturnih centara. Posebnu grupu umjetničkih predmeta sačinjavaju dragocjenosti koje je za manastir, sa svojih dalekih putovanja donosio proslavljeni arhimandrit Gerasim Zelić.

77. Manastir Krupa – Krupa monastery
Kloster Krupa

78. Manastir Krupa, sa Manastirskim lukama –
Krupa monastery with Monastery fields
Kloster Krupa mit den Feuchtwiesen des
Klosters

Svaka generacija, kroz sedam vijekova dugu tradiciju, ostavila je neki zapis o sebi, bilo da je to brižljivo ispisani tekst, srebrni okov nepoznatog zlatara koji nosi samo oznaku radionice, signirana ikona ili fragment nijeme, zagonetne freske.

U manastiru se čuva i čestica moštiju svetog Jeroteja.

Kako se kaže u tekstu Dušana Kašića u publikaciji o manastiru Uspenja Bogorodice, Krupa (Kašić 1968.) „u svojoj istoriji manastir Krupa je imao teška vremena razaranja i siromaštva, što je svakako ubrzalo propadanje njegovih umetničkih spomenika“. Ipak, kako kaže Kašić, „duh neprolaznosti kao da zrači iz ovih tragova boja, arhitektonskih oblika i predmeta koje svedoče o jednoj davnoj i dragocenoj umetnosti, kao i o istorijskom i kulturnom značaju ovog spomenika“.

Sveštenu službu sredinom sedamdesetih godina XIX vijeka okušao je i književnik Simo Matavulj (1852-1908). Boravak u manastiru Krupa bio mu je inspiracija za više proznih djela, među kojima je, za Golubićane i Krupljane bitna, pripovijetka „Amin“.

Amin – Simo Matavulj (1852-1908)

Kako bi prikazali život Golubićana i Krupljana događaje vezane za crkvu ali i manastirski mlin i njihove običaje i vjerovanje dajemo veći dio pripovjetke Sime Matavulja „Amin“, autor je boraveći u ovom manastiru gotovo svakodnevno bio u kontaktu sa narodom. On je i hroničar tog doba, tako da su njegove pripovjetke samo pretvaranje stvarnih događaja u književno djelo. Matavulj opisuje jedan događaj vezan za Bijele poklade kada su se u manastiru okupili Golubićani i Krupljani. Mlin se pominje kao mjesto u kome su se prenosile priče. Ova priča nastala je krajem XIX vijeka. Pokušajmo se svi zajedno uz ovu pripovjetku vratiti u to vrijeme. Zamislimo vrlet, odlazak seljana u crkvu i mlin.

(Iz planinske Dalmacije)

...I u najljućoj zimi, Golubićani i Krupljani staraju se da održe vezu sa manastirom, jer dolje je ne samo crkva nego i mlin i kovačnica, a kaluđeri prodaju i piće. Stoga, valjda, zovu manastir i „gradom“.

Jedne godine, na bijele poklade, crkva je bila puna svijeta. I na uzanom trijemu pred crkvom, i po strmim, kamenim stepenicama što izvide k njoj, načičkali se stasiti gorštaci, gologlavi, sa pletenim perčinima, većinom ogrnuti crnim kabanicama. Taka naloga biva četiri-pet puta u godini, o velikim praznicima i uoči postova.

Pomenute godine, veliki post počinje u polovini februara, kad se u primorju već osjeća dah proljeća, a kad je pod Velebitom još zima. Ali te godine baš uoči poklada silna jugovina raskravi snijeg i po obroncima Velebita. Oblaci lijetahu ka sjeveru, a kroza problijeske sijaše sunce. Vrapci, sjenice, strnadice, češljikari sjatili se oko crkve. Bogomoljci pred crkvom slušaju ptice, gledaju nada se i oko sebe sa iz-razom zadovoljstva; jer se svak zaželi vedrine i razgovora, nakon dugačke zimnje čame...

....

Dakle, blagočestivi Ristijani, dva vola, krava i deset brava, – tu je štete najmanje stotinu talira! A poznato je cijeloj Bukovici[1] da je Mijat pošten čovjek, da nikada, ni u mladosti, nije tuđe uzimao, da je bogomoljac i priložnik

ove svete obitelji! Mijat je davao sodžbine dvadeset talira, ovna i mjeh rakije, pa se niko ne odazva... Mijat nas je zamolio da udarimo kletvu na njegove zlotvore. Mi smo pristali da, baš danas, kad ulazimo u časni post, kad vas je toliko na okupu, mećemo amin na krivce, i to ne mali, obični amin, nego onaj veliki iz knjige Davidove!...

.....

Mijajlo Ljubić, krupski kapitan, gledao je i slušao Šiljčinu sa razjapljenim ustima. I svi ostali ne čuđahu se toliko razlozima Nikolinim, koliko slobodi njegovoj. Niko pak ne posumnja da je njegov prst u toj raboti, jer se znalo da se on odavna otkanio tihjeh rabota; moguće je samo da je što znao, ili nagađao ko su lopovi, te se nadao „jabuci“ od njihove strane. Ta se misao svima nametnu te se ču odobravanje. Iguman i Justin nasmijaše se; bješe im mило što se i Šiljčina boji „velikog amina“, – Šiljčina, koji priča da je „duša puša“, da se bog ne pača u ljudske rabote...

.... Bješe počela kiša. Seljaci se rasturiše po prostranim prizemnim doksatima manastirskim. Zvono oglasi kaluđerski ručak, na koji bjehu pozvati glavari i Zelić. Seljaci se podijeliše u gomilice, izvadiše iz toraba hljeba, luka i sira. Tiha kiša pretvori se u pljusak. Po seljačkoj navici, svi su lagano žvakali, i, kao da je kiša neobična pojava, posmatrali su je pažljivo, ćutke. Tek kada zatutnjiše koraci na gornjem hodniku, kad izidoše iz trpezarije kaluđeri i njihovi gosti, onda dolje nastade žagor. Poznato je kako planinci viču i kad misle da najtiše govore, ali kroz svu viku grlatih glasova isticao se gromki glas Nikole Šiljčine. Ljudi su pričali razne doživljaje za vrijeme zimnjeg samovanja, – mahom neznatne domaće događaje; ženske opet svoje jade i nevolje. Malo pomalo, gomilice bliže Šiljčini prekidoše razgovor i počеше slušati njega. Govorio je o aminima, malim i velikim, pa stade pričati događaj sa udovicom Marijom Veselinovićkom.

...

Golubički kapitan Tane u svome skupu uze ponavljati što za ručkom bješe čuo od Mijata:

...

Na kratko opet pojašnjenje – ko je bio kapitan Tane?

Tane, odnosno Tanasica Veselinović živeo je na Dolovima. Ovaj ugledan domaćin izabran je za seoskog kapitana. Imao je

... Ženske oboriše oči, ljudi povlačahu pogledima, kao da se očekuje nješto neobična.

A očekivalo se ko će prvi poručiti piće. Jer se u Bukovici ne pije uz jelo, ni pojedinca, ni na obroke, nego kad se pije, to se radi u gomili, bilo revenom, bilo da jedan časti. Vino dijeli jednom čašom onaj koji u tome ima njeke vještine i koga zovu „dolibaša“. Obično kad crkvari tako posjedaju, zna se naprijed ko će biti u svakoj gomili dolibaša i kome pripada prva zdravica.

Kapitan Mijajlo mrdnu obrvama i kao da odgovara na nećije pitanje, reći će: „Pa hoćemo, valaj, okvasiti grlo! Poklade su. Hajde, Simate, donesi po vrč na glavu!“

Simat, najmlađi u društvu, ustade pa češkajući se jednom rukom, prstom druge ruke prebroja ih, pa otide u podrum i donese kabao vina i čašu, koje stavi pred dolibašu.

...

Ni dolibaša, niti iko od družine, njih desetoro, ne pogledaše na kabao; svako načini izraz kao da i ne misli o vinu, kao da mu nije do toga. Takav je običaj u Bukovici. Sramota je pokazati halapljivost. I sve što o tome sad ispričam ovdje, nije bilo slučajno, nego je takav red, upravo obred.

Dugo je potrajalo dokle najmlađi iz najbliže družine ne otide po vino. Tako iz treće, pa sve redom. Tek kad i pošljednju dođe kabao, onda kapitan Mijajlov dolibaša zahvati čašom i pruži mu je. Kapitan je nemarno uze, ali

zadugo ne izvadi kamiša iz usta, nego pučkaše dalje, kao da u ruci držaše gorki lijek. Najposlije nazdravi ukratko najstarijem, pa srknu i namršti se, a čašu vrati dolibaši. Svi se muškarci tijekom načinom obrediše, a kada dođe red na prvu žensku, ona se stade nečkati, te je, tobože, jedva nagovoriše da okusi.

Sve su te ceremonije tačno vršene i među ostalijem druženjima.

Uz drugu čašu, kapitan Mijajlo nazdravi opširnije; za drugom čašom nastade pjevanje, zaokaše po dvoje i započese:

„Kad sjedimo što da ne pjevamo,
I milom se bogu pomolimo!...“

I uza svaku dalju napijalo se sve kitnjastije, opsežnije, dokle se napošljatku već nije razumijevalo šta ko govori. Kablovi vina donošahu se jedan za drugim. – O sunčanom zahodu sav taj pravoslavni narod bješe trešten pijan, te otide uz planinu posrćući. A, razumije se, da su se napsovali boga, svijeh svetaca i kaluđera...

Glas o velikom aminu preletje cijelu Bukovicu. Nastade neopisana zlovolja i pometnja, te se gotovo ni o čem drugom nije govorilo. Žene i udovice tumarahu po rodbini, uzimahu na ispit rođake i svjetovahu ih da učine što treba. Nikola Šiljčina nije izbivao iz manastirskog mlina, slušajući što se priča, nagađajući, domišljajući se kako bi se on mogao uplesti da izvuče „jabuku“. Ali mu bi sve uzalud!

Tako proteče prvih šest dana velikog posta. Na osvitak nedjelje, po najljepšem vremenu, krenu se gotovo sav plininski ženski svijet na pričest ka manastiru. Takav je običaj toga dana, ali mimo običaja, te godine sa ženskadijom pođoše i ljudi. Šarena gomila motala se po prostranim hodnicima manastirskim; kaluđeri zauzeti bjehu isповijedanjem. Gorštaci su pitali đake: hoće li biti amina? Đaci su slijegali ramenima. Najposlije, kad zvona oglasiše početak službe, muškarci otidoše pred mlin, na sunčanje i razgovor.

„Neka budu dani njegovi kratki, i vlast njegovu neka dobije drugi!... Djeca njegova neka budu sirote i žena njegova udovica!... djeca njegova neka se potucaju i prose, i neka traže hljeba izvan svojih pustolina!... Neka mu uzme dužnik sve što ima i neka mu razgrabe tuđini muku njegovu?... Nek se ne nađe niko ko bi ga ljubio, ni ko bi se smilovao na sirote njegove!... Natražje njegovo neka se zatre u drugom koljenu, neka pogine ime njihovo!... Bezakone starih njegovih nek se spomene u Gospoda, i grijeh matere njegove nek se ne izbriše!... Ljubio je kletvu, neka ga i dostigne nije mario za blatoslov, neka i otide od njega!... Nek se obuče u kletvu kao u haljinu, i ona nek uđe u njega kao voda, i kao ulje u kosti njegove!... Nek mu ona bude kao haljina, u kojoj se oblači, i kao pojas, kojim se svagda paše!...“

5. MLIN NA RADOVOM BUKU

Mlin na Radovom buku ili Joškanov mlin (Golubić) se nalazi na samom buku, prije pada. (slika 79) Imao je jedan kamen. Vlasnik je bio Veselinović Jovo – Joškan pa se zato mlin i zvao Joškanov mlin. Joškan je bio iz zaseoka Dolovi. Joškan je radio u SAD i po svemu sudeći dio svoje ušteđevine uložio je u izgradnju mlina.

Ovaj mlin ima „porodičnu“ vezu sa Ljubičića mlinom na Krupi. Joškan je imao kćer Vaju koja je bila udata u Krupu za Petra Ljubičića, vlasnika Ljučićića mlina. To nije slučajno zato što su Joškan i Petar zajedno radili u Americi, pa su tamo i zaradili novac za mlinove, ali se i orodili. Joškan je Petru „dao“ svoju kćer. Mlinom je

79. Ostaci zidova Mlina i jaže na Radovu buku (dvije slike) – Remains of the walls of the watermill and the sluice at the Radov waterfall – Reste der Mauern der Mühle und Gräben in Radov buk

trebalo da pokaže moć porodice koja je dala kćer u mlinarsku porodicu. Ovaj mlin je sagrađen 10-tak godina nakon Ljubičića mlina, između 1920 i 1923. godine.

Bio je mlin jedne porodice, a ostali su mogli da donose na uslužno mljevenje. Ujam je uziman jedno vrijeme, a poslije nije. Mlin je bio zidan kamenom, a bio je pokriven slamom.

Prestanak rada vezan je za tragičan događaj, kada je pored mlina, poginuo Pavle Veselinović, zvani „Bićo“, kojeg je, prema nekim kazivanjima, „pogodio kamen iz Brine“. Mlin je nakon tog događaja prestao da radi 1952. ili 1953. godine. Danas je mlin zarastao u drveće, pa se njegovi zidovi jedva naziru. I mlinski točak je preseljen.

Brina i njene legende

Nakon manastira Krupe Manastirskih luku kanjon dobiva na imponzantnosti. Uskoro rijeka Krupa i njen kanjon prelaze u „nadležnost“ mjesta Golubić. Golubićani kanjon rijeke Krupe zovu Brina. Nakon Radova buka, a prije Kudina mosta, u Krupu se uliva golubička riječica Krnjeza. Krnjeza ima zadivljujući kanjon. Iako je po toku kratka svojim izvorom, jezercima, pa ponekad i snagom predstavlja pravi dragulj.

Za dva kanjona i rijeke u njima, vezan je život Golubićana u prošlosti, ali i danas. I Krnjeza i Krupa teku dubokim kanjonima do kojih treba oko pola sata hoda, ali ni danas ne postoji put kojim bi se vozilom stiglo u kanjon. Do Kudina mosta Golubićani su napravili stazu, kao i prema Sedrama i Sastavcima. Staze postoje i u Krnjezu,

sa obje strane kanjona. Ono što je najbitnije jeste da su ove rijeke bile sudbonosni uvjet za opstanak u ovoj vrleti.

Iz Brine i Krnjeze donosila se voda kada presuše bunari i gusterne u zaseocima. Pored vode je najplodnija zemlja, koja se natapa iz jaruga. Jarugama se voda provodila do oranica i „vrtala“ i tu je sve dobro rađalo. Onaj tko je tu imao zemlju, manje je brinuo kako da prehrani čeljad. Ali zemlje nije bilo dovoljno. Obrađivala se dužinom cijelog kanjona, od manastira Krupe do Sastavaka (sa Zrmanjom). Takođe se obrađivalo ono malo zemlje u kanjonu Krnjeze. Najbolja zemlja i najveća po površini je ona u Lukama (ispod Kudina mosta). Nešto niže su vrtli, kod Sedara. Niže prema sastavcima sa Zrmanjom su nove zelene oaze.

Pored poljoprivrede i mlinova koji su bili u Brini, „školjari“, kako su zvali ove bliže vodi u Golubiću, bavili su se i danas se bave, ribolovom. U njihovim dvorištima vazda su se plele vrške i „vrigala“ riba.

Život je, posebno ljeti, silazio ka vodi. Čula se pjesma orača, čobana i ribolovaca. Brina je odjekivala. Broj turista koji dolaze, do iznad Brine kolima ili autobusom do škole ili manastira, pa pješače obilježenim stazama svake godine sve je veći.

Bistra i čista voda otvara liječi dušu. I zato nije ni čudo što su brojne legende, a najviše je ljubavnih, vezane upravo za Brinu. Ispričaće vam neke od njih koje pokazuju da je gotovo na svakom koraku brine nastala neka ljubavna priča. Krenućemo od sastavaka Krnjeze i Krupe, preko Kudina mosta, pa preko tužne priče o ljubavi i Paninog kuka i Vratoloma, sve do Babina grada.

Kroz ove legende ispričaće još jednu malu povijest kanjona Krupe i okruženja u kojem su se okretala mlinski točkovi.

Ogrlice

U Garevici, u porodici koja se zvala Pardije, živjela je djevojka po imenu Vojka. Čuvala je koze i satima sjedela na dnu Garevice i gledala slapove zvane Ogrlice (slika 80. i 81) nad kojima se presijavalo sunce. Koze bi često otišle dalje za travom prema Kudinom mostu. Koze bi, ponekad, napravile štetu u kukuružištu i na žitu u Lukama, ali se ona nije previše obazirala na to. Sišla bi, ipak, za kozama u Brinu. Kako legenda kaže, njen bi pogled pratio par vidri u ljubavnoj igri pored vode. Vidre bi se neobičnim glasom dozivale, a onda zajedno otplivale u mirniji tok rijeke. Gledajući vidre koje su se gubile prema Kudinom mostu, maštala je i ona da je netko odvede iz ovog siromašnog kraja.

Gledajući odjednom se trgnula i vratila u stvarnost. Most je upravo na gizdavu vranču, prelazio stasit konjanik. Došavši na njezinu stranu lako je sišao s konja i pustio ga da se napije vode u bistroj Krupi. Vojka, kojoj su roditelji savjetovali da nikada ne razgovara s nepoznatim strancima, zbunila se i širom otvorenih očiju gledala u mladića. Brzo je spustila pogled. Mladiću to nije promaklo. Pustivši vranca krenuo je prema Vojki. On se Vojki predstavio imenom Slaven. Bio je trgovac konjima i upravo se vraćao iz Žegara. Istog je dana isprosiio Vojku

80. Ogrlice – Overlapping “necklace”
Die Wasserfälle werden “Halsketten” genannt

81. Ogrlice boje zlata – Gold „necklace“
Die goldfarbenen “Halsketten”

82. Mlin kod Kudina mosta – Watermill at Kude's bridge
Mühle bei der Brücke Kudin Most

84. „Ćemereni“ sedreni krov mlina – A traditionally – built tufa roof of the watermill – Travertin-Dach der Mühle

od njenog zbunjenog oca i obećao da će po nju doći „kićenim slavonskim svatovima“ kakve Golubić još nije vidio. Ispunio je obećanje. Bogati svatovi došli su u Garevicu po Vojku, a Slaven joj je oko vrata ovio dugi niz dukata.

I kad bi se voda na slapovima ogrlica pjenila i blistala na suncu, narod bi govorio: „Sjaji Krupa ko dukati naše Vojke“. Ponekad bi se zapjevala i pjesma: „Oj, djevojko, bijela vrata, imam za te niz dukata. Pođi za me, moja budi, nek, ti zlato resi grudi!“

6. MLIN KOD KUDINOG MOSTA

Mlin kod Kudinog mosta (Golubić) (slika 82) u narodu ima i naziv naziv Mlin kod stupe Kudine, vjerovatno iz razloga što je stupa bila također važna, a pretpostavlja se da je stupa napravljena prije mlina, pa je mlin na taj način dobio ime. Ovaj mlin se nalazi neposredno ispod Kudinog mosta, sa golubičke strane. Do njega se dolazi solidnom stazom od prve kuće povrh kanjona (Nusak) u Golubiću. (slika 83) Vijekovima se tom stazom što na leđima što na konjima i magarcima silazilo, kako se u Golubiću kaže, u Brinu, jer je uz vodu bila i zemlja, koja se obrađivala. Brinom je odjekivalo dozivanje i često pijesma orača, ali i čobana. Sa druge strane kanjona Žegarani su čuvali svoja stada i preko vode se dovikivali. Kada je sagrađen Kudin most već je i komunikacija bila intenzivnija. Može se reći da je mlin sagrađen na tada najkraćem „putu“ između Golubića i Žegara. Pored legendi o nastanku Kudina mosta postoje i legende o nastanku mlina, koji je stariji od mosta. Realističnije objašnjenje, izmješteno iz legendi, je da je most napravljen sa ciljem komercijalnog iskorišćavanja mlina. Tim surovim ekonomskim

83. Staza kojom se sa vrha kanjona stiže do Kudina mosta i mlina – A path from the top of the canyon to Kude's bridge and the watermill – Der Pfad, auf dem man die Schlucht hinab zur Brücke und zur Mühle gelangt

85. Sličnost – lukovi Kudina mosta
– Similarity – arches of the Kude's
bridge – Ähnlichkeit – die Brücken-
bögen von Kudin Most

86. Prvi dio mlina – spolja – The
first part of the watermill – Erster
Teil der Mühle – von außen

objašnjenjem stupa i mlin su dobili nove „korisnike“, sa žegarske strane. Nama su ipak draže priče o tome da je ljubav „kriva“ i za nastanak mlina i mosta. Graditelj Kudina mosta, ako su predanja tačna, je bio Jovan, Jovulj, Kude. Prema crkvenim knjiga, je rođen 1835. godine i otac mu se zvao Simo. Imajući u vidu tvrdnje da su stupa i mlin u vrijeme izgradnje mosta već postojali možemo pretpostaviti da izgradnja mlina seže pre početka 19. vijeka. Da li je mlin imao oblik kakav je bio početkom 19. vijeka teško je pretpostaviti. Ovo područje je krajem 18. vijeka bilo pod Mlečanima, pa pod Austrijom, zatim početkom 19. vijeka pod Napoleonom, pa nakon toga ponovo pod Austrijom. Dakle za manje od 50 godina područje mlina je promijenilo tri carevine, pa nije poznato u kojoj je mlin završen ili je, možda, u nekom obliku postojao i za vreme Turaka ili možda još ranije za vrijeme prve Mletačke vladavine. Način gradnje, ćemerjenje, je svakako pripadalo turskom stilu, kojim su Turci sagradili most na Zrmanji, u susjednom Žegarju.

Mlin se nalazi na kraju staze prema Kudinu mostu, kada se idu iz Golubića. On je na rubu slapova ispod Kudina mosta, sa jedne strane, i Luku plodne oaze u podnožju kanjona sa druge strane. Mlin je građen „ćemerjenjem“ (slika 84) u stilu lukova Kudina mosta. (slika 85) Polukružnog je oblika, izgrađen od sedre i predstavlja originalno graditeljsko djelo za ovu vrstu objekta. Sjeverna strana naslanja se na sedreni bedem, dok je južna strana duža i utemeljena je na nižu stranu prirodno datog sedrenog bedema. Za uvjete nedostupnog terenena kanjona, građevinski je odlično izgrađen i može se govoriti o graditeljskom pothvatu. (slika 86) Sva je prilika da je ista „škola“ graditeljstva podizala most i mlin.

Mlin je bio komercijalan, ali u posljednje vrijeme nije bilo mlinara nego su ljudi sami mljeli. Dioničari su mogli da melju sami ali su morali da učestvuju u opravkama. Postojalo je najmanje četiri vlasnika, dioničara. Prema kazivanju dioničari su bili Veselinovići, iz zaseoka Kudića: porodica Veselinović Bogdana-Borca (Jovuljev sin), porodica Jove i Ilije, kao i Veselinović Nikole (Nike) Lužića. Spominjemo nasljednike graditelja i dioničara mlina, svaki dioničar je imao svoj dan.

U ovaj mlin svoje žitarice, ili „rod“ kako su Bukovčani govorili, nosili su ljudi iz centralnog dijela Golubića. Imao je jedan kamen. Pored tog kamenog točka za mljevenje žitarica mlin je imao stupu za „valjanje“ biljaca i sukna, i bučnicu.

Prvi dio mlina je površine od 3,2 m x 2,9 m, a natkriven je polukružnim sedrenim lukom dužine 5,5 m i širine 2,9 m što ujedno predstavlja krov mlina. Luk je na sjeveru naslonjen na sedreni bedem cijelom dužinom. Sedreni

87. Ostava za oku i alat uklesana u sedri – A storage space for the oka container and the tools carved in the tufa – Aufbewahrungsort für das Mehlmaß und Werkzeug im Travertin eingemeißelt

89. „Prozor“ bez stakala – „A window“ without glass – „Fenster“ ohne Scheiben

bedemi na sjeveru i na jugu poslužili su kao temelji, ali i kao zidovi jer su oba bedema fino otesana i obrađena. Visina sjevernog bedema je 1,6 metara, dok mu je širina 3,5 m. Na južnoj strani luk je također naslonjen na sedreni bedem, koji je sastavljen od dva dijela, ali su svakako tu prirodno „postavljene“. Istočna sedrena gromada širine je 1,6 m, a visine 1,2 m, dok je njena „dubina“ 1,9 m. Njena zapremina je prema ovim merama oko 1 m³. Na ovu sedrenu stjenu naslonjena je druga (zapadna) čija je širina 1,95 m i visina 1,2 m. Dubina je nejednaka i varira od 1,4 do 1,9 m. U njoj je uklesana i ostava za mlinski alat površine 74 x 40 cm, dok je dubina 30 cm. (slika 87)

Mlinski sedreni krov napravljen od klesanih sedrenih blokova nejednake veličine. Zbog nagiba terena sedreni krov je „kraći“ na sjeveru, u odnosu na jug, za 40 cm, što pokazuje i visina sedrenog bedema, koji je oslonac i na sjeveru i na jugu. Mjere sedrenih blokova su od 66 x 30 cm, preko većih sedrenih blokova 100 x 30 cm ili 110 x 30 cm. Blokovi u donjem dijelu luka su nešto viši, pa ih ima i 70 x 43 cm. U jednom redu svi blokovi su iste visine, a često su različite dužine. Bitno je da njihova ukupna dužina u jednom redu 2,9 m. Blokovi su imali širinu, odnosno debljinu 20 cm. Tako se u nekim redovima nalaze samo tri sedrena bloka i dosežu potrebnu dužinu, dok u nekim redovima ima 6 i više sedrenih blokova. Na pojedinim mjestima ima odstupanja u dužini redova u krovu

88. Odstupanja u krajevima krova do zapada – Departures in the regularity of roof edges to the west
Abweichungen der Dachkanten nach Westen

90. Sedreni krov odozgo – Tufa roof from above – Travertin-Dach von oben

91. Sedreni krov iznutra – Tufa roof from the inside
Travertin-Dach von innen

93. Kameni zid drugog dijela mlina – u pozadini prvi (sedreni) dio – A stone wall of the other part of the watermill – the first part (made of tufa) in the background – Steinmauer des zweiten Teils der Mühle – im Hintergrund der erste Teil (aus Travertin)

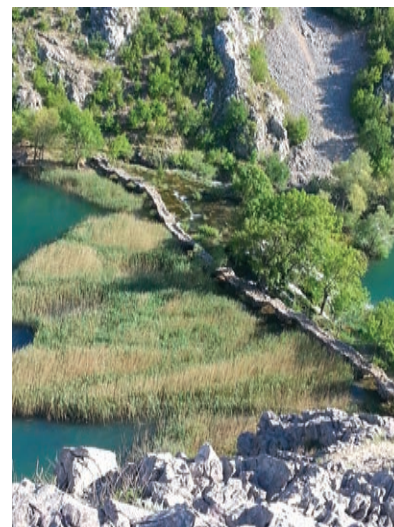
i do 10 cm. (slika 88) Na krovu je bio jedan otvor prosječen tako da kroz nje-ga dopire svjetlost, ali da ne pušta kišu. (slika 89) Njegova dimenzija je 30 x 15 cm.

Može se pretpostaviti da je dio blokova za krov klesan od sedre koja je bila dio sedrenog bedema gdje se sada nalazi mlin. Ujedno je kopana sedra da bi se napravio prostor za mlin, a ta sedra je korišćena za krov mlina. (slika 90. i 91) To je pretpostavka na osnovu činjenice da u nastavku, ispod Kudina mosta, postoje sedreni blokovi slični onom na kome je nastao mlin. Jovulj Kude, za koga predanje kaže da je glavni graditelj i „arhitekta“ Kudina mosta nije se zadovoljio bilo kakvim krovom za svoj mlin, već je želio da bude arhitektonski u skladu sa mostom koji je napravio.

Na sačuvani dio, koji liči na centralni dio mlina se prema zapadu nastavlja drugi dio mlina u kome je bilo smješteno i mlinsko kameno kolo. (slika 92. i 93) Površina ovog, većeg, dijela mlina zidanog od kamenog suvozida je 5,5 sa 3,2 metra. Građen je od klesanog i neklesanog kamena. Pojedini kameni blokovi bili su veoma teški. Tako je jedan od „podumjenta“, odnosno kamena temeljaca dugačak je 85 cm, visina mu je 47 cm, dok mu je dubina 55 cm. Za ovaj dio mlina ne može se utvrditi kako je bio pokriven. Kako nema urušenih komada sedre koji bi pokazivali da je bio njome pokriven, za pretpostaviti je da je bio pokriven ili ševarom ili slamom.

92. Kameno kolo – Stone circle
Steinrad

94. Kudin most slikan iz kanjona – Kude's bridge photographed from the canyon – Kudin most von der Schlucht aus fotografiert

Sačuvani mlinski kamen ima promjer 90 cm, dok mu je debljina 19 cm. Na sredini je rupa promjera 12 cm. Ukupna dužina pravougaonog otvora u sredini je 28 cm, dok je širina 4 cm.

Voda iz mlina jarugom je nastavljala put prema rijeci, ispod buka na Kudinu mostu. Postojala je i jedna jaruga koja je vodila prema oranicama u Lukama i sa kojom se navodnjavao dio ovih obradivih površina. Mlin je imao stupu i bučnicu istočno od mlina, prema slapovima ispod Kudina mosta.

U mlin se ulazilo kroz prolaz koji je bio u kamenoj ogradi do jugo-zapada.

Mlin ne bi smio ostati nezaštićen u smislu kulturnog dobra i trebao bi predstavljati cijelinu sa Kudinim mostom. Trenutno je prepušten samom sebi i samo izvršno izvedeni radovi prilikom gradnje zaslužni su što je u solidnom stanju. To se ne odnosi i na njegovu unutrašnjost jer je vrijeme učinilo da se osim samog kamenog točka ne vidi prvobitni izgled mlina.

Radio je desetak godina nakon Drugog svjetskog rata (do 1956/1957.). Prestanak rada ovog mlina, prema kazivanju, vezan je za nesporazume između mlinara i pomeljara. Naime, po ovom kazivanju prestao je sa radom usljed činjenice da je pored mlina bila plodna zemlja, uglavnom zasađena kukuruzom, pa je često dolazilo do krađe i štete u kukuruzima pa je navodno jedan od suvlasnika odgovorio demontažom jednog točka i, po priči, ga bacio u duboku vodu ispod mlina.

Kudin most

Rijeku Krupu, oko kilometar niže od ulijevanja riječice Krnjeze, premošćava Kudin most. To je veoma atraktivno djelo čovjeka u netaknutoj prirodi kanjona Krupe. (slika 94) Od manastira Krupe do ušća u Zrmanju ovo je jedino mjesto gdje se može preći na drugu stranu rijeke i u vrijeme velikih vodostaja. Sagrađen je sredinom ili krajem XIX vijeka. Ima 13 sedrenih lukova. (slika (Slika 95. i 96) Godinama su ga popravljali mještani Golubića, najčešće Kudići koji su ga i sagradili. Poslijednje popravke vršene su 2016. godine, kada je u cjelosti saniran i tada su otklonjena oštećenja koja su nastala usljed visokog vodostaja Krupe 2015. godine.

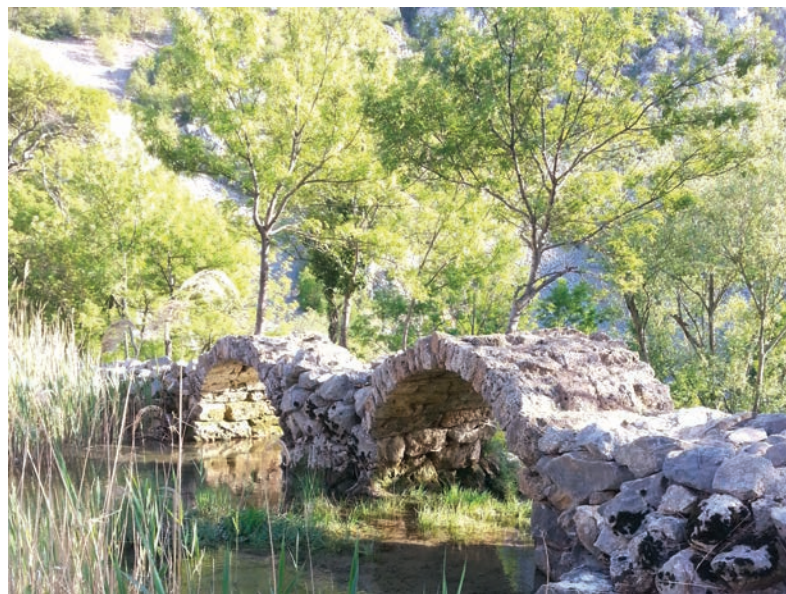
Iako je most sagrađen prije "samo" 200 godina, ne postoje pisani dokumenti koji potvrđuju tko je finansirao izgradnju i pravio rješenje za ovaj most. Po živom predanju most je sa svojim sinovima gradio Jovulj Veselinović po nadimku Kude. Imao je tri sina – Simu koga su zvali Titan, Jakova i Periša. Ovo je prva generacija Jovuljovih potomaka. Titan je imao sina Jovu i Zeku i kćerke Zorku i Cuju (druga generacija). Njihovi potomci i danas žive u Golubiću, u zaseoku Kudići i u centru sela. Po kazivanju Golubićana, izgleda da je i ovdje ljubav „kriva“ za sve.

O tome da je ljubav sagradila most od kamena i sedre i premostila bistru, brzu i hladnu rijeku Krupu, još se prenosi priča u Golubiću. U zaseoku Kudići živio je momak po nadimku Kude. Njegovi preci gradili su puteve ka rijeci i njivama zvanim Luke. Zapazio je Kude na drugoj strani rijeke, sa žegarske strane, lijepu Mande, djevojku crne kose koja je čuvala koze. Kažu da se duga crna kosa bljeskala na suncu kao da se u njih upleo niz bisera, a da je glas zvonko odjekivao kanjonom kao pjesma vile. Kude je sa golubičke strane sagradio mlin i dok se mljelo žito i kukuruz, gledao bi na drugu stranu rijeke prema lijepoj Mandi iz Žegara.

Kude je, kao i cijela porodica Kudića bio preduzimljiv pa mu nije bilo teško pregaziti vodu, preskačući sa kamena na kamen kod slapova zvanih Deveterac gdje je voda bila najplića. Manda je blago često „javila“ baš naspram Kudinog mlina. Nije se usuđivala da gazi vodu i pređe Kudi, ali je on to činio sve češće. Divila se Kudi i njegovoj hrabrosti, ali se i dalje bojala vode i slapova.

95. Kudin most izbliza – Kude's bridge up close – Kudin most aus der Nähe

96. Dva od ukupno 13 sedrenih lukova – Two out of the total of 13 tufa arches – Zwei von insgesamt 13 Travertinbögen

Jednog dana Kude je Mandi najavio da će njegovi doći u Žegar u prošnju. Manda je bila sretna, jer ga je zavoljela. Međutim, djevojka je bila jako mlada i nije stasala za udaju. Ipak, njen otac je Mandu obećao Kudi koji se zarekao da će je čekati i da će dok je čeka, izgraditi most kako bi svatovi i Manda mogli preći preko rijeke kada je povede u Kudiće i Golubić. Što je obećao, Kude je i uradio. Čekajući da Manda stasa sagradio je most sa 13 lukova. Most je građen kao suhozid, tako da nije korišteno bilo kakvo vezivno sredstvo. Mogli bismo reći da je sedru i kamen Kude pretočio u ljubav. Iako su i u njegovoj porodici smatrali da se „latio“ nemogućeg posla on im je pokazao da će most ipak biti sagrađen. Kasnije su mu se pridružili i rođaci. Međutim, bez njegovog rada i elana, ali prije svega ljubavi, most ne bi bio sagrađen.

Preljepu Mandu i svatove Kude je preveo preko mosta. Živjeli su, po predanju, dugo i sretno u Golubiću. Most je ostao do danas kao dokaz velike ljubavi ali i upornosti graditelja.

Most nije bio samo poklon Mandi već i dar Golubićanima i Žegarinima kojima, Kude iako i sam siromašan, nije naplaćivao mostarinu. Kada prelazite Kudin most sjetite se ljubavi, ali i Kude koji nije stvarao samo za sebe.

Kako spojiti legendu i stvarnost. Možda nije ni potrebno: Jovuljeva žena, prema crkvenim knjigama iz manastira Krupe, se zvala Lukijana, a zvali su je Đurđija i rodom je iz Vujunića (Vujanić p.a. J.V.) iz Ervenika. Kudići su se ženili i iz Žegara. Jedino je Perišovoj ženi bilo ime Manda (Mandera). Ali ona po kazivanju nije bila sa onu stranu rijeke već sa Gradine iz Golubića. Iako je legenda „preskočila“ rijeku, istina nije daleko. Samo ljubav može sagrađiti takvu građevinu. Da li je most posvećen Mandi iz Žegara ili ga je Jovulj sa sinovima gradio za drugu snaju, to nije posebno važno.

7. MLIN NA SEDRAMA

Mlin na Sedrama (Golubić obrovački) je bio poseban po mnogo čemu ali i bez posebnih materijalnih dokaza, osim usmenog predanja, o njegovom postojanju. Ovaj mlin nalazio se u pećini. Bio je ispod Panelina buka od koga je mala jaža vodila do pećine u kojoj je ugrađen mlinski kamen. Nalazio se ispod vrtala, kod tzv. „Vrlika“. (slika 97) Mlin je koristio prirodno skrovište. Imao je jedan kamen. Pećina je služila kao prostor za skladištenje. Mlin su zajedno postavile i koristile ga porodice Veselinovića iz zaseoka Pardija, Lužića i Donjih Vulića. Prema kazivačima prestao je sa radom prije izgradnje Dragičevića mlina, a to znači, najvjerojatnije, krajem 19. ili početkom 20. vijeka. Ne možemo isključiti ni mogućnost da je, imajući u vidu karakter gradnje, ovo jedan od starijih mlinova na ovom području.

Ovaj mlin se nalazio oko kilometar nizvodno od mlina kod Kudina mosta. Do mlina se dolazilo stazom od Vulića Donjih, sa jedne strane ili od Nuska ili Pardija sa druge strane. Još i sada postoji dobra staza, sa kamenim podzicima, kako se ne bi obrušavala. Pri dnu je staza nešto strmija. Mlin se nalazio pored vrtala, u kojima je uglavnom uzgajan kupus, a kasnije i povrće.

Mlin je ugašen tako što je kameni točak preseljen u mlin kod Babinog grada, u Dragičevića mlin.

Panin kuk i Vratolum

Sa golubičke strane Brine naspram Garevice je litica ili Kuk, koji se zove i Panin kuk i Vratolum. Riječ je o visokim liticama koja se nadvijaju nad Brinu. (slika 98) Kako su ova dva kuka dobila ime?

97. Par desetaka metara ispod Panelina buka bio je mlin u pećini – Several tens of metres below the Panelin waterfall, there was a watermill in the cave – Ein paar Dutzend Meter unter ... war die Mühle in der Höhle

98. Panin kuk – Panin kuk
Panin kuk

U Golubiću je živjela cura imenom Soka. Kao gotovo svi u ono vrijeme u Golubiću, čuvala je koze i ovce. Soka je blago „javila“ iznad Brine i gledala u nju prema sastavcima Krupe i Krnjeze. Danima, pa i godinama, sjedila je na stjeni. Posmatrala vodu i maštala o tome da se i ona jednog dana „sjedini“ sa nekim kao što su to Krupa i Zrmanja učinil. Nedaleko od nje, na Kuku iznad rijeke sjedio bi i čuvao svoje stado momak Pane Veselinović. Gotovo uvijek je pjevao i njegova pjesma je odjekivala Brinom i tako dopirala do Soke. Ponekad bi i Soka zapjevala i odgovorila Pani. Kroz pjesmu rodila se i ljubav.

Pane je dočekao jesen, kada su se momci u škrtom kamenjaru ženili, pa je sa majkom krenuo da prosi Soku. Došao je kući kod Sokinih. Međutim, Sokin otac nije htio ni da čuje šta govori siromašni Pane. Njegova kuća bila je siromašnija od Sokine. Sokin čaća nije se osvrtao na preklinjanje svoje jedinice i grubo je odbio prosca, uvrijedivši ga: „Što bi ti goljo mogao dati mojoj lijepoj jedinici?“ „Bježi iz moje kuće!“, urlao je za Panom i njegovom majkom, koji su osramoćeni otišli.

Sve do proljeća Soka je tugovala za Panom i njegovim milozvučnim glasom. Otac nije dozvoljavao da se njegovo ime i spomene u njihovoj kući. Ona je, krišom, plakala pokušavajući da razumije ćaću, ali joj je svakim danom bilo teže. U proljeće je izišla sa blagom na Sastavke, čekajući da se Pane pojavi. On se pojavio, stao na kuk i zapjevao. Soka nije mogla da se pomiri sa sudbinom koja joj ne da Panu. Sjetila se ćaćinih riječi „O toj sirotinji neću ni da čujem“. Napravila je nekoliko koraka prema litici iznad koje je stajala. Pogledavši još jednom Panu, bacila se sa stijene i ostala dolje da leži slomljena vrata. Pane je, vidjevši to, zajaukao poput ranjene životinje i bacio se sa visokog kuka i tako je i on završio mladi, nesretni život.

Stjenu sa koje je skočila Soka, Golubićani zovu Vratolum a kuk u blizini, prosto Kuk ili Panin kuk.

8. DRAGIČEVIĆA MLIN

Dragičevića mlin (Golubić) (slika 99) se nalazi nizvodno, blizu ušća Krupe u Zrmanju. Smješten je uz moćni i ljepotom očaravajući Dragičevića buk. I ovdje je bilo više dioničara. Imao je jedan kamen. (slika 100) Porodica Dragičević (Vranići) sa Ravnog Golubića bili su najveći dioničari. Neki vid dioničarstva su imali i Veselinovići iz porodice Pardija. Nalazi se u blizini Babina grada. Do njega je od Dragičevića, sa Ravnog Golubića trebalo pola sata hoda, a sat dva hoda sa teretom na leđima od Pardija, Veselinovća. Mlin su posljednji održavala trojica braće Stojan, Duško i Jovica Dragičević (Vranići). Priča se da su svoj udio Pardije platili kamenim točkom od mlina na Sedara, koji su demontirali da bi se udružili sa Dragičevićima.

Zidovi su građeni kamenom dok je krov od sedre. Kameni zid sagrađen je u najvećem djelu od ogromnog kamenja, koje je prije toga grubo obrađeno. Tako drugi red, desne strane prednjeg zida čine dva ogromna kamena, od kojih je drugi od vrata imao, očito, nekoliko tona. Neki od njih su teški više od tone i prava je enigma, kako su ugrađeni u zid, na tako nepristupačnom terenu. Očito su plećati Golubićani upotrijebili svoje mišice građene svakodnevnim mukotrpnim radom. Moralo se raditi timski da bi se kamenje podiglo na zid. Kameni zidovi sačinjeni su od pet nejednakih redova kamena, od čega su, kako je to uobičajeno, prva dva od većih ugrubo obrađenih kamenih gromada „dovaljanih“ iz Brine. Pretpostavlja se da su za njihovo valjanje i postavljanje u zidove pored ljudske snage korišćene i drvene „stožine“ ali i metalne „ćuskije“ i sl. U mlin se ulazi kroz uska i

99. Dragičevića mlin – Dragičevića watermill
Dragičević-Mühle

100. Kroz vrata se vidi kameno kolo – The stone circle is
visible through the door
Durch die Tür sieht man das steinerne Rad

niska vrata, promjera 70 x 150 cm. Iznad ulaza su sedreni blokovi. Nije vidljivo da je mlin imao vrata. U mlinu se nalazi kameni točak, koji je služio za mljevenje, a koji je prema predanju donijet sa mlina na Sedrama, koji je bio par kilometara uzvodno.

Mlin je obrastao lozom i u dobroj mjeri zarastao u drveće, a sedra u mahovinu. U ljetnim mjesecima teško ga je uočiti pošto ga zaklanja lišće gustog raslinja. Prvi red blokova sedre, sa desne strane već se odvojio i obrušio na kameni zid. Ostala konstrukcija sedrenog krova odoljeva više zbog prirodne veze koja je nastala usled godina postojanja mlina. Nitko ga ne pohodi, osim turista koji zađu u ovaj dio kanjona. Bilo bi veoma važno da se zaštiti jer sa prirodnom ljepotom rijeke i kanjona čini cijelinu, pa bi bila velika šteta, ne sačuvati ih.

Mlin je radio je koju godinu posle 1960. godine.

Mlin zahtjeva hitnu sanaciju ili će ovaj kulturni spomenik ali i moguća turistička atrakcija uskoro nestati u rijeci Krupi i dodatno zarasti tako da mu ni temelji neće biti vidljivi. Napominjemo da se mlin nalazi u blizini Babina grada i vodopada prije ušća Krupe u Zrmanju.

Babin grad

U vrijeme dok su Turci bili u našim krajevima živjela je u Golubiću prekrasna djevojka Dana čuvajući stado na obroncima kanjona Krupe i Zrmanje. Čuvala stado i pjevala iz sveg glasa. Onuda su često prolazili Turci, narod bi se sakrio, a s njima i Dana.

Jednom, ovce su se raspršile po kamenjaru, neke pobjegoše u pećinu, a Dana požuri da ih sakupi. Od straha su joj klecala koljena, a potpuna je zanijemila kad pred sobom ugleda Turčina na konju. Prestrašena padne na

101. Babin grad – Babin grad – Babin grad

zemlju i tu ostade. Turčin siđe s konja, podigne je i počne joj govoriti riječi koje nije razumjela, ali njegov pogled nije bio zao i Dana se manje bojala. Turčin joj reče na njezinom jeziku: „Ti budeš moja, ideš sa mnom u moj dom“, podigne je ispred sebe na konja i odvede.

Turčin je bio bogat i ugledan. Doveo je Danu svojju kući. Obukao je u svilu i kadifu i vjenčao se njome tako da mu je bila prva žena. Dana je rodila djecu, no iako je bila okružena pažnjom, bogatstvom i ljubavlju svog muža, venula je dok se njen život nije ugasio. Pokopana je uz sve počasti kako dolikuje ženi tako uglednog čovjeka, a Turčin je kopnio u tuzi. Otišao je na Ravni Golubić, i na Sastavcima na mjestu gdje je prvi put vidio svoju voljenu ženu dao je da se sagradi tvrđava. (slika 101) Uzeo je sa sobom svog vjernoga slugu i zatvorio se u tu tvrđavu. Tu je tugovao i nigdje nije odlazio. Sinovi su dolazili i doživljali ga preko zidina: „Babo izađi da te vidimo! Babo, vrati se kući! Baboooo!“

On se nije odazivao, njegova bol za neprežaljenom suprugom Danom bila je svakim danom sve veća. Sjedio je uz prozor i nijemo gledao u rijeku Krupu. Nedugo zatim umro je od tuge. Ne zna se gdje je pokopan. Od tada u tvrđavi na stijeni više nitko nije živio. Tvrđava je pomalo propadala, a i danas se vide njeni ostaci. Stoji kao pomen jedne tužne ljubavne priče. Golubićani su toj tvrđavi dali naziv Babin grad.

Po nekim pričama, sluga koji je služio Turčina, nije se vraćao nazad već se naselio u Ravni Golubić. Po istim kazivanjima, jedna porodica u Ravnom Golubiću direktni je potomak tog slugu. Primio je pravoslavnu vjeru, uzeo prezime Dragičević, i tu se oženio i ostao da živi sa ostalim Dragičevićima.

Kako stići do Babina grada?

Do Babina grada se stiže na dva načina. Prvi je da se od škole u Golubiću asfaltnim putem stigne do Nuska (iznad Brine), do kojeg se stiže za oko 15 minuta hoda od škole. Nakon toga stazom preko Sedara, dakle ne prema Kudinom mostu, nego desno „povrh Brine“, pa stazom do vode, gde se nalaze „vrtli“, u kojima je sađen kupus. U ostalom dijelu „puta“ se ide uz Brinu, reklo bi se, solidnom kozijom stazom. Druga, mnogo bolja varijanta za one koji bi da vide Babin grad je – prići Babinom gradu sa Ravnog Golubića. To je i znatno bliže i bezbjednije. Savjet i za one koji bi išli kanjonom – svakako se mora biti jako oprezan i ići kada je vodostaj manji. Uz to, ljudi moraju biti oprezniji jer za razliku od kraja zime tokom proljeća i ljeta livade uz vodu su znatno neprohodnije, pa to može biti otežavajuća okolnost. Prvom trasom potrebno je u jednom smjeru oko 150 minuta, dok je za drugu trasu potrebno oko 45 minuta.

Na kraju preporuka – obiđite Babin grad i područje kanjona u njegovoj blizini, pošto je tu očaravajući spoj prirodnih lijepota, uz Babin grad i mline vidi se i prošlost našeg kraja.

MLINOVI OBLIK DIONIČARSTVA I PORODIČNOG ZANATSTVA

Mlinari su bili među prvim zanatlijama u Bukovici. Neki su pored mlinarskog posla pri mlinu imali i svojevrstu radionicu za popravku alatki, krpjenja šerpi i lonaca, vučije za vodu, itd. Primer je Mlin Ljubičić, a poznato je da je pored mlina kod manastira Krupe bila i kovačnica.

Svi mlinovi na rijeci Krupi mogu da se podijele i prema tome da li su osnovani po principu dioničarstva ili su imali jednog vlasnika. Tri golubička mlina (kod Kudina mosta, na Sedrama i Dragičevića mlin) sagrađeni su po principu dioničarstva. Ostali mlinovi imali su jednog vlasnika, uključujući i manastirski mlin.

Ako su mlinovi bili nastali po principu dioničarstva, svaki dioničar je imao svoj dan i tada je on mljeo za sebe ili je uslužno mljeo drugima koji su taj dan donijeli toware na mljevenje. Moglo bi se reći da su ovi mlinovi iako nisu bili nikakva formalna dionička društva bili „samonikla“ dioničarstva u bukovačkim okvirima. Nastali su paralelno sa dioničarstvima u evropskim gradovima iako dodira s njima nisu imali. Nije, ipak, isključeno da su neki od ljudi koji su radili u svijetu pa su se vratili, postavili sistem dioničarstva i kod mlinova na rijeci Krupi. To treba imati u vidu naročito što se riječ „dioničari“, kada su u pitanju suvlasnici mlinova, odomaćila u ovom kraju Bukovice. Kao ulog u mlin „dioničari“ su unosili svoj rad u izgradnji mlina, ali i eventualni robni ulog i novac. Novac je služio za kupovinu mlinske opreme, a najskuplje su svakako bila kamena kola. Trebalo je kupiti i druge metalne i drvene elemente mlina. Ulozi su mogli biti jednaki, pa bi dioničari imali jednak broj dana ili nejednaki, na način da neki dioničari imaju veći, a drugi manji broj svojih dana u mlinu. Sigurno je da su Golubićani novac za kupovinu opreme za mlin mogli steći ili prodajom koza ili radom u gradu na nekom, po pravilu, teškom poslu.

Posmatrajući na ovaj način dioničarstvo u mlinovima na rijeci Krupi može se primjetiti da oni imaju i neke elemente ugovora o tajmšeringu (timesharing) jer je rječ o korišćenju privrednog dobra „u ugovorenim vremenskim periodima i na ugovoreni način“.

Dioničari su bili suvlasnici i upravljali su zajedno mlinom. Za razliku od „pravih“ dioničarskih društava profit nisu dijelili na kraju godine od ukupnog prihoda već je svaki imao svoju zaradu u danima kada je on bio „domaćin“ mlina. Postojalo je nepisano pravilo ali i dogovor dioničara da se mlin zajednički održava, ali da svaki dioničar u danima kada je on domaćin vrši tekuće održavanje i da mlin ostavi uredan i ispravan za slijedećeg dioničara. Detaljnije o pravnom karakteru ovih dioničarskih mlinova nekom drugom prilikom.

Ostali mlinovi su radili na čisto komercijalnom principu. Mlinar ili njegova porodica bili su domaćini, a svi su mogli doći da melju. Mlinar je, u ovom slučaju, bio i jedini vlasnik mlina. Ne postoje jasni dokazi o tome kako su kameni mlinski točkovi dopremljeni do mjesta gdje su se podizali mlinovi u kanjonu Krupe. Sve lokacije nizvodno od manastira Krupe na kojima su sagrađeni mlinovi su na nepristupačnim dijelovima kanjona. S ove vremenske distance gledano, bilo je gotovo nemoguće dopremiti kamene gromade u nepristupačno podnožje kanjona. Računa se da jedan kameni mlinski točak ima između 200 i 300 kilograma.

Evo nekoliko detalja na koje moramo obratiti pažnju i koji stvaraju misteriju. Staze koje vode do tih mlinova su kozje i o bilo kavam donošenju volovima ili konjima je teško govoriti. Rijeka je u dijelovima zbog vodopada i bukova neplovna i nije bilo moguće dovesti na nekom plovilu: čamcu, splavu i sl. Teoretska mogućnost za to postoji samo za mlin kod Radova buka. Za ostala tri ne postoji ni teoretska šansa. Kako je sigurno da mlinski

točkovi nisu stigli iz zraka jer tada nisu ni postojale letelice, ni helikopteri, makar ne ovakvi kao što su danas, jasno je da su morali da stignu kopnom, tim kozjim stazama. Kako se točak od više stotina kilograma može dopremiti strmom stazom? Postoji teorija da su mlinski točkovi dopremani na polugama. Tu se mogu postaviti najmanje dva pitanja, na koja mi nemamo odgovor. Staze u najvećem dijelu omogućuju da se njima kreće samo jedna osoba i da ne može bilo tko da ide usporedo s njom. To bi značilo da su točak nosila najviše dva čovjeka jedan napred držeći polugu, a drugi iza točka. To je, naravno, nemoguće jer dva čovjeka nisu mogla nositi kameni točak. Pretpostavlja se da je za to trebalo najmanje šest ljudi. Drugo je pitanje kako bi čovek koji ide naprijed mogao da zadrži kamen na nizbrdici i nagibu koji je negdje i preko 50 stupnjeva. I tu se pomalo gubi nada za pravim odgovorom i dolazimo na nivo egipatskih piramida, s tim da nam je njih, čini nam se, lakše objasniti. Da misterija bude veća tada nije bilo ni postojećih cesta do vrha kanjona, pa su i tamo bile samo kozje staze, i pravo je pitanje kako je kamen stigao i na vrh kanjona. Dakle, kamen od nekoliko stotina kilograma trebalo je nositi kozjim stazama kilometrima i kilometrima.

Da li su u nošenju korišćena i neka užad koja su barem sprečavala da kamen ne poleti niz kanjon i ne završi u Krupi. To je možda dio odgovora. Ali, bojimo se, ne i defitivan odgovor. Ovo ostaje misterija. Da priču približimo današnjem vremenu: oni koji silaze u kanjon teško da mogu da donesu i malo težu torbu a da smo danas u poziciji da donesemo takav kamen dolje, šta bismo učinili?

MLINSKI RED

U periodu kada su mlinovi na rijeci Krupi podizani, važila je „Osnova zakona o mlinarskom redu za sve vrste mlinova, izrađena po ovosab. Adminislr odboru. br. 394“ usvojenom 1861. godine. Taj zakon je usvojio Sabor Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (neslužbeni naziv Trojednica), koja je bila u okviru Austro-Ugarske Monarhije. Dalmacija je bila fizički odvojena jer je bila u austrijskom dijelu Monarhije. Zakon je bio na snazi sve do 1918. godine i ulaska Trojednice u Državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Formalno su se ovi propisi o mlinovima odnosili i na mlinove na rijeci Krupi, ali je bilo pitanje njihove faktičke primjene jer smo već istakli da je ovo područje počesto bilo van domašaja državne vlasti. Ipak, pretpostavimo da su mlinari za njih znali, a naročito oni u manastiru Krupa, koji su bili bliže propisima i paragrafima. Iako možda nisu dosljedno primjenjivane odredbe zakona, običaji koji su stvarani u mlinskom poslu bili su vrlo slični zakonskim normama, pa je svejedno da li su se primenjivali jedni ili drugi – svakako reda je moralo biti. Evo što kaže jedna odredba Zakona: *„Pomeljare treba redom, kako koji u mlin dodje, poslužiti, ma donio mnogo ili malo žita. Tko donese više od dva vagana žita, mora mu se napose samljjeti.“* (čl. 4). Iz ovoga proizilazi da su pomeljari (kako se nazivaju oni koji su donjeli da melju u mlin) dužni da u redu čekaju i da mlinar ne smije da ih preko reda poslužuje. Kazivači s kojima smo razgovarali kažu da se mlinski red poštovao i da se možda u “preticanju” u dolasku u mlin, ako se zna da će netko ići, postizala prednost, ali kada se ispred mlina dođe znao se red, pa makar se čekalo i više dana.

Za bukovačke prilike nije značajna odredba o dva vagona žita jer je ona nešto značila u Slavoniji, ali u kraškim krajevima nije bilo ni približno takvih slučajeva.

Dešavalo se i da mlinar prepusti da sami pomeljari melju – dakle oni koji su žito ili kukuruz donijeli. Mlin kod Kudina mosta, ali i kod Radova buka, nisu uvijek u mlinu imali mlinara koji je obavljao sve mlinarske poslove, već su to ponekad radili oni koji su žito donosili. Zakonski oni su nazivani pomeljari. Stalni rad mlinara bio bi vrlo naporan jer nekad je mlin radio cijeli dan, pa i noć i tako danima. Vrlo originalna odredba Zakona oslobađa mlinara odgovornosti za nestručnost pomeljara, koji sam melje. Odredba glasi: “*Pomeljari koji sami melju, mogu svoje žito po volji izmješati i u mlin donieti. No mlinar nejamči ni za težu (vagu), ni za dobrotu brašna, nego samo za to, da mu je mlinska sprava u redu i da pomeljaru neće propasti zrnja, brašna, mekinjah, ili drugih odpadakah kakvom rupom, zjalom ili spravom.*” (čl.6)

Čak i kada mlinar melje pomeljaru je dozvoljeno da bude prisutan sve vrijeme dok se melje njegovo žito ili nešto drugo: “*Svakomu je pomeljaru prosto ostati u mlinu, dok se njegovo žito melje, makar i sam mlinar upravljao meljačinom*” (čl.3.) Na taj način se ostavljala mogućnost pomeljaru da prati process, pa da ne može dati bilo kakvu primjedbu mlinaru, u pogledu kvalitete ili količine.

Moralo se voditi računa i o ispravnosti donijetog žita jer se dešavalo da žito bude snjetljivo ili žižljivo. To nije bila tako rijetka pojava. To utiče na njegov kvalitet, a što je posebno opasno to može da ugrozi i drugo žito, koje bi se moglo okužiti ili natruniti, kako se govorilo. Vrlo jasne odredbe postojale su i u tom pogledu: „*Snjetljivo i žižljivo žito, od kojega bi se moglo ostalo žito okužiti ili natruniti, neka mlinar nenosi u mlinicu, već neka ga čuva, dok se ne bude mljelo, izvan mlinice, ali pod krovom. Žito, u kojem ima glavnice (Müllerkorn) neka mlinar ni za se, ni za drugoga nemelje, već neka ga povrati pomeljaru, da ga prije otriebi i čisti od glavnice.*”Čl.7.

Za teže prijestupe bile su predviđene i oštre kazne. Za slučaj da se ujam uzimao preko vage, a ne preko posude bila je kažnjiva upotreba krive vage. Čak se to tretiralo kao zločin prevare. Zanimljive su i druge odredbe. Iz njih se može saznati i kakvih je prevara moglo biti u to vrijeme: “*Ako se mlinar služi krivom vagom, kriv je zločinu prevare. Kada mlinar kod mljenja odnese žita ili brašna, kada bolje žito zamieni gorjim, ili ga izmieša drugim zrnjem, kada boljoj vrsti brašna pomieša lošije, kada mieša u brašno druge stvari, makar ove i nehudile zdravju, i napokon kada u vlažne shrane (vreće ili posude) smiešta brašno da otežća, kriv je prevari. Ako šteta ovakim djelom stranki počinjena iznosi više od 25 for., kaznit će se prevara kao zločin; ako pako kvar nepromašuje 25 for., kaznit će kao prestupak.*” (čl. 14.)

Vodilo se računa i o zdravlju, što kazuje i ova odredba: “*Kada mlinar umieša pokvarena žita ili brašna ili drugih stvari zdravju hudećih, kaznit će se po propisih kaznenog zakona*” (čl. 15.).

Svi oni koji bi pomagali u kršenju zakonskih odredbi podliježali su njegovim kaznenim odredbama: “*Su-krivci i ortaci ovih prestupnikah, kao što mlinarski djelići (kalfe), i ostala družina podpadaju takodjer pod kazni, odredjene kaznenim zakonom.*”(čl. 16.)

Zakonopisci su nastojali da se loši običaji, ako ih je bilo, prekinu i da se zavede red u ovoj oblasti. To pokazuju i ove odredbe: “*Ova mlinska uredba treba da bude tako pobijena u svakom mlinu, da ju može svako pročitati.*” (čl. 17.) Slično je i sa sljedećom odredbom: *Županije i dotična gradska poglavarstva brinuti će se, da se ovaj zakon odmah i što točnije u život privede, da se protivni običaji ili obstojavši zakoni ukinu.* Ne možemo tačno da utvrdimo koliklo se opštinska vlast u Obrovcu brinula da sve bude kao u propisima i koliko su im u tome pomagali seoski glavaši, ali je sigurno da bi onaj ko bi zakinuo na mlinu došao na loš glas.

Prilog: Zakon u integralnom tekstu.

Osnova Zakona o mlinarskom redu za sve vrsti mlinovah, izradjena po ovosab. adminislr odboru. Br. 394.

1. Bez osobitog dopuštenja političke vlasti nije slobodno u žitnom mlinu drugo što mljeti osim svake vrsti brašna i jaglje ili kašu (šrot).

2. Svaki je pomeljar vlastan zahljevati od mlinara, da mu onako namjesti i posječe (poklepa) žrvnje, kao što treba za onu vrst brašna, koju hoće da ima. Mlinar je dužan poslie svakoga klepa žrvnja zasipati vagan svojih mekinjah, da se očiste žrvnji i napuni obod.

3. Svakomu je pomeljaru prosto ostati u mlinu, dok se njegovo žito melje, makar i sam mlinar upravljao meljačinom.

4. Pomeljare treba redom, kako koji u mlin dodje, poslužiti, ma donio mnogo ili malo žita. Tko donese više od 2 vagana žita, mora mu se napose samljati.

5. Mlinar se nemože natjerati da melje kukuruz u mlinu, koji je uredjen samo za bijelo brašno. 6. Pomeljari koji sami melju, mogu svoje žito po volji izmiešati i u mlin donieti. No mlinar nejamči ni za težu (vagu), ni za dobrotu brašna, nego samo za to, da mu je mlinska sprava u redu i da pomeljaru neće propasti zrnja, brašna, mekinjah, ili drugih odpadakah kakvom rupom, zjalom ili spravom.

7. Snjetljivo i žižljivo žito, od kojega bi se moglo ostalo žito okužiti ili natruniti, neka mlinar nenosi u mlinicu, već neka ga čuva, dok se nebude mljelo, izvan mlinice, ali pod krovom. Žito, u kojem ima glavnice (Müllerkorn) neka mlinar ni za se, ni za drugoga nemelje, već neka ga povrati pomeljaru, da ga prije otriebi i čisti od glavnice.

8. Žito, donošeno za meljačinu (meljaru), neka mlinar na vagu prima, a brašno i mekinje (mlivo) neka opet na vagu predaje. Zabranjuje se na mjeru primati meljavu i prodavati mlivo. Svaki mlin treba da ima cimentovan zdjeljar (vagu sa zdjelicama) i cimentovane uteze, ipak se meljava i mlivo ima na njem potegnuti (vagnuti). Ako se u kojem mlinu prost kantar (1) nadje, mlinar će se kazniti po kaznenom zakonu, a kantar će mu se oteti.

9. Za prosto mljenje dopušta se mlinaru u ime ujma u županijah zagrebačkoj, riečkoj, varaždinskoj i križevačkoj dvanaesta, a u županijah virovitičkoj, požežkoj i sriemskoj deseta funta žita donešenoga u mlin. Ovaj ujam neka se odbije prije nego se žito pokvasi; izvan toga nesmije mlinar ništa više zahtjevati za prostu meljačinu.

Ako pako melje kesom, ide ga još osim toga od svake cente samlivenoga brašna 5 novč., ako se odieljuju dvie vrsti brašna 8 novč., ako pako više od ove, onda ga ide 16 novčićah gotovog novca.

Ova odmjera valja dok je žitu osrednja ciena. Kada pako poskoči ciena vaganu pšenice preko 5 for. a. Vr., ili kada pane izpod 3 for. a. vr. ostavlja se županijama, a gradovih gradskom poglavarstvu, da za vriemo po svom razboru odrede primjerenu promjenu, kako da se odmjeruje mlinarina.

10. Ako se melje žižljivo ili snjetljivo žito, neka se mlinaru nedaje ujam u zrnu, nego u novcu, po sajamskoj cieni bližnjega trgovišta.

11. U ime razpraška dopuštaju se na svaku centu zasipanog u koš žita 2 funta kod proste meljačine, 3 funta kod mljenja s kesom, ako se 4-5 putah premelje, a 4 funta kod finog mijenja, kad se izvodi više felah brašna.

12. Kada mlinar ili njegova družina prestupi obće propise obrtne uredbe, kaznit će se po opredieljenimi tamo kaznim. – Prestupnici osobitih propisah ove mlinske uredbe, ako nepodpadaju kaznenom postupanju, neka se kazne globom od 2—25 forintih, a ako se prestupak ponovi, neka se kazna povisi do 100 for. Osim toga mora mli-

nar naknaditi počinjenu štetu. Ako mlinar nahvalice počini kvar pomeljaru, neka mu se oduzme pravo mlinarije, kad se zateče četvrti put u kvaru. Globe plaćene od mlinarah dobiva mjestna ubožnica.

13. Kad se pomeljar očevidno zakine ili ošteti makar samo nepažljivosti i nespretnosti mlinara ili njegove družine, mlinar treba da naknadi nanešenu štetu pomeljaru.

14. Ako se mlinar služi krivom vagom, kriv je zločinu prevare. Kada mlinar kod mljenja odnese žita ili brašna, kada bolje žito zamieni gorjim, ili ga izmieša drugim zrnjem, kada boljoj vrsti brašna pomieša lošije, kada mieša u brašno druge stvari, makar ove i nehudile zdravju, i napokon kada u vlažne shrane (vreće ili posude) smiešta brašno da otežća, kriv je prevari. Ako šteta ovakim djelom stranki počinjena iznosi više od 25 for., kaznit će se prevara kao zločin; ako pako kvar nepromašuje 25 for., kaznit će se kao prestupak.

15. Kada mlinar umieša pokvarena žita ili brašna ili drugih stvari zdravju hudećih, kaznit će se po propisih kaznenog zakona.

16. Sukrivci i ortaci ovih prestupnikah, kao što mlinarski djelići (kalfe), i ostala družina podpadaju takodjer pod kazni, određene kaznenim zakonom.

17. Ova mlinska uredba treba da bude tako pobijena u svakom mlinu, da ju može svako pročitati.

18. Županije i dotična gradska poglavarstva brinuti će se, da se ovaj zakon odmah i što točnije u život priveđe, da se protivni običaji ili obstojaši zakoni ukinu.

Očić, s. r. predsjednik. Luka Botić, s. r. izvjestitelj.

Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije Sabor, Dragojlo Kušlan, Mirko Šuhaj (III. svez. saborski spisi 1861).

OSVRT NA MLINOVE NA ZRMANJI U KOJU SE KRUPA ULIVA

Kako se Krupa uliva u Zrmanju, a onda kratko zajedno nastavljaju ka moru, spomenućemo i mlinice na Zrmanji. Naime, nadzemni tok Zrmanje javlja se, u ljetnom period, tek kod Crnog vrela podno erveničkog zaseoka Vujanića. Rijeka se dalje probija plitkim kanjonom do Žegarskog polja. Na izlasku iz kanjona je nekoliko mlinova koji su prepriječili tok rijeke svojim branama obraslim u sedru. Iako ih je molo sačuvanih, ljepotom još uvijek zrače krovovi ovih mlinova izrađenih od tankih slojeva kamenih ploča.

Na mjestu gdje se Zrmanja “stiže” u Žegar načičkalo se pet mlinova: Komazeca mlin, Perića mlin, Kljajića mlin, Mali Kljajića mlin. Mijića mlin nalazi se na potoku koji se uliva u Zrmanju, kod kuća Mijića. Taj potok obiluje sa vodom i mlin je mogao stalno da radi. Iako su dugo izvan rada većina ovih mlinova odoljeva zubu vremena, a ljepotom dominiraju kameni krovovi. Prava je šteta što o njima malo brige vode i vlasnici, ali i država iako imaju značajne potencijale da se zaštite kao cjelina.

Nakon Žegarskog polja na Zrmanji se nalazi Ušljebrkin mlin. Riječ je o najvećom mlinu, sa četiri kamena točka. (slika 102 – 106)

102. Ušljebrka mlin – Ušljebrka watermill – Ušljebrka-Mühle

104. Ušljebrka mlin – koš sa kamenim kolom – Ušljebrka watermill – a basket with a stone circle
Ušljebrka-Mühle – Korb mit Steinrad

Ovaj mlin je u najboljem stanju. Zidan je kamenom i mješavinom gašenog kreča i pijeska. Pokriven je kamenim pločama, a povrh krova postavljene su „kupini“. Po broju točkova riječ je o jednom od najvećih mlinova u ovom kraju. Imajući u vidu da je Žegar najveće mjesto u tom dijelu Bukovice, i sa najvećim poljem, očito je ovaj mlin bio jedan od najznačajnijih. Mlin je naslonjen na kuću i jasno je da je riječ o bogatoj porodici. Zbog svoje autentičnosti, ali i zbog ugroženosti zahtjeva hitnu zaštitu.

Ušljebrka mlin ima dvoje vrata, jedna prema zapadu a druga prema sjeveru. Stanje drvenih greda, koje nose kamene ploče može biti sporno, zbog njihove starosti, jer je očito da nisu mijenjane. Pošto je ispod proticala rijeka bio je podignut i i danas ima drveni patos.

Sačuvani su i mlinski kašuni u koje je padalo samljeveno brašno. Iznad je i jedan koš u koji se stavljalo zrno i dobro je sačuvan. Izgleda kao da je obnavljano, prema stanju drveta od koga je napravljen.

Za ovaj mlin bi se moglo reći da je najbliže mogućnosti da se obnovi i da pored mlinske funkcije bude turistička atrakcija i zbog položaja na kome se nalazi.

Postoji nekoliko mlinova nakon sastavaka Zrmanje i Krupe

U radu „Djelatnost konzervatorskog odjela u Zadru na istraživanju i zaštiti tradicijskog graditeljskog nasljeđa“ u „Osvrtu na istraživanja 2004.

103. Ušljebrka mlin – četiri kamena kola – Ušljebrka watermill – four wooden circles – Ušljebrka-Mühle – vier Steinräder

105. Kameni ulaz u dvorište kuće Ušljebrka – A stony entrance to the courtyard of the Ušljebrka house
Steinerer Eingang zum Hof des Hauses Ušljebrka

106. Zrmanja kod Ušljebrka mlina – The Zrmanja river near the Ušljebrka water-mill – Die Zrmanja bei der Ušljebrka-Mühle

i 2005. godine“, Filip Đinđić u časopisu „Ethnologica Dalmatica“, (Vol. 15. Split. 2006.), opisuje stanje mlinica nizvodno od sastavaka Krupe i Zrmanje, prema moru.

Određeni oblik evidentiranja, u cilju zaštite rađen je na mlinicama na Zrmanji 2005. godine. Tom prilikom evidentirane su mlinice na Jankovića buku kod Obrovca i Berbera buku kod Bilišana. „Oba sklopa građevina su dijelom zapuštena već 50-tak godina i u ruševnom stanju, no za iste se pokazala zainteresiranost lokalnog stanovništva za obnovom. Nakon prikupljene dokumentacije izrađene su preventivne registracije. Mlinice na Berbera buku nalaze se uz lijevu obalu rijeke Zrmanje u zaseoku Berberi, područje sela Bilišane donje. Sklop se sastoji od tri kamene zgrade. Uz seoski put neposredno kraj mlinica, nalazi se i mlinareva kuća u ruševnom stanju. Sve zgrade građene su od neuslojenog kamena vapnenca i riječnog kamena sedre. Dimenzije građevina su 5,50 x 4,50 m, i visine do 3,50 m na sljemenu. Krovovi su dvostrešni prekriveni francuzicom 11- Francuzica crijep – vrsta mediteran crijepa koji se počeo koristiti između dva svjetska rata.“

U daljem opisu dvaju mlina navodi se: „U dvije mlinice očuvana su po dva mlinska kamena s pogonskim mehanizmom. Ovaj sklop nalazimo i u katastarskoj mapi iz 1826. godine Nedaleko grada Obrovca, na širem prostoru mjesta Muškovci, uz obje obale rijeke Zrmanje, kod Jankovića buka, nalazi se više zgrada koje su od kasnog srednjeg vijeka služile kao mlinovi starog grada Obrovca. Danas su to s lijeve obale

dvije zgrade, dijelom urušene, izduženog pravokutnog tlorisa na jedan kat. Građene su od uslojenog priklesanog kamena vapnenca i sedre. Pokrov je nekad bio od kupe kanalice. U prizemlju su bili smješteni mehanizmi mlinice koji su djelom sačuvani. Na katu se stanovalo. Veća zgrada s desne obale, pravokutnog tlocrta (dim. 11,50x 9,50 m i visine u zabatu do 8 metara) ima u prizemlju pogonski mehanizam dok se na katovima stanovalo. Prozori i vrata su izvedeni od priklesanog bijelog vapnenca i drvenih greda, a nadvoji na vratima u prizemlju su od opeke i kamena sedre. Ova zgrada ima odlika i urbane arhitekture što nam daje za pravo zaključiti da su korisnici bili imućniji Bukovčani.“

Zaključak urađen prilikom evidentiranja u cilju zaštite dvaju mlinova na Zrmanji, koji su nekoliko kilometara udaljene od posljednje mlinice na Krupi, onoj kod Babina grada, mogu da važe i za mlinice na rijeci Krupi. (slike 107. i 108)

U zaključku se navodi da evidentiranje i istraživanje tradicijske arhitekture služi za kvalitetniju obnovu i revitalizaciju ovih prostora za koje postoje ili su u fazi donošenja upravni postupci s mjerama zaštite. Konzervatorska podloga, tj. njen sadržaj za buduće izrade planova prostornog uređenja ima za cilj odrediti problematiku razine zaštite prostora. U programu rada na konzervatorskim podlogama navode se pripremni radovi, terenski rad i studijsko-analitički rad koji će poslužiti budućim studijama prostornog planiranja. Provođenje konzervatorskih smjernica i mjera zaštite otvara se mogućnost utjecanja i kvalitetnijeg pristupa obnovi. Objekti su većinom

107. Mlin u Berberovom buku – Watermill at the Berber's waterfall
Die Mühle in Berberov buk

u privatnom vlasništvu pa je stoga potreban prvenstveno interes vlasnika ili korisnika objekata. Na žalost, rijetki se upuštaju u poslove obnove a razlozi su jasni (izoliranost naselja, siromaštvo i nezainteresiranost stanovništva, napušteni objekti te teško utvrđivanje pravih vlasnika zbog zbrke u zemljišnim knjigama). Osim vlasnika objekata ulogu u obnovi trebaju imati i jedinice lokalne samouprave, koje ponekad ni ne pokazuju velik interes, no nadamo se pozitivnim promjenama ubuduće.

Zanimljivo je da je poznati beogradski putopisac Milan Kovačević u emisiji „Karavan“ iz 1974. godine u kojoj obrađuje Bukovicu i Ravne Kotare zabilježio rad nekih mlinica na ovom području. Tako je te godine razgovarao i kamerom zabilježio rad bučnice na Zrmanji, kod Šupljikovac buka, koje je vlasništvo Todora Urukala, radila je pod vedrim nebom jer se mlin urušio. U tadašnjem Todorovom kazivanju ističe se da se „bučnica i dalje koristi iako je mlin urušen i da se na njoj najviše peru čobanski ogrtači“. Ovaj autor obišao je i mlin na rijeci Karišnici, koji je te godine još radio.

108. Jankovića mlin – Jankovića watermill
Janković-Mühle

A KAD SE SAMELJE...

Samljeveno brašno tovarilo se u džakove (mečeve) u kojima su donjeti pšenica, kukuruz, ječam, zob, raž i “gunilo” se nazan da bi se nahranila, najčešće gladna, usta. Reći ćemo nekoliko riječi o kruvu, puli, cicvari i presnacu.

Kruv ispod peke

Kruv se pekao ispod peke. U bukovačkom kraju ima dosta drva: grabića, raštića (hrasta), jasičića (jasena). Iako je Bukovica, po predanjima dobila ime od drveta bukva, navodno su Mlečani bukvu odnijeli da bi sagradili Veneciju. Evo ukratko kako se pravi kruv ispod peke. (slika 109)

U posudu za mješanje kruva (načve) uspe se brašno i u sredini izdubi. Dodaju se sol i kvasac. U sredinu se sipa topla voda i mješa se drvenom mješajom ili čistim rukama. Kada je brašno umješano ostavi se da odstoji (dokisa) oko 60 minuta na odgovarajućoj temperaturi. Potom se tijesto još jednom rukama premjesi i ponovo ostavi da odstoji oko 30 minuta. Nakon toga se stavi na ognjište. U novije vreme ispod se stavi zagrijani pleh (deblji lim) za pečenje. Poklopi se pekom na koju se nagrpe pripremljeni bukovi žar. Na prethodno zagrijanom ognjištu peče se oko 40 minuta. Sastojci: Integralno pšenično, raženo ili mješano brašno, morska so, kvasac, topla voda.

109. Kruv ispod peke – Bread baked under the bell
Brot unter der gusseisernen Glocke in der Glut gebacken

O puli

Golubićani i Krupljani su, pored koza, puli zahvalni za svoj opstanak. Možda stih: „Palenta je narod održala, zapjevajmo, njojzi hvala“ simbolizuje tu zahvalnost. Pula je često bila u bukovačkim pjesmama simbol opstanka: „Svađale se mješaja i pura, jedna drugu po bronzinu gura“. Veselinović Petar (Pejo Pardija) u svojoj pjesmi kaže:

„Golubiću zavičaju mijo, u tebi se moj bavo rodio U tebi me majka odgojila, odgojila kozijem mlijekom i palentom od kukuruza lijepom...“

Nekad je pula (palenta) bila osnovna hrana, a je i danas je Krupljani i Golubićani ali i Bukovčani u redovno na stolu. Sada više kao specijalitet, a nekada kao osnovna hrana. Većina njih i danas je mješa ili kako se u Bukovici kaže „vari“, jednom u sedam dana.

Kako se vari pula?

Dok je u Golubiću bilo ognjišta, prvo se dobro potpali vatra i nalije se voda u „brunzin“. Brunzin se objesi na verige. U brunzin se zatim sipa kukuruzno brašno. Kažu najbolje je ono od kukuruza „brezovodaca“. Sipale su se dvije oke, ali to zavisi od veličine brunzina. U sredini brunzina „mješajom“ se napravi rupa do dna, da pula ne bi zagorila. Na to se sipa i šaka soli. Kažu da je najbolje da se pula vari na „srednjoj vatri“. Na vatri ostaje oko

110. Cicvara – Cicvara dish
Cicvara (eine Art Maisbrei mit Frischkäse)

111. Presnac – Presnac
Presnac (eine Art Fladen)

sat i po. Vatra se podjaruje, i mašom tronožac i brunzin metne u krilo stisnuvši ga nogama i miješa pulu dok se ne pretvori u tvrdu masu. Iako isti princip za varenje pule važi i kada se kuva na „šparketu“, na plin ili struju, ipak kažu da je najbolja ona sa veriga i brunzina.

Kako se i sa čim jede pula ?

Kad se pula izvadi na „pijat“ začinja se sa kiselim mlijekom, začinjom ili varenikom. Mnogi će se složiti da je pula najbolja sa kiselim kupusom i rebrima ili slaninom. Međutim, ona se odlična i sa ostalim jelima – pečenim mesom, ribom. Neki i danas kažu da je najbolja vruća pula i pečeno jareće meso. Pula se može začiniti i raznim drugim jelima ili jesti kao prilog. Neki kažu da je pula neprevaziđen prilog za zečevinu sa rižom ili drugu divljač koja se ulovi na ovim prostorima.

Poslije pule i kiselog kupusa, najbolje prija vino iz bukare.

Cicvara

U Bukovici se ranije često spremala cicvara, (slika 110) a danas se ona rijetko nalazi na jelovniku.

Kako se sprema cicvara?

U tavi ili, u ranije sličnoj posudi, sipa se do pola vode. Metne se žlica ili dvije masti (to zavisi od veličine tave). Kada se voda i mast ugriju do ključanja sipa se kukuruzno brašno i miješa mješajom. Poslije toga stavlja se basa što više, to bolje. Uglavnom omjer brašna i base treba biti približan. Jelo na kraju treba da bude mekano, a masa sastavljena od brašna i base jedinstvena. Cicvara se, po pravilu, jede sama bez priloga, ali neki vole da je začine.

Presnac

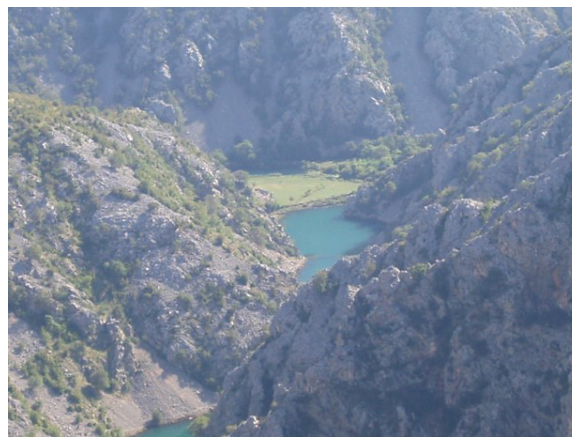
U Bukovici spremanje kolača nije bila navika. Dugo vremena mislilo se samo o preživljavanju tako da o poslasticama nije moglo biti ni govora.

Iako nije bio klasičan kolač mještani Bukovice presnac (slika 111) su spremali kao posebno jelo koje je bilo znak časti ili nekog slavlja, a ponekad i kao dar domaćice ukućanima.

Kako se sprema presnac?

Prvo se napravi „košuljica“, odnosno razvije omotač od tijesta. Košuljica treba da prelazi tepsiju u kojoj se sprema. Kada se košuljica stavi u tepsiju na nju se stavljaju, prethodno zamješani, skorup, basa i malo kukuruzovog brašna. Zatim se košuljica povije po toj masi. Masa treba, u najvećem dijelu, biti pokrivena košuljicom. Potom se „ubiju“ dva – tri jaja i odozgo žlicom namažu po tijestu i dijelu koji tijesto možda nije pokrilo. Peče se pažljivo sve dok tijesto, koje se pretvori u koru, dobro ne požuti.

Sječe se na parčad i tako služi. Jednako je dobar i vruć i hladan. Presnac se često spremao za goste, a svaka domaćica bi se trudila da što bolje uspije.

112. Krnježa, nedirnuta priroda – Krnježa, nature untouched – Krnježa, unberührte Natur

KANJON KRUPE I TURIZAM

Kanjon Krupe se nalazi u sklopu Parka prirode Velebit. Sjeverno od kanjona je planina Velebit. Turističku ponudu upotpunjuje izvor riječice Krnježe (slika 112) sa impresivnim kanjonom dubine oko 300 metara, koji je nekoliko stotina metara od centra Golubića..

Bogat biljni i životinjski svijet i impresivne slike, jednog od najljepših kanjona u Evropi, su osnovne karakteristike područja kanjona Krupe.

U neposrednoj blizini je i manastir Krupa iz 1317. godine. Kanjon Zrmanje se nastavlja na kanjon rijeke Krupe. U susjednom selu Muškovci su slapovi Zrmanje. Iz Golubića i Krupe se može brzo stići i do mora, za oko 40 minuta vožnje, a nisu daleko ni manastir Krka i slapovi Krke. Do Zadra se stiže za sat vremena vožnje, a do Plitvičkih jezera potrebno je nešto duže.

U Krupi i Golubiću je tradicija gajenje koza, i možda najkvalitetnije jareće meso tu se može kupiti. U ova dva mjesta se mogu naći i koziji sir, basa, kozije kiselo mlijeko i varenika (mlijeko).

Neki mještani bave se pčelarstvom. Kod njih se može kupiti pravi domaći med od vrieska i drugog cvijeća kojim je bogat ovaj podvelebitski kraj. Brojni pčelari iz Hrvatske na ovo područje dovoze i svoje pčele radi ispaše u ljetnjom periodu.

Najbliži hotelski smještaji bio je u Obrovcu (Hotel „Kanjon Zrmanje“) ali on ne radi već nekoliko godina. Ali, zato postoji više ugostiteljskih objekata pa je ponuda Obrovca sasvim dobra. (slika 113) Također, u centru Golubića ima kuća za odmor “Kanjon” sa šest kreveta. Tu se poslužuje i domaća hrana. U blizini, na oko 500 metara prema rijeci Krupi je još jedan ugostiteljski objekat s domaćom hranom. S obzirom na interesovanje turista, očekuje se da će Golubić ali i Krupa uskoro povećati broj ležaja i ugostiteljskih sadržaja. (slika 114) Treba reći da i na

113. Obrovac – Obrovac – Obrovac

114. Putokaz za Kudin most – A signpost showing Kude's bridge – Wegweiser zur Brücke Kudin most

određena je i biciklistička ruta, koja kanjon Krupe ima kao ključnu destinaciju. Sigurno je da bi Park prirode mogao da povede računa i o zaštiti i turističkoj valorizaciji mlinova na Krupi.

Obilazak rijeke Krupe – za planinare i izletnike)

(Pješačenje kanjonom Krupe, do Manastira, Krnjeze ...)

Planinari, naročito oni iz PD „Pliva“ Zagreb česti su gosti u kanjonima Krupe, Krnjeze i Zrmanje. Oni su i markirali staze u kanjonu Krupe, kojima je opet glavno odredište kanjon Krupe. Prema njihovim podacima markirano

slapovima Zrmanje, u Muškovcima postoji više ugostiteljskih objekata i restorana. U Zatonu Obrovačkom je dobro opremljen restoran sa kvalitetnom domaćom kuhinjom.

U Obrovcu je i veći broj prodajnih objekata, kao i zelena pijaca, a odatle se organizuju izleti brodićem kroz kanjon Zrmanje. U Turističkoj zajednici općine Obrovac mogu se dobiti dodatne informacije o turističkoj ponudi. U gradu je i stalna postavka Zavičajnog muzeja. Obrovac je i centar rafting tura na Zrmanji.

Golubić je i centar planinarskih ruta za pješačenje kroz kanjon Krupe.

Kanjon Krupe i mlinovi – dio Parka prirode Velebit

Javna ustanova Park prirode Velebit osnovana je 1998. godine. Zadatak ustanove je očuvanje, zaštita i promocija prirodnih i kulturnih vrijednosti planine Velebit. “Zaštita prirode i biološke raznolikosti znači i poticanje aktivnosti koje omogućavaju zadržavanje čovjeka na ovom prostoru budući da bez njega očuvanje vrijednosti ne bi bilo moguće”, piše u flajeru Parka prirode Velebit.

Sjedište ustanove je u Gospiću, dok je sjedište Ureda za južni Velebit u Obrovcu. Svakako bi saradnja sa Parkom prirode, ukoliko postoji obostrana volja, mogla pomoći bržem razvoju ovog kraja, baš kakvi su i zadaci ustanove. Području rijeka Krupe i Krnjeze posvećuje se posebna pažnja u svim planskim dokumentima, a čak se govori i o posebnom značaju i potrebi da se ona sačuvaju, ali i da se turistički aktiviraju. U organizaciji Parka prirode Velebit na području Južnog Velebita

je 80% kanjona Krupe. Preostali – manji dio, koji nije tako atraktivan, obuhvata nepristupačan teren ispresijecan koritima kratkih pritoka koje su u vlažnim razdobljima godine bogate vodom. U vodiču, o tome, Boris Bjedov – koji potiče iz Bukovice, piše:

„Markirane staze kreću s tri kraja: od Manastira, od bivše škole i iz Golubića (Ravni Golubić, p.a J.V.). Tko želi obići cijelu markiranu stazu potrebno mu je oko 5 sati hodanja uz savladavanje visinske razlike od oko 400 metara. Predlažemo polazak iz sela Golubić do kojeg ćete doći makadamskim putem (u međuvremenu asfaltirano p.a. J.V.) oko 1 km od asfaltirane ceste na križanju udaljenom oko 4,5 km nakon skretanja s prometnice Obrovac-Gračac. Markacija vas vodi prema kamenitoj visoravni Ravni Golubić, a zatim spušta preko grebena zvanog Vratolom, do Sastavaka – ušća Krupe u Zrmanju. Usput pogleda mami niz Krupinih vodopada podno Babinog Grada i Visoki buk na Zrmanji, odmah nakon što se obogati vodom Krupe. Staza dalje vodi uz Krupu uzvodno. Negdje oko polovice staze nalazi se Kudin most, jedino mjesto gdje možete preći na drugu stranu rijeke. Neposredno pred mostom staza se diže na rub kanjona od kuda se pruža prekrasan pogled na pojedine dionice kanjona Krupe, na pitomu dolinu zarobljenu kanjonom ljutog krša. Razlog za penjanje tih, oko 150 visinskih metara, nisu samo lijepi pogledi već i stijena koja se okomito obrušava u rijeku. Ogrlice, slične onima iznad Roškog slapa na Krki, privući će vašu pažnju prilikom spuštanja do Kudinog mosta.

... Do Kudinog mosta trebalo vam je gotovo tri sata. Ako ste umorni, ovdje put možete skratiti i nastaviti nekom drugom prilikom. Do asfalta imate oko 45 minuta ili upola manje ukoliko ste organizovali prijevoz osobnim automobilom, i lošim makadamom od škole do osamljene kuće Veselinovića na samoj ivici kanjona. (U međuvremenu je ovaj makadam postao asfaltni put p.a.J.V.).

Oni koji nastavljaju put penju se istom stazom na rub kanjona i skreću istočno od suhozida oko kuće pa kroz pitomi gaj Garovače (Garevice; radi se o prolazu kroz privatni posjed, p.a.J.V.) do ruba kanjona Krnjeze. Dalje staza serpentinama vodi na sastavke Krupe i Krnjeze. Riječica Krnjeza duga manje od 1 km ima zadivljujući kanjon visok oko 300 m i tako strm da je nemoguće nastaviti put uz rijeku. Tu se od vas očekuje malo vještine prelazaka preko velikih kamenih gromada nekad davno obrušenih u rijeku, a danas skrivenih u vrbicama. Pažljivo sa kamena na kamen uz pomoć vrba i ubrzo ste na drugoj strani Krnjeze. Ako to ne ide, ostaje vam da se izujete i zagazite u hladnu vodu Krnjeze samo nekoliko stotina metara nakon izvora, neposredno ispred ušća u Krupu. Nakon “forsiranja” Krnjeze do Manastira stazom uz Krupu preostalo vam je nešto više od jednog sata.

Znatiželjnici mogu pokušati proći istočnom obalom Krnjeze do špilje na njenom izvoru. Staza nije uređena niti markirana i traži malo vještine penjanja u stijeni...”

Bez većih napora može se prošetati od manastira do ušća Krnjeze (1sat 15 min) i nazad. Isto tako za doživjeti Krupu nekima će biti dovoljno od bivše škole, asfaltnom cestom, doći do osamljene kuće Veselinovića na ivici kanjona, i za 20 minuta spustiti se do Kudinog mosta. Ako ste u prolazu tim krajem asfaltnom cestom svakako se barem na trenutak zaustavite na Krnjeskoj Glavici (oko 2 km od Manastira prema Velebitu) nećete žaliti. Pod Vašim nogama je okomiti kanjon dubok oko 300 m i pogled na Krnjezu od izvora do ušća u Krupu. Rijeka Krupa obiluje brojnim kaskadama, brzacima, plicicama, mirnim pomalo ujezerenim dionicama, napuštenim mlinicama, Sigurno će vašem oku goditi bistra vođa i zelenilo oko nje kao i oštri kontrast okolnih golih litica, a vašem uhu stalni žubor vode, pjev brojnih ptica i kreketaanje žaba. Onome tko voli starine predlažemo da u dogovoru sa svećenikom razgleda Manastir Krupu s crkvom, zadužbinu kralja Milutina iz XIV stoljeća. U prostorijama ma-

nastira u pripremi je izložba stalnog postava zbirke manastirskih umjetnina.”

Ovom vodiču moglo bi se dodati da je za one koji žele kratak izlet od dva do tri sata ili dnevni provod uz kanjon Krupe preporučljivija staza do koje se dolazi od zgrade škole u centru Golubića, cestom prema kanjonu. Iznad kanjona se stiže asfaltnim putem, za par minuta, do osamljene kuće iznad kanjona. Odatle ste solidnom stazom za 20 minuta već pored rijeke i Kudina mosta i jednog od najljepših dijelova kanjona, slapova Deveterac i bukom ispod mosta. Tu je i mlin kod Kudina mosta. Kod škole u Golubiću ima i kuća za odmor "Kanjon", koja pruža usluge smještaja, a po narudžbi i domaće ishrane. Tu možete dobiti i uputstvo za kampovanje pored rijeke, jer oni imaju svoje uređene parcele u predivnom dijelu, uz sastavke Krupe i Krnjeze.

Uređena staza do Kudina mosta

Krajem avgusta 2010. godine sredstvima grada Obrovca popravljena je i urađena kvalitetnija staza do Kudina mosta i mlina kod Kudina mosta. I stanovnicima Golubića i turistima ovim je olakšano pješaćenje do Kudina mosta i rijeke Krupe. Ipak, staza bi morala češće da se održava.

Vidikovac i informativni panoi

Početakom 2008. sredstvima Parka prirode Velebit izgrađen je vidikovac na Krnjeskoj glavici. (slika 115) Ozidan je potporni zid, podignut zid za bezbjednije razgledanje, a od kamena i drveta napravljena je veća klupa za odmor. Sredstvima Grada Obrovca, na suprotnoj strani ceste, napravljen je parking za automobile i autobuse i postavljen kontejner za odlaganje smeća. Može se reći da takva investicija predstavlja veliki korak u uređenju turističkih destinacija kanjona Krupe.

Izgradjeni vidikovac sada predstavlja pravo mjesto za razgledanje veličanstvenog kanjona Krnjeze. Kada znamo da je negdje ispod tog vidikovca na izvoru Krnjeze jezero sa dubinom preko 100 metara, onda se svaki posjetioc mora osjećati da je došao na pravo mjesto. Svakako da je i zalaganje MO Golubić doprinijelo da vidikovac bude izgrađen, kao i prikladan parking. Mještani Golubića vidikovac su dodatno uredili u proljeće 2017. godine.

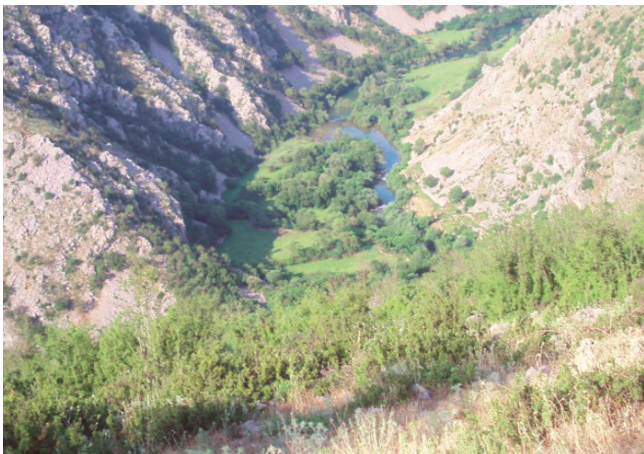
Park prirode Velebiti obilježio je informativno-turističkim panoima 2008. i 2009. godine, sa drvenim postoljem stazu od Nuska do Kudina mosta. (slika 116) Postavljeno je ukupno šest takvih panoa, na kojima su informacije o kanjonu i Kudinom mostu. Danas su table zbog djelovanja vremenskih uslova ili oštećenja od koza u lošem stanju.

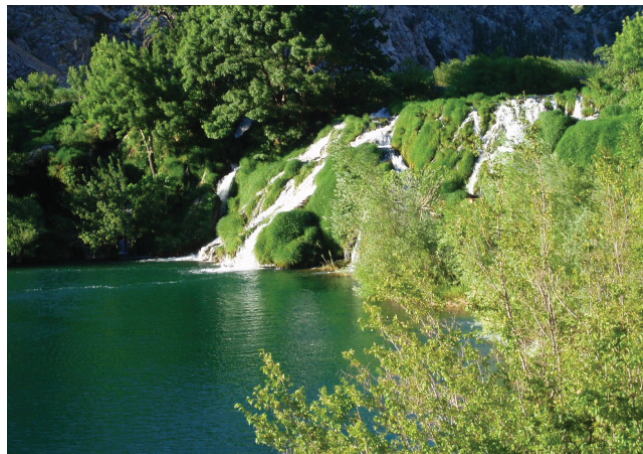
115. Vidikovac iznad kanjona Krnjeze – A viewpoint above Krnjeza canyon – Aussichtspunkt oberhalb des Krnjeza-Canyons

116. Jedan od postavljenih turističkih panoa – One of the tourist bulletins – Eine der für Touristen aufgestellten Informationstafeln

117. Kanjon Krupe – pogled sa Nuska – The canyon of the Krupa – a view from Nusak
Canyon der Krupa – Blick vom Nusak

118. Buk ispod Kudina mosta – A waterfall below Kude's bridge – Wasserfall unterhalb von Kudin most

119. Panelin buk – Panela's waterfall – Wasserfall von Panela

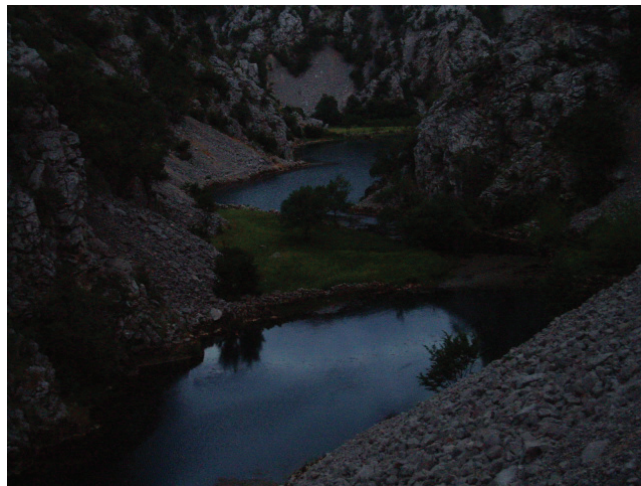
120. Očaravajuće – Fascinating – Bezaubernd

Kanjon Krupe

Kanjon Krupe najvećim dijelom prolazi kroz Golubić. Počev od manastira Krupe, proteže se sve do ušća Krupe u Zrmanju. Voda je bistra, čista i pitka. Najbolji pristup kanjonu je iz centra Golubića. Od škole se ide do zaseoka Kudića i nastavlja se do osamljene kuće nad samim kanjonom – ovaj dio Golubićani zovu Nusak. (slika

121. Predvečerje u Brini – Evening at Brina
Abenddämmerung in der Brina

122. Predvečerje u Brini – Evening at Brina
Abenddämmerung in der Brina

117) Odavde se pruža divan pogled na kanjon. Od škole do Nuska može se stići kolima, mada cesta od Kudića ili iznad samog kanjona. Za one željne pješaćenja predlažemo da ovaj put dužine oko kilometar ipak pređu pješke. Do same rijeke Krupe stiže se za još dvadesetak minuta pješaćenja solidnom stazom do Kudina mosta.

Uz put se pružaju predivni prizori kanjona, rijeke, slapova i Kudina mosta. Što ste bliže rijeci svaki novi prizor lijepši je od prethodnog. (slika 118 – 120)

Kudin most je je građevina o čijoj izgradnji je sačuvana legenda. Most je atrakcija, satkan od 13 lukova vješto složenih od tesane sedre. U svakom slučaju, riječ je o jedinom prelazu preko Krupe u tom dijelu rijeke. Sa golu-bičke strane mosta je i stara vodenica. Sjeverno od mosta su slapovi u nizu koji pružaju predivan doživljaj. Petstotinjak metara sjevernije spajaju se riječica Krnjeza i Krupa. Oni željni pješaćenja dalje mogu nastaviti uzvodno prema manastiru Krupa. Treba im oko sat hoda. Usput će vidjeti Radov buk.

Ukoliko želite da se uputite nizvodno, preći ćete most i desno nastaviti preko Panelina buka i Sedara prema Babinu gradu, Dragičevića buku i sastavcima Krupe i Zrmanje. Kada se pređe Kudin most, desno ispod slapa, dvadesetak metara niže, postoji izvor.

Duž cijelog puta pruža se bezbroj predivnih prizora čiste i netaknute prirode. (slika 121, i 122) Kanjon i rijeka pružaju čudan mir ali i strahopoštovanje prema prirodi. Ovaj kanjon mještani zovu Brina, a i on je pun legendi.

U kanjonu Krupe postoje brojne veće i manje pećine. Pod zaseokom Nusak nalazi se Velika pećina. Prema ušću u Zrmanju, ispod ograda Doljani, nalazi se Doljanska pećina. Jedna „pećica“ (manja pećina) nalazi se i ispod Garevice. Ona se naprosto naziva Pećica pod Garevicom. Više pećina ima i u kanjonu Krupe prema manastiru Krupa, sa žegarske strane Brine ali i u kanjonu Zrmanje prema Obrovcu. Ovdje smo pomenuli samo neke

koje pripadaju kanjonu. Pećine su kroz vijekove imale razne namjene. U njim krili hajduci, čobani sklanjali od nevremena, blago za vrijeme velikih vrućina, „pravile“ vatre i peklo ili kuvalo (često ukradeno) blago, skrivali zaljubljeni, i tako redom. U jednoj od njih, onoj na Sedrama, bio je mlin.

Krnjeza

Golubićani se najviše ponose riječicom Krnjezom. Osnovni razlog je što je to „čisto“ golubićka riječica, koja se uliva u Krupu, a dalje nastavljaju, zajedno, kanjonom. Drugo, Krnjeza je simbol moći. To može da razumije samo oni koji dođu na vrh Krnjeske glavice, uz samu cestu Golubić – Krupa i baci pogled na grandiozan kanjon sa modrim Jezercom. Pogled doseže sve do ušća u Krupu. Za ljetnih dana, Krnjeza se poslije izvora „sakrije“ i nastavlja da teče kroz litice, ali se nedugo zatim pojavljuje, u predivnom obliku, kao jezerce smješteno pri dnu litica kanjona. Na mjestima litice su veoma strme i na njima se gnjezde veoma rijetke vrste orlova, tako da i oni daju posebno obilježje netaknutoj prirodi. (slike 123 – 126)

Do same riječice, koja je duga oko jedan kilometar najlakše se dolazi od ograde zvana Garevica ili od ograde Torine, jer postoje kakve – takve staze. Uz riječicu su i zelene oaze, koje mještani nazivaju Palučci. Nekada su na njima sađeni kukuruz i pšenica.

Kanjon je visok oko 300 metara. U samom kanjonu ima nekoliko pećina. Najpoznatija je Vodena pećina, u kojoj Krnjeza izvire. Ova pećina je lakše pristupačna kod nižeg vodostaja Krnjeze. U samoj pećini nalazi se prekrasno jezerce. Na zapadnoj strani Krnjeze su Travne pećine, oko kojih ima trave za ispašu, pa su tako dobile i ime. Na istoj strani je i Vulića pećica, koja se nalazi gotovo u pola kanjona Krnjeze. Pećicama mještani nazivaju manje pećine. U istočnom dijelu kanjona, prema zaseoku Dolovi, najpoznatija je Bundalova pećina.

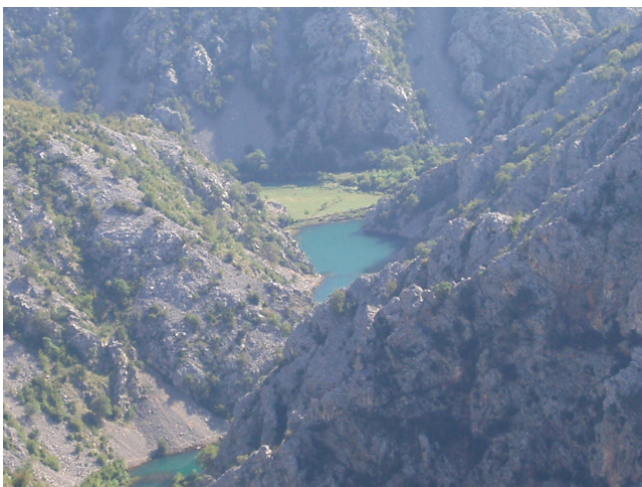
Za one hrabrije, željne izazova, Krnjeza je pravi raj. Preporučujemo da od mještana traže uputstva kako da se najlakše spuste do rijeke, jer spuštanje nasumce ili penjanje, može da bude naporno, a uz to i veoma rizično.

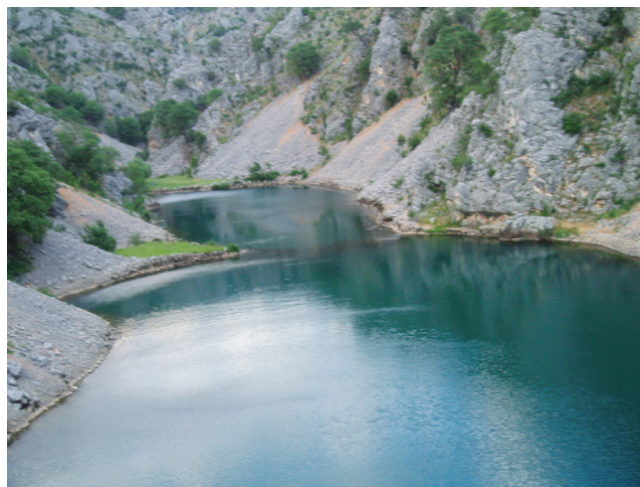
123. Krnjeza – Krnjeza – Krnjeza

124. Krnjeza – Krnjeza – Krnjeza

125. Krnjeza – izvor za divljenje – Krnjeza – inspiration for fascination – Krnjeza – Quelle der Bewunderung

126. Od Suvoje do Krnjeze postoji veza? – Is there a link between Suvoja and Krnjeza?
Gibt es eine Verbindung zwischen Suvoja und Krnjeza?

Špilje i pećine

Izvor Krnjeze – podzemni raj i lijepota

U poglavlju u kojem je bilo riječi o kanjonu Krupe i Krnjezi naveli smo brojne, manje i veće pećine i špilje. Ovdje ćemo nešto reći o najznačajnijim, koje su istražene od 2006. do 2010. godine. Jedna od, možda, najdragocijenijih vrijednosti Golubića su špilje i pećine, kojih ima „na pretek“. Zahvaljujući brojnim istraživačkim ekspedicijama poslije 2006, neke od njih su i istražene. Naravno ne u cijelosti, jer je po svemu sudeći riječ o pravom carstvu špilja i njihovih podzemnih puteva koje se nalaze i ispod Golubića i u podnožju Velebita.

Najznačajnije otkriće, iz 2008. u ekspediciji „Zrmanja buk“, koja je istraživala špilje Zrmanje i njenih pritoka jeste da je dubina Krnjeze kod njenog izviranja –fantastičnih 106 metara. Teško da je bilo tko od nas, ko je imao prilike da stoji na Krnjeskoj glavici i gleda kanjon Krnjeze mogao i pomisliti da je rijeka na svom izvoru duboka preko 100 metara. Špilja iz koje izvire Krnjeza dugačka je oko 40 metara. Ljeti, kada Krnjeza gotovo presuši, njena dubina kod izvora je 98 metara. Jezero je uvučeno u špilju i postavljeno je na osam metara od tačke preliva. Jezero na izvoru Krnjeze, dakle, niže je od toka Krnjeze za osam metara. Kada vode naiđu i jezero se podigne ono se prelijeva u kanjon Krnjeze. Kada je nizak dotok vode u pećinu jezero se „drži“ svojom dubinom, 98 metara. To praktično znači da i kod najvećih suša u jezeru na izvoru Krnjeze voda je duboka cijelih 98, dakle bezmalo 100 metara. O ronjenju na izvoru Krnjeze ekspedicija na čelu sa dipl.ing. Tihomirom Kovačevićem – Tihim iz Speleološkog društva „Dinaridi“ je snimila i film „Krnjeza – jedan od ulaza u Velebit“.

Prema podacima Speleološkog društva „Dinaridi“, izvor Krnjeze je prvi u hidrološkom sastavu Zrmanje dubine preko 100 metara, a šesti takav u Hrvatskoj. Međunarodna speleološka ekspedicija u okviru akcije „Zrmanja

buk 08“ na istraživanju izvora Krnjeze trajala je od 25. 07. do 01. 08. te godine. Pored Speleološkog društva „Dinaridi“ u istraživanju su se uključili i speleolozi iz Mađarske, (SZKBE iz Segeda). Ljudi koji su istraživali i ronili na izvoru Krnjeze ponavljaju samo jedno: „Ovo ronjenje je vrh svih vrhova u speleoronjenju“. Tih nekoliko riječi samo pokazuje da se izgled podvodnog svijeta na izvoru Krnjeze riječima i ne može opisati. Dakle biser koji se krije oko 300 metara ispod Krnjeske glavice, na izvoru Krnjeze je podzemni, ali i nevidljivi svijet ljepote Golubića. I to je možda dio tajne o neobičnoj vezi Golubićana i njihovog mjesta. Bilo koji putnik koji projuri automobilom kroz mjesto vidi samo krš. Ali, samo nekoliko stotina metara dalje i prema kanjonu Krupe, kao i kanjonu Krnjeze, pa prema manastiru Krupa ili pak prema Velebitu, ne zna da je tu netaknuta priroda. Ona ni istraživanjem izvora Krnjeze nije do kraja otkrivena. To je, možda, početak, takvog istraživanja.

Vjerojatno vas interesuje i koliko je vremena potrebno za ronjenje te dubine na izvoru Krnjeze. Vrijeme urona za najveću dubinu je 191 minut, dakle preko tri sata. Speleolozi Tomislav Flajpan i Alen Milošević snimali su podvodni dio do dubine od 46 metara.

U jezeru ili sifonu na izvoru ima više kanala. Tako se na dubini od 15 m odvaja kanal dužine 50 metara. Pronađen je i kanal i od 150 metara.

Po zapažanju člana ronilačke ekipe Luigi Casati-a „postojala je mogućnost prolaska sifona, ali zbog izuzetno slabe vidljivosti dalji nastavak istraživanja nije bio moguć“. To bi značilo da dno izvora Krnjeze nije do kraja istraženo i nije isključeno da postoje i prolazi koji bi pokazali i veću dubinu ovog izvora. Kada pročitate sljedeći tekst o izvoru Suvoje, kod Manastirskih luku, shvatit ćete da je podzemni dio Golubića, više nego interesantan. Dakle, postoji mogućnost da su ova dva izvora na neki način, podzemnim kanalima, spojeni.

Speleolozi su po završetku istraživanja samog izvora Krnjeze ronili i u „jezercu“ nadomak sastavaka sa Krupom. Ronili su 13 m duboko u prvom dijelu, te 12 m u drugom dijelu jezera. Ronjenje je trajalo 45 minuta. Prema kazivanju ronioca vidljivost je bila slaba, a dno jezera prekriven je debelim slojem mulja.

Napomenimo da je kota poniranja u Gračačkom polju oko 550 metara nadmorske visine, a da su izvori poput Krnjeze na nadmorskoj visini od oko 50 metara. Zanimljivo je i da u Velebitu postoje kanali i iznad 550 metara nadmorske visine, čak i na visini od 750 metara, pa bi se moglo postaviti pitanje na koji način su nastali. Odgovor, za nas laike, dat je u činjenici da se kroz vjekove Gračačko polje slijegalo u odnosu na Velebit, pa su i neki djelovi kanala osltali na višem nivou.

Bazni logor ekspedicije bio je u Žegar, na obali Zrmanje pored mlina, domaćin, sponzor i pokrovitelj bio je Rafting centar „Riva“ iz Obrovca. Vođa istraživanja je bio Tihomir Kovačević – Tihi, vođa istraživanja i snimanja Alan Kovačević, a vođa mađarskog dijela tima Tamas Tarnay, predsjednik društva.

Suvaja – sestra Krnjeze?

Druga špilja geografski pripada mjestu Krupa. Reč je o špilji na izvoru Suvaje iznad Manastirskih luku, prema sjeverozapadu, praktično u podnožju golubićskih Biljega.

U opisu dolaska na ovu destinaciju speleolozi ekspedicije „Zrmanja SUZA 2006“ kažu da čim su ušli u otvor Suvaje (Kusa 2) da su osjetili da „je prostor znatnih dimenzija i dobro se osjetilo strujanje zraka“. Ekspediciju su činili Alen Kovačević, vođa, te članovi Tihomir Zubović – Tihač, Damir Pavelić, Darko Višek, Robi Zubak i Gordan Polić. Kasnije su se ovoj ekipi priključili i drugi istraživači. U opisu ulaska u špilju kaže se da „se ulaz

nalazi na sjeverozapodnom obodu Manastirskih luk na rijeci krupil Ulazi se na donji ulaz, koji je manji i ima nekoliko suženja gdje se mora provući. Naknadno je otkriven drugi, gornji ulaz. Taj je slabije pristupačan izvana, ali je puno lakši za kretanje i transport u unutrašnjosti.

Špilja je snimana i naredne 2007. godine i ustanovljena je njena ukupna dužina – fantastičnih 3058 metara. Dakle preko tri kilometra špilje. Ono što je možda najzanimljivije jeste da ona vodi u pravcu Krnjeze. To bi značilo da ona podzemno ide u pravcu Čičevca i Dolova, prema izvoru Krnjeze. Špilja završava s dva sifona; oba su velika i postoji velika mogućnost ronjenja. Iako je prilikom prvog istraživanja 2006. godine u špilji bilo relativno malo vode naredne godine špilja je bila puna vode „a ono malo jezercica postalo je veliko jezero kroz koje se pri prolazu moralo plivati“. Zbog toga špilja nije do kraja istažena, a nas naravno interesira i podatak da li je možda kraj špilje na Suvaji možda i početak špilje na Krnjezi ili su one u nekoj vezi, koju možda nije moguće do kraja istražiti. Svakako istraživači potvrđuju da se kanali Suvaje pružaju prema izvoru Krnjeze.

Na obrovačkom području značajna je i Čudina spilja u Muškovcima. Istraženo je preko kilometar špilje i neosporno je da se radi vrlo kompliciranom speleološkom objektu u kojemu ima monogo sifona, spiljskih nakupina, spiljskih jezera, itd. Speleolozi kažu da je riječ i o vrlo opasnoj spilji i da njeno istraživanje traži vrhunsku obuku. Vrijedna pažnje je špilja Golubnjača u Komazecima, Žegar, a uskoro se očekuje i njeno turističko iskorištavanje.

Ostaci starih građevina

U okolini kanjona Krupe ima više ostataka građevina za koje se sa sigurnošću ne može tvrditi kada su nastale.

Grumile ili grumilice – kamene gromile od kojih se najbolje može vidjeti ona povrh bunara Kudića u Golubiću. (slika 127) Grumilice su od kamenja srednje veličine i nalaze se na području koje nije okruženo livadama ili ravnicom, da bi se moglo pretpostaviti da je grumila nastala poslije krčenja kamena. Zanimljivo je da je ispod

127. Grumile ili grumilice – Large or small grumilas
Haufen oder Häufchen

128. Grčka lokva – Grčka lokva
Grčka lokva

129. Babin grad – Babin grad – Babin grad

130. Kudin most – Kudeš bridge – Kudin most

jedne takve grumile prilikom izgradnje škole, kada je uklonjena, otkriven grob sa ravnim kamenim pločama sa strane i ljudskim kostima u grobu.

Grčka lokva (slika 128) je iskopana površina zemlje sa vodom u podnožju od Gradine prema Ravnog Golubiću. Lokva i danas služi za napajanje stoke, dok je zidani bunar pored nje nekad služio za snabdijevanje okolnih zaselaka vodom. Lokvu i bunar, po samom nazivu bi se moglo zaključiti, pravili su Grci, odnosno pravoslavno stanovništvo koje je tu živjelo.

Babin grad se nalazi u kanjonu ispod Ravnog Golubića, uz samu rijeku, u blizini ušća Krupe u Zrmanju. Na kamenoj litici je tvrđava, koja je umnogome urušena. (slika 129) Golubićani je nazivaju Babin grad, a po predanjima gradio je neki nesretni Turčin zbog žalosti poslije smrti svoje žene koja je bila sa Ravnog Golubića. Po legendi tu je tugovao. Od tuge je umro, a od tada u tvrđavi nitko nije živio. Tvrđava je, svakako, dokaz prisustva Turaka na ovom području od dvadesetih godina XVI do sredine XVII vijeka, kada je ovo utvrđenje vjerojatno i nastalo.

Visina litice na kojoj se Babin grad nalazi je oko 70 metara. Širina zidina je od 7 do 10 metara, dok je visina 2-3 metra. Zidine se nalaze u gornjem delu litice. Litica je veoma okomita i može joj se prići samo sa sjevera, odnosno sa Ravnog Golubića. I gradnja i pristup “gradu” bio je moguć samo sa te strane. Iz ostataka građevine prije bi se reklo da je riječ o ograđenom dijelu kuka, odnosno stijene, nego o kuli kakve su u to vrijeme Turci zidali.

Gradina je uzvišenje iznad sadašnjeg centra Golubića prema Ravnog Golubiću, na kome se nalaze ostaci starog naselja. Iako nije sporno da je tu postojalo i naselje novijeg tipa, koje je opustjelo tek pred Drugi svjetski rat, zidine i ostaci nekih materijala govore da je ovdje bilo naselje iz ranijeg perioda. Pretpostavljamo da nije slučajno što se u neposrednoj blizini nalazi Grčka lokva, sa koje su se mogli snabdijevali vodom.

Zidine – Kroz Golubić od Muškovaca, preko Ravnog Golubića, više Kudića bunara, Torina prema Brini prostiru se zidine širine i visine oko 1,5 metara. Zid je u Golubiću dug više od pet kilometara. Široki suhozid predstavljao je neku granicu, bilo između dviju država ili je omeđivao određeni posjed. Zid se nastavlja i sa žegarske strane Brine.

Kudin most – premošćava rijeku u kanjonu Krupe. Most je sastavljen od 13 polukružnih lukova, koji su izrađeni od tesane sedre. (slika 130) Sagradili su ga mještani zaseoka Kudići. Po pretpostavkama sagrađen je sredinom XIX vijeka, a o njegovoj izgradnji ostala je legenda.

Koze i kanjoj Krupe

Kanjon Krupe bez bukovačkog težaka, velebitskog gorštačkog stasa ali i bez koza nije moguće zamisliti. Rekli bismo da su oni kanjon ili Brinu, kako se najčešće naziva dijelili vijekovima verući se uz njene litice. Na dnu kanjona bila je voda, ali i oranice i livade. Na strminama kanjona su najsočnije trave, koje su u svako doba godine mogle da posluže kozama za ispašu, a koze su bile jedino u čega su ljudi iz tih krajeva mogli da se uzdaju, prvenstveno da će se od njih prehraniti. (slika 131)

Ako se za mnoge krajeve na našoj planeti može reći da su dar ovog ili onog boga, vladara, rijeke za ovaj kraj Bukovice se sasvim sigurno može reći da je dar koze. Gradski oci Obrovca su to prepoznali i na zastavi ovog grada se vijori bukovački jarac.

Neko je davno rekao da je koza sirotinjska krava. Do devedesetih godina XX stoljeća u ova dva sela bilo je više od 10.000 koza. Sada je njihov broj smanjen na oko 2.000.

Vučari po Momi Kaporu

Gdje su koze tu su i vukovi. Vukova, zakletih neprijatelja koza, je sve više, a koza i jaradi sve manje. Poznati pisac Momo Kapor boravio je u Bukovici devedesetih godina prošlog vijeka. U knjizi pripovjedaka „Smrt ne boli napisao je kratku priču o vučarima koje je sreo u Golubiću. Evo priče:

Vučari

Nasred sela Golubića iznad Obrovca, na potpuno pustom drumu, grupa Bukovčana iz Žegara peva oko mrtvog vuka. Na glavama im crvene kape s dugim kićankama, zavratae, u rukama bocuni crnog vina.

Vučica je nabijena na kolac i okićena. Čeljust joj je razjapljena, puna opasnih oštrih zuba i usirene krvi. Oči iskolačene. Zaklala je petnaest ovaca u toru Tole iz Žegara.

131. Jarad stigla iz paše – Kids are back home from grazing
Die Zicklein kommen von der Weide

Vučari obilaze Bukovicu i pevaju ispred kuće. Njihovi glasovi lome se o planinske litice. Oni slave pobjedu nad zlom jednog dvanaestogodišnjeg dečaka, Gorana, koji je ubio vučicu sa razdaljine od pedeset metara automatskom puškom. Bled, ozbiljan i uzdržan, poput kakvog mladog vlastelina s Velaskezovih platna, dečak prima hvalospeve utkane u tu vučiju himnu. Narod im daje koliko ko može. Daruju ih vinom, režnjem pancete, okruglim sirom iz ulja, duvanom ili cigarama. Kitimo novcem vukove načuljene uši. Kada se kolac podigne na ramena, vučica kao da se propinje ka oblacima.

LITERATURA

Korišćena literatura:

- Ardalić Vladimir, Bukovica, Narodni život i običaji, JAZU, Zbornik za narodni život i običaje 4, Zagreb
Bačko Aleksandar i Kubat Veljko, Krupa i Golubić u Dalmaciji, Beograd, 2010.
- Dimitrijević Mira Kolar, Wagner Elizabeta, Vodenice u Hrvatskoj (18. – 20. stoljeće) kao primjer odnosa između
ljudi i rijeka/potoka, Ekonomska i ekohistorija, 83, Zagreb, 2007.
- Đinđić Filip, Djelatnost konzervatorskog odjela u Zadru na istraživanju i zaštiti tradicijskog graditeljskog naslje-
đa, Osvrt na istraživanje 2004. i 2005. godine, Zadar, 2005.
- Graovac Vera, Martin Glamuzin, Savremena dinamika i strukture stanovništva bivše općine Obrovac, Zadar,
2002.
- Kapor Momo, Smrt ne boli, Beograd, 1997.
- Kašić dr Dušan, Skovran Anika, Manastir Uspenja bogorodice – Krupa, Šibenik, 1983.
- Kovačević Milan, emisije Karavan, Televizija Beograd, tri emisije sa temom Bukovica i Ravni kotari, 1974.
- Matavulj Simo, Pripovetka, Prosveta, Beograd, 1954.
- Novo omeđavanje parohija u Dalmaciji, Dalmatinski sinod, Zadar, 19.12.1808.
- Veselinović P. Janko, Golubić, Obrovački, kroz vijekove i danas, Novi Sad, 2011.
- Orlović Snježana, Manastir Krupa, Šibenik, 2008.
- Spaho Dž. Fehim i Aličić S. Ahmed, a priredila Zlatar Behija, „Opširni popis Kliškog sandžaka 1550. godine“,
Sarajevo, 2007.
- Zelić Gerasim, Žitije Gerasima Zelića, sveskaprva, Srpska književna zadruga, 36, Beograd 1897.
- Veselinović Petar – Pejo Pardija, Golubiću, zavičaju mijo, KriMel, Golubić, 2003.

Usmeni informatori – kazivači:

- Veselinović Đuro, Đuro Pardija, Golubić, kazivač
Veselinović Milan, Mićina, Golubić, kazivač
Ljubičić Vinko, mlinar, Golubić, kazivač

132. Veselinović Đuro (Đuro Pardija)
Đuro Veselinović (Đuro Pardija)

133. Veselinović Milan (Mićina)
Milan Veselinović (Mićina)

134. Ljubičić Vinko (mlinar) – Ljubičić
Vinko (miller) – Vinko Ljubičić
(Müller)

Podaci sa internet prezentacija:

Kovačević Milan , emisije „Karavan“, Televizija Beograd, tri emisije sa temom Bukovica i Ravni kotari, 1974.
(lična zbirka)

<http://www.cro-eu.com/forum/index.php?topic=2824.0>

http://www.crorivers.com/popis-rijeka_zrmanja_6_8.php

<http://www.dalmatia.hr/discover/hr/kulturni-turizam/putevima-dalmatinskih-mlinica>

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=69695>

<http://www.golubickodknina.com/mlinovi.htm>

<https://www.hpdpliva.hr/izleti/2015/krupa.php>

<http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/split/clanak/id/193781/po-domace-brasno-na-rijeku-zrnovnicu>

<http://www.zupa-miljevci.com/index.php?option=comcontent&view=article&id=36&Itemid=30>

<http://www.24sata.hr/news/mlinovi-su-bili-skrovista-a-oko-njih-su-se-skupljale-vjestice-400964>

<http://www.modrus-eko.com/apps/blog/entries/show/25200490-registracija-mlina-vodenice->

<http://narodni.net/vodenice-vodeni-mlinovi/>

<http://putpodnoge.hr/odredista/362>

<http://redinko-crkvina.blogspot.rs/2016/07/rijeka-krupa-s-pritokom-krnjezom.html>

Turistička zajednica grada OBROVAC

Obala hrv. časnika S. Župana bb

Obrovac

Telefon: +385(0)23 689 870 Fax: +385(0)23 689 871

www.tz-obrovac.hr

turisticka.zajednica.obrovac@zd.t-com.hr

Kanjon Krupe

Kuća za odmor „Kanjon“

Golubić obrovački,
Stotinjak metara iznad kanjona Krupe i Krnježe, u podnožju Velebita
4 km od manastira Krupa, najbliži grad Obrovac

Rezervacije, informacije:

Tel.: 00-385-91-57-75113

00-385-99-860-1636

e-mail: krupa.kanjon@gmail.com

